GIACOMO LEOPARDI

MICI OPERE MORALE

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

CLASICII LITERATURII
UNIVERSALE

După ediția
Giacomo Leopardi
OPERETTE MORALI
E ALTRE PROSE
con introduzione e note di
Valentino Piccoli
G.B. Paravia & C. Torino, 1931

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

GIACOMO LEOPARDI

MICI OPERE MORALE

În românește de
TATIANA POPESCU ULMU
Prefață de
EDGAR PAPU

București • 1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

PREFAȚĂ

Leopardi este unul din poeții despre care, la noi, s-a vorbit frecvent în ultima vreme. Frumoasa traducere din 1963 a poemelor sale, datorită lui Lascăr Sebastian, prezintă una din ultimele contribuții esențiale, pe care le-a înregistrat cultura noastră în materie leopardeană. De aceea presupunem că — cel puțin în linii mari — nefericitul poet din Recanati ar fi, pentru cititorul român, obiectul unei orientări sigure. Faptul ne decide oprirea numai la un aspect particular, mai puțin cunoscut la noi, al creației sale, și anume la *Mici opere morale*, apărute pentru prima dată în traducerea de față. Nu vom evita totuși să amintim și de alte indicii, în legătură cu viața și cu restul operei, dacă se vor ivi prilejuri de interferențe.

Deși apărută în 1827, cînd Leopardi nu avea nici treizeci de ani, *Mici opere morale* poartă totuși întipărirea acelei timpurii maturități pe care o dă suferința — o suferință de copil încercat, așa cum se desprinde și din chinuita puritate de pe chipul poetului. Pe cînd cele mai realizate dintre poeme alcătuiesc expresia unor clipe grăbite și puține ale acestei amare existențe, cînd cugetul său ars și pustiit se află pătruns de *la dolcezza del canto*, nemîngîiatele *Operette morali* ne relevă tonalitatea fundamentală și permanentă a conștiinței sale. De aceea nu poate spune că-l cunoaște cu adevărat pe cîntărețul *Silviei* și al *Amintirilor* cine n-a luat contact cu această acerbă lucrare, a cărei concepție disperată cuprinde altă pondere și altă semnificație decît obișnuitul „rău al secolului" și obișnuitul „pesimism" romantic din restul Europei.

Tocmai cu coeficientul de originalitate al *Micilor opere morale* vrem să ne începem discuția. Punctele de plecare sînt, desigur, ace-

leaşi cu ale întregului decepţionism romantic, fiind deopotrivă stîrnite de „alienarea" pe care începe să o aducă omului noile condiţii ale vieţii moderne. Totuşi, deosebirea de grad şi de intensitate apare atît de accentuată între Leopardi şi tot ceea ce cunoaştem sub numele de romantism, încît faptul ne dezvăluie în poetul italian un fenomen unic, ce-şi depăşeşte cu mult momentul şi anunţă unele coordonate actuale.

În primul rînd, pe cînd la toţi ceilalţi romantici, elementul depresiv prezintă numai un caracter *dispoziţional*, la Leopardi el descoperă o intonaţie *permanentă*, consolidată prin doctrină, iar nu colorată doar de *dispoziţie*, de acea cunoscută *Stimmung* a liricilor germani. Mijloacele folosite de el realizează, astfel, un prim efort de depăşire a subiectivităţii romantice, de desprindere din mediul ei seducător de ape melancolice. Disperarea leopardeană se fundează pe o convingere nezdruncinată, ale cărei argumente îi sînt adesea furnizate de însăşi datele obiective din istoria spiritului omenesc. De aceea, cu excepţia lui Hölderlin — nedifuzat şi încă necunoscut pe acea vreme — Leopardi, iniţiat tot atît de temeinic în studiile clasice, este primul modern care descoperă acea *Nachtseite*, acea *latură nocturnă* a etosului grecesc, vedere oficializată ştiinţific abia cu mult mai tîrziu. El consemnează cu o adîncă pătrundere concepţia disperată a grecilor, atestată încă de *Iliada*, dar mai cu seamă de vestitul cor din *Oedip la Colonas*, care proclamă că omul n-ar fi trebuit să se nască, iar dacă totuşi s-a ivit pe lume, cel mai bun lucru l-ar face să se întoarcă cît mai grabnic în întunericul nefiinţei, de unde a venit.

Cu alte cuvinte, ideea disperării nu se mai conexează de o visare asociativă, ci de o strictă argumentare silogistică, ce depăşeşte, prin radicalismul ei absolut, şi filozofia lui Schopenhauer[1], necunoscută nici ea decît după moartea lui Leopardi. O asemenea poziţie anunţă unele din tezele absurdului şi ale lipsei de orice reazem în naufragiul vieţii implicate într-o bună parte din literatura actuală. În definitiv, tristeţea, sedimentată în unele frecvente expresii literare ale zilelor noastre, se deosebeşte de tristeţea romantică prin faptul că nu mai închipuie un caracter *sentimental* şi *mobil*, ci unul *lucid* şi înfipt într-o puternică armătură conceptuală. Or, tocmai prin această trăsătură,

[1] La Schopenhauer, pînă la anihilarea finală, mai există totuşi o oază de salvare, de sustragere de sub imperiul voinţei de viaţă. Aceasta cuprinde momentul *artei*, dezvoltat în cartea a III-a, din *Lumea ca voinţă şi reprezentare*. La Leopardi nu mai există nici acest ultim refugiu în ariditatea disperată a vieţii (v. bucata *Parini sau despre glorie*).

Leopardi depășește întregul romantism al timpului său, așa cum ne arată mai pregnant decît orice ale sale *Operette morali*. Aici, în *Dialogul unui vînzător de almanahuri cu un trecător*, dar și în alte dialoguri, el anticipă, în toate coordonatele sale, ideea din *En attendant Godot* a lui Beckett.

Unul din factorii care l-au ajutat pe Leopardi să depășească momentul său romantic este boala sa laolaltă cu diformitatea fizică. Spre deosebire de nefericirea numai dispoziţională a romanticilor, starea depresivă a lui Leopardi traduce caracterul iremediabil și continuu al infirmităţii sale, extinsă fără răgaz pe durata neîntreruptă a vieţii. Caracterul mai consistent al nefericirii sale apare corelativ cu consistența concepției. Totuși, factorul biologic deficitar n-ar avea nici o valabilitate în sine dacă n-ar corespunde, ca ecou coincident, cu pulsul vremurilor moderne. Mai precis, el este doar auxiliarul sau unealta de detectare a unei echivalente patologii sociale, iscată pe la începutul veacului trecut.

În această privință apare deosebit de concludent *Dialogul lui Tristan cu un prieten*. Mascat sub grăitorul nume simbolic de Tristan, Leopardi reacționează nespus de indignat la insinuările unor contemporani ai săi, înclinați să atribuie concepția sa disperată numai amintitei infirmități fizice. N-am crede că indignarea provine doar din acel specific orgoliu, ce se trezește atunci cînd lipsa celei mai elementare delicatețe îi amintește unui om deficiențele pe care, fără vină, le poartă, și de care se află obsedat ca de o pecete neștearsă a propriei nefericiri. Indignarea lui Leopardi are rădăcini mai adînci decît acelea ale unui orgoliu jignit. Ea sălășluiește în *idee* — în etica ideii. Puterea discernămîntului său îl face să înțeleagă că propria infirmitate nu este decît un simplu instrument, prin care el pătrunde realitatea unei nefericiri sociale, identificată cu aceea a condiției umane, ce n-a putut fi pătrunsă de ceilalți în adevăratele ei dimensiuni. De aceea, replica lui Tristan pare să cuprindă mai curînd indignarea *lucidității* împotriva voinței ridicole de iluzie, care caută raţiuni imaginare pentru a se minți. O mare parte din literatura veacului nostru a reluat și a confirmat poziția lui Leopardi, de mulți încă neînțeleasă în cadrul incipientei alienări a lumii capitaliste.

A doua raţiune a spiritului său anticipator, se leagă — dar numai prin ricoșare — de o trăsătură a poetului, privită îndeobște ca retardatară față de romantism. Este vorba de așa zisul său „clasicism", aspect ce nu poate fi înțeles decît într-un context adesea formal al culturii italiene. În Italia, decadența umanismului, care are loc chiar din veacul al XVI-lea, reduce celebrul curent la aria restrînsă a unor

mărunte și nesemnificative preocupări filologice. Încă din acea vreme, Cervantes, în partea a doua din *Don Quijote*, ridiculizează un asemenea spirit *anticvar* în comportarea celor care mergeau pe urmele umanistului italian Virgilio Polidoro. Din nefericire, acest periferic gen de umanism se prelungește peste veacuri, constituind pentru Italia perspective mici și închise, mai greu accesibile la orizonturile largi ale altor culturi moderne.

Acest domeniu de activitate mentală îl întîmpină și pe Leopardi, format de vechile tomuri ale vastei biblioteci părintești, singurul refugiu pe care-l avea la îndemînă pentru a se sustrage de sub apăsătoarea atmosferă a familiei. Deși mai tîrziu, contribuțiile sale în materie filologică nu mai sînt sărăcăcioase sau obtuze, ci dimpotrivă, extrem de valoroase — ceea ce l-a și îndemnat pe vestitul Niebuhr să-i ofere o catedră la universitatea din Berlin — poetul simte nu mai puțin ponderea apăsătoare a acelor *sudate carte*, a acelor studii laborioase de scoliaști, care au grevat îndelung și pe umerii culturii italiene. Zdrobitoarea sa superioritate l-a făcut să simtă stînjenitor ceea ce nu i-a putut atinge în nici un fel pe alți mediocri și întîrziați umaniști provinciali din Italia. El încearcă — așa cum apare în poemul *Rimembranze* — alienarea, înstrăinarea de sine, pe care i-a adus-o îndelunga frecventare a acelor studii.

Aci faptul devine tot atît de interesant ca și în cazul infirmității sale, nevalabilă în sine, ci numai prin ecoul coincident de efecte cu patologia socială a momentului. Alienarea provenită din frecventarea *prea-vechiului*, redus numai la o coajă sau o crustă, coincide cu alienarea unei încercări a *prea-noului*, care, nefiind încă aproape momentul împlinirii, opune, de asemenea o crustă, ce oprește accesul către miez. Orice vîrstă ar avea impedimentul crustei, cantitatea de apăsare asupra spiritului rămîne aceeași. Deci, tocmai prin caracterul uscat al preocupării sale, ajunse la gradul incubației, el atinge punctul cel mai dureros din drama actualității, izbită tot de senzația durității inasimilabile, a zidului implacabil care-l separă pe om de centrul vieții sale.

Leopardi nu întrebuințează termenul *alienare*, dar îi consemnează foarte adesea simptomul, evocînd noțiunea plictisului, a urîtului. Faptul se desprinde, bunăoară, din *Dialogul lui Plotin cu Porfiriu*, dar mai cu seamă din *Dialogul lui Torquato Tasso cu geniul lui familiar*, unde amintitul simptom devine chiar obiectul central al preocupării. O anumită accepție ne-a dirijat către exclusiva asociere a plictisului cu sensul inactivității, al inerției provenite din adăpostul social față de exercițiul muncii și de lupta trudnică a vieții. Nimic nu poate fi

mai inexact decît această exclusivitate, pe care o infirmă, de altfel, dovezile cele mai evidente. Astfel, niciînd n-a apărut cu o mai mare frecvență, cu o mai accentuată intensitate și cu un rol mai determinant *plictisul — trăirea dureroasă a propriei netrăiri* — decît în vremea modernă, începînd din veacul trecut. Și este, totuși, vorba de una din cele mai active epoci din istorie, în orice caz nemăsurat mai activă decît Evul Mediu, unde totuși o asemenea noțiune se întîlnește extrem de rar. Trebuie să amintim, cu acest prilej, de expresia *muncă plictisitoare* sau ocupație *plictisitoare*, expresie neobișnuit de uzitată în vremea modernă, spre deosebire de alte timpuri, mai depărtate, cînd atributele negative, date muncii, îmbrăcau sensuri cu mult deosebite *(muncă trudnică, muncă ucigătoare etc.)*. Această frecvență a termenului numai în vremurile mai noi provine inițial de la un fenomen fără precedent și anume de la munca mecanică a proletariatului în fabrici, factor al alienării din lumea modernă.

Pentru a arăta cum s-a extins apoi acest fenomen și a cuprins întregul stil al vieții sociale, ar trebui să facem incursiuni multiple, care ne-ar depărta de linia discuției. Ne mulțumim, de aceea, doar să accentuăm încă odată că, inițial, *plictisul* modern derivă nu din inactivitate, ci tocmai dintr-un anumit proces al *muncii*. Faptul că noțiunea și termenul de *spleen* provin tocmai din Anglia, prima țară în care, prin vestita revoluție industrială, se instaurează noul gen de viață, dă o întărire temeinică acestei vederi.

În contextul epocii, ideea de plictis la Leopardi nu se naște nici ea din matricea inactivității; după cum se știe, poetul era un om excepțional de harnic. Nu mai puțin, însă, el simțea apăsarea muncii sale, cu consecutivul ei efect de alienare, ca și în specia experienței trăite de proletariatul incipient. Analogia și, de aici, identitatea efectelor poate merge și mai departe. Se dă ca fapt sigur că maladia și diformitatea fizică a lui Leopardi au fost, în bună parte, provocate de aplecarea prea intensă asupra studiilor sale, care i-au ruinat organismul. Ca în atîtea cazuri din rîndul proletariatului, devine, deci, și el un accidentat de muncă, ce nu se mai poate bucura de viață. Toate aceste coordonate întregesc fizionomia de alienat a lui Leopardi, de om reprezentativ nu numai al momentului, ci și al unor forme de existență cu mult mai recente, încă nepătrunse temeinic de contemporanii săi, care trăiesc numai începuturile nedeslușite ale epocii moderne.

Fiind *avant la lettre* unul din exponenții crizei spirituale, încercate de o parte din omenirea timpurilor noastre, Leopardi rămîne totuși și un fenomen de cultură specific italian. El aduce la conver-

genţă trăirea acestei crize cu unele date tradiţionale ale spiritului naţional. Am şi surprins pînă acum unele din datele amintite, în legătură, bunăoară, cu supravieţuirea vegetativă a aridului filologism, rămas în Italia ca o ruină persistentă a umanismului renascentist. Există, însă, şi trăsături din cele mai pozitive ale culturii italiene, căreia el totuşi le extrage unele aspecte convergente cu principiile ce neagă fericirea vieţii. Unul din aceste aspecte este luat tocmai din vestitul activism al Renaşterii în accepţia că nu poate exista cunoaştere fără precedentul sau concomitenţa *faptei*, din care ea derivă sau cu care chiar coincide. Astfel, pentru a demonstra nefericirea poetului, care nu se poate bucura de glorie (în dialogul *Parini sau despre glorie)*, Leopardi se foloseşte de ideile unuia din cei mai tipici renascentişti, scriitorul Baldassare Castiglione.

Autorul *Curteanului* susţine, la un moment dat, că o operă literară nu este în măsură a fi cu adevărat pătrunsă şi apreciată decît numai de acela care el însuşi se îndeletniceşte cu exerciţiul scrisului. Această vedere activistă, după care nu poţi cunoaşte decît creînd în prealabil lucruri de aceeaşi natură cu obiectul propus cunoaşterii, se prelungeşte în cultura italiană cu mult după momentul Renaşterii. Culminaţia ideii are chiar loc în veacul al XVIII-lea, şi anume în concepţia filozofică a lui Giambattista Vico, autorul *Ştiinţei noi*.

Mai-nainte de această lucrare capitală, Vico scrisese în limba latină o altă carte, deosebit de interesantă, intitulată *De antiquissima Italorum sapientia (Despre cea mai veche înţelepciune a italienilor)*. Ideea fundamentală a cărţii, pe care se clădesc şi bazele viitoarei *Ştiinţe noi*, este conversiunea lui *verum* cu *factum*[1]. Deoarece nu noi am făcut natura, nici nu o putem cunoaşte; pentru cunoaştere ni se rezervă exclusiv actele din domeniul spiritului, totalizate de istorie, singurul sector al realităţii produs de noi. Parafrazată această idee pe un plan mai limitat, provenit din anticipaţie de la vederea activistă şi creatoare a lui Castiglione, ea apare şi la Leopardi prin varianta care presupune că nu poate aprecia cu adevărat o operă literară decît acela care el însuşi *face* literatură. Urmînd, deci, strict un filon de gîndire italienească, Leopardi găseşte prilejul ineditei sale aplicări la concepţia despre nefericirea poetului. După ce acesta cheltuieşte o încordare şi o trudă imensă pentru realizarea cît mai perfectă a

[1] Ideea se cuprinde în următoarea formulare din cartea amintită: *Latinis „verum" et „factum" reciprocantur, seu ut Scholarum vulgus loquitur, convertuntur* (La latini „ceea ce este adevărat" corespunde lui „ceea ce este făcut" sau, după limbajul scolastic, ei se convertesc unul într-altul).

operei sale, răsplata îi va reveni minimă, fiindcă infinit mai puțini sînt cei care scriu ei înșiși decît cei care nu scriu; și numai primii, din care iarăși trebuie exclusă mulțimea invidioșilor, îi pot aprecia scrierea. Faptul îi inspiră aceste dureroase și pătrunzătoare cuvinte: „...gloria... are cel mai mare preț la cumpărare, și este de cel mai mic preț la folosirea ei".

În sfîrșit, ultima relație convergentă între o anumită permanență a spiritului italian și concepția leopardeană are loc în coordonate cu totul speciale. De astă dată nu coincidența sau tangența vor stabili această relație, ci calea cea mai directă își va asuma rolul de legătură. Poate că nici o altă literatură, indiferent de epocă, n-a dat o intuiție atît de ascuțită și de insuportabilă a durerii, a sfîșierii privite-n față, neatenuată de nici o iluzie, și pătrunsă cu tot ce are mai neîndurat luciditatea într-însa, ca literatura italiană. Fenomenul — repetăm — are loc de-a lungul întregii ei desfășurări, de la Dante pînă la Pavese și Ungaretti.

Atari expresii există deci, multiple și pînă la Leopardi. În primul rînd ne vine-n minte episodul lui Ugolino, și chiar tot *Infernul* dantesc. Dar la el se mai pot adăuga și alte aspecte, bunăoară *Potopul* lui Leonardo da Vinci, în care marele artist, devenit un tot atît de mare scriitor, se complace să descrie cu cruzime gesticulația intensă a disperării — trupul contractat, cu pieptul lăsat pe genunchi și cu mușcarea mîinilor strîns împreunate. Dacă ne mai oprim cu ilustrarea la *Madragola* lui Machiavelli, una din cele mai deznădăjduite comedii ale lumii, am realizat numai o parte din itinerariul nostru, dar de unde se poate vedea limpede ce-am urmărit. Leopardi se încadrează incontestabil pe această linie. El trăiește cu intensitate, ca pe-o unică realitate posibilă, ridicată la nivel de categorie filozofică, disperarea *Infernului* dantesc. Plecînd de la fondul cel mai amar al literaturii italiene, consolidat în expresie de doctrină, Leopardi nu mai întrevede, ca alți romantici, nici o cale de consolare sau de izbăvire; prin aceasta el se apropie izbitor de o parte din literatura lipsită de iluzii a zilelor noastre.

Toate aceste ecouri italiene, legate numai de sectorul culturii, rămîn, însă, insuficiente dacă nu se conjugă cu tabloul social pe care-l avea poetul dinaintea ochilor. Începînd, de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, să dețină un rol politic activ, dar continuînd să-și ducă faima de țară bogată, care trăiește din rentele imenselor capitaluri acumulate în Renaștere, Italia devine dintr-odată săracă și apăsată de condiții precare. În primul rînd jafurile lui Napoleon în peninsulă, și războaiele pustiitoare, duse pe pămîntul ei, contribuiesc la amintita

pauperizare, cînd încă nu putea să se deschidă acolo nici o perspectivă de reconstrucție. Dacă adăugăm că tocmai în asemenea momente dificile începe considerabil creșterea demografică locală, în cadrul unei existențe nesigure, ce dă prilej primelor emigrații, înțelegem limpede că țara întreagă anticipă ea însăși clipele grele prin care, frămîntate de crize economice, vor trece cu mult mai tîrziu atîtea alte țări din Europa și din restul lumii. Așa se și explică, în mare parte, că una din cele dintîi expresii ale spiritului modern, în sensul de precaritate a condiției umane, se vede ilustrată de un poet italian.

Credem aci de cuviință să ne întărim ideea printr-un exemplu. Ilustrarea pe care vrem s-o dăm, luată de astă dată din poemele sale, are desigur numai un caracter simbolic, menit să convertească în imagine cunoscuta sa concepție disperată asupra vieții. Dar termenii analogici ai simbolurilor nu sînt niciodată indiferenți și luminează uneori adînc atitudinea scriitorului. Cu această deslușire prealabilă, vom prezenta și ilustrarea anunțată, pe care o extragem din poemul *Cîntec de noapte al unui păstor pribeag din Asia*, unde ne reține atenția următoarele versuri: *Cărunt și schilav bătrîior/aproape despuiat, desculț;/ cu grea povară-n spate dînd în brînci/ ...făr' de popas, flămînd! și însetat,/ în zdrențe, sîngerat pînă ajunge/ la capătul spre care l-au mînat/ și drumul lui, și-atîta încordare/ genunea fără fund, îngrozitoare.* (Trad. Lascăr Sebastian.) Aci este cu neputință ca termenul simbolului, de care am amintit — cu accentul său intens de durere, specific literaturii italice — să nu exprime efectul exercitat asupra poetului de condițiile grele de viață în care începe să se zbată poporul italian.

La aceasta, mai avem de adăugat o observație adiacentă, legată de motivul *bătrînului*. Tabloul crizei și al luptei dure pentru viață a anexat literaturii din veacul trecut aria tuturor vîrstelor, îndeosebi a acelora asupra cărora lipsurile și greutățile apasă mai dureros. Așa, bunăoară, literatura engleză, odată cu Dickens, a introdus, ca obiect al privirii literare, copilul abandonat unei soarte vitrege, și nevoit să muncească. Tema vîrstei opuse, a bătrînului torturat, mai existase frecvent în literatură, dar ea intra îndeobște într-un alt registru, al unui fel de tragic moral, provocat, în mare parte de relațiile de familie. Privirea sa ca victimă a unei monstruozități economice, ce-l constrînge să trudească istovitor în mizerie — alcătuind, deci, un echivalent al copilului din literatura engleză — apare numai în literatura italiană. Iar acel *bătrîior* sau *bătrînel (vecchierel)* denumit prin diminutivul compasiunii, care accentuează tocmai natura sa de ființă slabă și înduioșătoare, supusă disproporționat întemperiilor vieții, este una din primele expresii, în această privință. Faptul i

motivul provine direct din realităţile italiene se află confirmat mai tîrziu de *Familia Malavoglia* a lui Giovanni Verga, unde figura cea mai patetică rămîne tot a bătrînului Malavoglia, încordat într-o luptă disperată cu adversităţile. Faptul relevă că, la formarea concepţiei lui Leopardi, a contribuit substanţial noua situaţie a Italiei, insinuîndu-i-se prin aspecte precise, de valoare tipică, ce-au urmat să se întipărească puternic în sensibilitatea sa. În *Mici opere morale*, răsfrîngerea unei asemenea realităţi apare mereu prezentă printr-o specifică asprime, care cuprinde ceva din însăşi asprimea imprimată în viaţa ţării de noile condiţii sociale nefavorabile.

Pămîntul Italiei constituie pentru Leopardi obiectul primului interes, şi cel mai apropiat punct de plecare în desfăşurarea ideilor. Raza vederii sale este, însă, cu mult mai extinsă. El se numără printre cele mai înalte conştiinţe europene ale timpului său. De aceea, unele din intuiţiile sale anticipatoare nu se mai leagă, cu o atît de strînsă necesitate, de mediul literar sau social italian. Ne referim aici la *Dialogul modei cu moartea*, dar mai cu seamă la reflecţiile din *Propunerea de premii făcută de Academia Xilografilor*. Pentru motivul dominant al alienării moderne, această din urmă scriere merită a fi cel puţin parţial cunoscută.

Obiectivul discuţiei dintr-însa este tocmai *maşina*. Redăm un citat mai extins, care ni se pare deosebit de reprezentativ: „S-a hotărît că-l poate numi (secolul său — n.n.) vîrsta maşinilor, nu numai pentru că oamenii de astăzi procedează şi trăiesc poate în chip mai mecanic decît toţi cei din trecut, dar şi din respect faţă de numărul foarte mare de maşini inventate de curînd, sau adaptate, sau care pe zi ce trece se inventează şi se adaptează pentru atîtea şi atît de diferite scopuri, încît de acum înainte nu oamenii, ci maşinile, se poate spune, conduc treburile omeneşti şi realizează actele vieţii..." Aceste cuvinte, pronunţate în 1827 — cînd încă se călătorea cu diligenţa — mai mult decît o constatare faptică, ne apar ca o prognoză, uimitoare. În cadrul raţionamentului său, Leopardi intuieşte resortul fundamental al alienării moderne: „...oamenii de astăzi procedează şi trăiesc poate în chip mai mecanic decît toţi cei din trecut". Puterea discernămîntului îl face, însă, să surprindă că această mecanizare a omului va constitui numai un simptom negativ de început, după care va urma o umanizare a maşinii.

Astfel, în aceeaşi bucată, întîlnim ideea următoare: „Şi dacă papagalul din Nevers, cu toate că era o păsărică, ştia să răspundă şi

să vorbească cu tîlc, cu atît mai mult e de crezut că poate să dea aceleași rezultate o mașină imaginată de mintea omului, și construită de mîinile lui". Este limpede că Leopardi postulează aci unul din principiile ciberneticei actuale, și anume că mecanismelor li se poate imprima toată gama de reflexe umane. Totodată, anumite interpretări în materie de mituri, cum ar fi, bunăoară, aceea aplicată la statuia însuflețită a lui Pygmalion, se dirijază iarăși în sensul unor interpretări extrem de moderne. Ele pot fi comparate, printre altele, cu reflecțiile pe care recent le dase la noi Lucian Blaga pe tema *Basmul și tehnica* (în *Discobolul*, 1945). „În ele, (adică în basme, n.n.) — spune Blaga — se cuprinde, desfășurat în chip fabulos, întregul program al tehnicei moderne." Același lucru fusese surprins de Leopardi în 1827 cu privire la mit. Din atîtea deschideri în planul gîndirii sale, putem surprinde că poetul se află dotat cu o colosală propensiune către esența „modernității".

Dar, oricît am fi de acaparați în urmărirea diferitelor idei și motive de meditație din *Operette morali*, nu trebuie, totuși, să uităm și arta cu care au fost scrise, însușire ce le face să se numere printre perlele prozei italiene. Dominate de puritatea antică a stilului și de ritmul impecabil al argumentării, care se desfășoară într-un adevărat dans al ideilor, ele străbat prin zona de tranziție a ironiei fine, cu iz settecentesc, către sarcasmul și către imaginea grotescă de cea mai autentică extracție modernă. Așa este minimizarea deformantă a marilor elemente cosmice, cum ar fi a astrului solar în dialogul *Copernic*, sau a planetei pămîntești, în *Dialogul lui Hercule cu Atlas*. Cuvintele lui Atlas, de pildă, se modulează pe cele mai actuale tipare ale grotescului. „Dacă n-ar fi voința lui Jupiter — spune acest personaj — care mă silește să stau aici nemișcat și să țiu această minge pe umăr, aș pune-o la subțioară sau în buzunar, sau mi-aș atîrna-o de un fir din barbă, și m-aș duce să-mi văd de treburi." Radicala depreciere a naturii, a existenței, a realității, sugerate prin însăși inconsistența și vidul imponderabil al planetei noastre, nu-și putea găsi o expresie mai elocventă.

Concluzia la care putem ajunge, coincide cu aceea care s-a formulat cel mai adesea în legătură cu autorul *Micilor opere morale*, și anume că el nu este un romantic, sau că ocupă un loc cu totul unic în registrul romantismului european. Numai că natura acestei divergențe față de romantism ne apare nouă fundamental opusă aceleia din accepția curentă, înclinată să-l reconstituie în coordonatele stilistice ale

clasicismului. Nu în avantajul vetustelor categorii clasice este el mai puţin romantic decît ceilalţi romantici, ci în virtutea unei forţe premergătoare, care luminează într-însul pe unul din primii noştri contemporani. O asemenea vedere, care răstoarnă vechea perspectivă, prin care Leopardi se lăsa privit din spate, iar nu din faţă, a început să cîştige tot mai mult teren în decursul veacului nostru. Printre altele, faptul că un poet adînc reprezentativ, de factura cea mai actuală, ca Eugenio Montale, şi l-a ales în mod conştient ca prim model, confirmă cu strălucire teza anticipaţiei modernităţii de precursor, a acestui mare şi nefericit om.

EDGAR PAPU

ISTORIA NEAMULUI OMENESC

Se povestește cum că toți oamenii, care dintr-un început au populat pămîntul, au fost creați peste tot în același timp, și copii toți; și că au fost hrăniți de albine, de capre și de porumbei, așa cum ne-au istorisit poeții despre educația lui Jupiter. Și că pămîntul era mult mai mic decît este azi, că aproape toate țările erau netede, cerul fără stele, marea nu fusese creată și pe lume era mult mai mică varietate și strălucire decît se văd astăzi. Dar cu toate acestea, oamenii se desfătau cu nesaț să privească și să contemple cerul și pămîntul, și se minunau peste măsură de ele, și considerau și cerul, și pămîntul foarte frumoase și, nu numai vaste, dar infinite, atît ca mărime, cît și ca maiestate și gingășie, și, pe lîngă asta, nutreau și foarte dulci speranțe și sorbeau din fiecare sentiment al vieții lor plăceri de neînchipuit, crescînd foarte mulțumiți și fiind aproape convinși că sînt fericiți. Dar după ce și-au petrecut astfel, în chipul cel mai dulce, copilăria și prima adolescență, cînd au ajuns la o vîrstă mai coaptă, au început să simtă în ei unele schimbări. Întrucît realizarea speranțelor, pe care o tot aștepta-seră pînă în vremea aceea, de la o zi la alta, nu se produsese încă, li s-a părut că nu merită să mai aibă mare încredere în ele; și că trebuiau să se mulțumească cu ceea ce putea să-i bucure în prezent, fără să-și mai făgăduiască vreun bine mai mare, deoarece li se părea că nu mai puteau s-o facă, mai ales fiindcă înfățișarea lucrurilor naturale și orice fapt al vieții zilnice, fie din obișnuință, fie deoarece

pălise în sufletele lor strălucirea de mai înainte, nu li se mai părea atît de încîntătoare și de plăcute ca la început. Străbăteau astfel pămîntul vizitînd regiuni foarte îndepărtate, căci puteau s-o facă cu ușurință, locurile fiind netede și nedespărțite de mări, și nefiind opriți nici de alte piedici; și în scurtă vreme, cei mai mulți dintre ei au băgat de seamă că pămîntul, deși mare, avea totuși margini sigure, și nu atît de întinse încît să nu le poată cuprinde cu mintea, și că toate locurile de pe pămînt se asemănau între ele și toți oamenii, în afară de foarte mici deosebiri, semănau unii cu alții. Din aceste pricini creștea într-una nemulțumirea lor, pînă cînd, deși nu trecuseră încă nici de tinerețe, au fost cuprinși de o adîncă plictiseală de viață, cu toții pînă la unul. Și din ce în ce la maturitate, și mai ales spre declinul anilor, cînd dezgustul s-a preschimbat în ură, unii au fost cuprinși de atîta disperare, încît nemaiputînd îndura lumina și spiritul, pentru care la început simțiseră atîta dragoste, deodată, într-un fel sau într-altul, s-au lepădat de ele.

Această întîmplare li s-a părut îngrozitoare Zeilor, ca niște ființe vii să prefere vieții, moartea, și ca în unii din supușii lor însăși viața, nu în mod necesar sau fără altă cauză, să devină un mijloc de distrugere. Nu-i de loc ușor de spus cît s-au mai mirat Zeii că darurile lor erau considerate atît de neînsemnate și de vrednice de ocară, încît oamenii simțeau nevoia să se lepede de ele și să le zvîrle din toate puterile, de unde pînă atunci li se păruse că ei aduseseră pe lume atîta bunătate și frumusețe, și atari ordine și condiții, încît lăcașul acela avea să fie, nu numai îngăduit, dar și iubit în cel mai înalt grad de orice animal, și cel mai mult de către oameni, al căror neam ei îl plămădiseră cu o grijă deosebită, de o minunată perfecțiune. Dar în același timp, Zeii fură cuprinși nu numai de o imensă milă față de o atît de mare nefericire omenească cît se vădea din aceste urmări, dar se și temură că, repetîndu-se și înmulțindu-se acele triste exemple, în scurtă vreme seminția omenească, împotriva rînduielii destinului, avea să piară și lumea avea să fie lipsită de perfecțiunea neamului omenesc, așa cum li se părea el Zeilor, și ei înșiși de onorurile pe care le primeau de la oameni.

De aceea Jupiter hotărî să îmbunătățească condiția umană, deoarece se părea că se cerea aceasta, și s-o îndrume spre fericire dîndu-i un sprijin mai mare și înțelegînd că oamenii se plîngeau mai ales pentru că lucrurile nu erau imense ca mărime, nici infinite ca frumusețe, ca perfecțiune și ca varietate, așa cum le judecaseră ei mai înainte, ci, dimpotrivă, că erau foarte limitate, toate imperfecte și aproape toate cu o singură înfățișare, și că oamenii se văitau nu numai de vîrsta înaintată, ci și de cea matură, și chiar și de tinerețe, și jinduiau după dulceața primilor ani, rugîndu-se fierbinte să se poată reîntoarce în copilărie și să rămînă în ea toată viața lor. Dorință pe care Jupiter nu putea să le-o îndeplinească, fiind împotriva legilor universale ale naturii și rosturilor și foloaselor pe care oamenii trebuiau, după planurile și hotărîrile divine, să le exercite și să le aducă. Nu putea nici să-i facă părtași la infinitatea lui pe muritori, nici să facă infinite materia, perfecțiunea și fericirea lucrurilor și a oamenilor. I s-a părut potrivit atunci să împingă marginile lumii, și să o împodobească și mai mult, făcînd-o mai variată: și o dată luată această hotărîre, mări pămîntul de jur împrejur și vărsă în el marea, astfel ca ea, revărsîndu-se în ținuturile locuite, să dea locurilor o înfățișare diferită și să împiedice prin aceasta ca hotarele dintre ele să mai poată fi cunoscute ușor de oameni, întrerupînd drumurile și chiar oferind privirilor ceva foarte asemănător cu imensitatea. În acest timp, noile ape se revărsară peste pămîntul Atlantidei; și nu numai peste ea, ci, o dată cu ea, peste nenumărate și foarte mari întinderi, cu toate că despre ea ne-a rămas o amintire deosebită, dăinuind de-a lungul secolelor. Multe locuri le afundă, pe multe altele le umplu, înălțînd munții și colinele, presără noaptea cu stele, subție și curăță văzduhul, făcînd ziua mai limpede și mai luminoasă, întări și potrivi într-un chip mai variat decît în trecut culorile cerului și ale cîmpurilor, amestecă generațiile de oameni, astfel încît bătrînețea unora să apară în același timp cu tinerețea și cu copilăria altora. Și hotărîndu-se să sporească aparențele acelui infinit pe care oamenii îl doreau mai presus de orice (dat fiind că el nu-i putea satisface cu esența lui), și voind să le ajute și să le hrănească imaginația, de la a cărei putere înțelegea că provenise în primul rînd marea fericire a copilăriei lor,

printre nenumăratele mijloace de care se folosi (cum fu cel al mării), după ce creă ecoul, îl ascunse prin văi și prin peșteri și puse în păduri un foșnet surd și adînc, ca o vastă unduire a vîrfurilor arborilor. Creă de asemenea lumea viselor, cărora le porunci ca, înșelînd în diferite chipuri gîndirea oamenilor, să le reprezinte nemărginirea unei fericiri de necuprins cu mintea, pe care el nu vedea modalitatea de a o realiza, precum și unele imagini confuze și nedeterminate, despre care el însuși nu putea să le dea vreun exemplu real, deși tare ar fi vrut s-o facă, fiindcă o doreau cu ardoare.

Prin aceste măsuri ale lui Jupiter a fost creat din nou și înălțat sufletul oamenilor și totodată reintegrată în fiecare din ei frumusețea vieții și dragostea de ea, precum și părerea, plăcerea și uimirea în fața frumuseții și a imensității lucrurilor pămîntești. Și a durat această binecuvîntată stare mai îndelungă vreme decît prima stare, mai cu seamă din cauza deosebirii timpului introdusă de Jupiter la nașteri, datorită căreia sufletele reci și obosite de experiența vieții erau întărite cînd vedeau căldura și speranțele vîrstei fragede. Dar o dată cu scurgerea timpului, cînd a dispărut iarăși cu totul noutatea, și au apărut din nou, cu forță, plictiseala și dezgustul față de viață, oamenii au căzut într-o stare de descurajare atît de mare, că au dat naștere atunci, după cum se crede, obiceiului pomenit în istorii ca fiind practicat încă din vremi străvechi de unele popoare, care l-au păstrat, ca la nașterea cuiva, să se adune rude și prieteni spre a-l plînge; și cînd mureau, ziua aceea să fie celebrată cu serbări și discuții, prin care cel mort era considerat ca fiind fericit. Pînă la urmă, toți muritorii s-au dedat la nelegiuiri, fie din cauză că li s-a părut că nu sînt ascultați de Jupiter, fie din pricină că e în însăși natura nefericirii să corupă sufletele și să le facă insensibile, chiar și pe cele mai nobile, împingîndu-le să piardă dragostea datorată cinstei și dreptății. De aceea se înșală în orice caz cei care socot că nefericirea omenească s-a născut mai întîi din nedreptatea și din actele săvîrșite împotriva Zeilor, pe cînd, dimpotrivă, ticăloșia oamenilor nu în altceva și-a avut începutul, decît în nenorocirile lor.

Dar deoarece trufia muritorilor a fost pedepsită de Zei cu potopul lui Deucalion, și au fost astfel răzbunate vorbele

de ocară aduse Zeilor, singurii doi oameni scăpați din potopul universal al neamului omenesc, Deucalion și Pirra, deși spuneau și ei că nici un lucru nu putea să-i folosească mai mult neamului omenesc decît să fie stins cu totul, ședeau în vîrful unei stînci chemîndu-și moartea cu o dorință fierbinte, fără să se teamă, nici să deplîngă soarta comună. Cu toate acestea, îndemnați de Jupiter să pună capăt singurătății pămîntului, dar neîndrăznind, căci erau descurajați și plini de ură față de viață, spre a da totuși naștere vieții, au luat niște pietre din munte, așa cum le arătaseră Zeii, și, aruncîndu-le îndărătul lor, au refăcut neamul omenesc. Dar Jupiter, învățat de cele petrecute să cunoască natura oamenilor, potrivit căreia lor nu le poate ajunge, ca celorlalte animale, doar să trăiască și să fie lipsiți de orice durere și suferință trupească, ci că rîvnesc mereu și în orice situație imposibilul și că se chinuiesc cu această dorință cu atît mai mult, cu cît sînt mai puțin loviți de alte nenorociri, hotărî să se folosească de noi mijloace spre a păstra acest mizer neam: care au fost în primul rînd două. Unul să pună în viața lor rele adevărate; celălalt să le amestece viața cu mii de treburi și de oboseli, cu scopul de a-i ține veșnic ocupați și astfel de a-i distrage cît mai mult cu putință de la convorbirea cu propriul lor suflet, sau cel puțin de la dorința unei fericiri necunoscute lor și zadarnice.

Așadar, în primul rînd împrăștie printre ei sumedenie de microbi și alte nenorociri, în parte vrînd prin asta ca, variind condițiile și soarta vieții muritoare, să-i împiedice să se mai satur de ea și să crească astfel prețul binelui, prin rezistența opusă de rău; în parte, pentru ca lipsa plăcerilor să pară spiritelor obișnuite cu lucruri și mai rele, mult mai suportabilă decît fusese pînă atunci, iar în parte și cu scopul de a opri și de a îmblînzi ferocitatea oamenilor, învățîndu-i să-și plece grumazul și să cedeze în fața nevoii, și de a-i face astfel să-și primească mai ușor soarta și să ucidă în inimile istovite atît de infirmitățile trupești cît și de chinurile sufletești orice dorință adîncă și puternică. În afară de aceasta, știa bine că oamenii loviți de boli și de nenorociri vor pregeta mai mult decît în trecut să ridice mîna asupra lor înșiși, pentru că vor deveni fricoși și cu o inimă lașă, așa cum se întîmplă în urma suferințelor; care, de asemenea, de obicei cînd dau locul speranțelor de mai

bine, leagă strîns spiritele de viață: fiindcă cei nefericiți au ferma credință că ei ar fi foarte fericiți dacă ar scăpa de nenorocirile lor; lucru pe care, dată fiind natura omului, nu încetează niciodată să-l spere că trebuie să li se întîmple odată. Pe urmă, creă uraganele vînturilor și ale norilor, se armă cu tunetul și cu trăsnetul, îi dădu lui Neptun tridentul, puse cometele în mișcare și porunci eclipsele; prin care lucruri, și semne, și efecte teribile, izbuti să-i înspăimînte uneori pe muritori: știind că frica și pericolele de neînlăturat îi vor împăca cu viața, cel puțin pentru o scurtă durată, nu atît pe cei nefericiți, cît mai ales pe cei ce ar urî mai mult viața și care ar dori să se lepede mai degrabă de ea.

Și ca să înlăture pe viitor trîndăvia, îi dădu neamului omenesc nevoia și pofta de mîncăruri și de băuturi noi; lucruri pe care oamenii nu și le puteau procura acum decît cu mare și grea trudă, de unde pînă la potop ei își potoliseră setea numai cu apă și se hrăniseră doar cu ierburi și fructe ale pămîntului, pe care arborii li le dădeau din belșug, și cu alte lucruri de-ale mîncării simple și ușor de procurat, așa cum obișnuiesc să se hrănească pînă în ziua de astăzi unele popoare, mai ales cele din California. Hărăzi diferitelor locuri diferite calități cerești, și tot astfel părților anului, care pînă în acea vreme fusese întotdeauna și pe tot pămîntul blînd și plăcut, încît oamenii nu folosiseră pînă atunci îmbrăcămintea, pe care de atunci înainte au fost siliți să și-o facă singuri și cu multă grijă, ca să se apere de schimbările și de urgiile cerești. Îi porunci lui Mercur să întemeieze primele orașe și să împartă neamul omenesc în popoare, națiuni și limbi, sădind vrăjmășia și neînțelegerea între ele, și să le arate oamenilor cîntecul și celelalte arte, care și prin natura, și prin originea lor au fost numite, și se numesc încă, divine. El însuși dădu legi, statute și ordine civile noilor neamuri; și la urmă, vrînd să le fericească cu un neasemuit dar, trimise printre ele cîteva himere cu o înfățișare foarte aleasă și supraomenească, cărora le îngădui în cea mai mare măsură să guverneze și să stăpînească aceste neamuri: și ele fură numite Dreptatea, Virtutea, Gloria, Iubirea de patrie și cu alte nume asemănătoare. Printre aceste himere ivite tot în același timp a fost una numită Iubire, care, în primul rînd, ca și celelalte, venise pe pămînt: pentru că înainte de folosirea îmbrăcămintii,

nu iubirea, ci pofta, prin nimic deosebită la oamenii de pe atunci de ceea ce a fost dintotdeauna la animale, împingea un sex către celălalt, tot așa cum este atras fiecare om de mîncare și de alte lucruri asemănătoare, pe care nu le iubește cu adevărat, ci doar le poftește.

A fost un lucru minunat marele ajutor dat de aceste divine sfaturi vieții muritoare, și felul în care noua condiție a oamenilor, cu toate oboselile, spaimele și durerile lor, lucruri necunoscute în trecut de specia noastră, a întrecut în comoditate și în dulceață tot ceea ce fusese înainte de potop. Și acest rezultat a venit în mare parte de la acele minunate himere; care fură socotite de către oameni cînd spirite, cînd Zei, și urmate și venerate cu o ardoare nemărginită și cu imense și extraordinare oboseli, vreme foarte îndelungată, înflăcărîndu-i la aceasta, la rîndul lor, printr-o nemărginită sforțare, și poeții, și nobilii artiști; pînă într-atît încît un foarte mare număr de muritori nu șovăiră să-și dea și să-și sacrifice pînă și sîngele și viața uneia sau alteia din aceste himere. Lucrul acesta nu-i displăcea lui Jupiter, ba chiar îi plăcea peste măsură, din alte motive, și anume pentru că socotea că oamenilor avea să le fie cu mult mai greu să se lepede nesiliți de viață, cu cît erau gata să și-o dea pentru cauze frumoase și glorioase. Și ca durată aceste bune rînduieli depășiră cu mult pe cele mai bune, căci, deși ajunseseră după multe secole la o evidentă decădere, cu toate acestea chiar în declin și pe urmă decăzînd cu totul, au fost pînă la începutul unei epoci, nu prea îndepărtate de cea prezentă, de mare folos vieții omenești, care, grație acelor rînduieli, fusese odată, mai ales în unele vremuri, aproape veselă, încît se putu menține datorită lor îndeajuns de ușoară și de suportabilă.

Pricinile și felurile schimbării lor în rău au fost multele mijloace găsite de oameni de a face față lesne și repede nevoilor lor; nemăsurata creștere a inegalității dintre puterile și îndatoririle lor, hotărîtă de Jupiter printre oameni cînd întemeie și așeză primele republici, trîndăvia și vanitatea care din aceste pricini, după un foarte vechi surghiun, luară din nou în stăpînire viața; faptul că, prin natura lucrurilor, iar pe de altă parte și din cauza prețuirii acordată de oameni, în această viață s-a micșorat farmecul varietății, cum se întîmplă întotdeauna din cauza lungii

obișnuințe și, în sfîrșit, și din cauza altor lucruri mai grave, care, fiind deja descrise și lămurite de mulți alții, nu mai trebuie să fie semnalate acum. Desigur, atunci a pus iar stăpînire pe oameni sila față de lucrurile lor, care îi chinuise înaintea potopului și s-a redeșteptat în ei amara dorință de fericire, necunoscută și străină de natura universului.

Dar totala răsturnare a soartei lor și ultimul rezultat al acelei stări pe care astăzi sîntem obișnuiți să o numim antică, a venit mai ales de la o cauză deosebită de cele arătate mai sus, și a fost următoarea. Printre acele himere atît de prețuite de cei vechi, se afla una numită în limbile acestora Înțelepciunea, care, cinstită în mod universal, ca toate tovarășele ei, și urmată îndeosebi de mulți, contribuise și ea în mod egal cu celelalte, cu partea ei, la prosperitatea secolelor trecute. Aceasta, de foarte multe ori, ba chiar zilnic, le făgăduise și le jurase discipolilor ei că vrea să le arate Adevărul, despre care le spunea că este un spirit foarte mare, și stăpînul ei, niciodată coborît pînă atunci pe pămînt, ci șezînd cu Zeii în cer, de unde ea făgăduia că prin autoritatea și farmecul ei avea de gînd să-l atragă, și să-l facă să colinde cîtva timp printre oameni, din întîlnirea și prin aprofundarea căruia neamul omenesc avea să ajungă la atari condiții, încît ca înălțime a cunoașterii, ca perfecțiune a instituțiilor și obiceiurilor și ca fericire a vieții să se compare aproape cu Zeii. Cum putea însă o simplă umbră și o goală aparență să-și țină făgăduielile, ba încă să și aducă pe pămînt Adevărul? Astfel încît oamenii, după ce vreme îndelungată au crezut-o și s-au bizuit pe ea, și-au dat apoi seama de deșertăciunea acelor făgăduieli, și, în același timp, lacomi de lucruri noi, mai ales din pricina trîndăviei în care trăiau, și îmboldiți în parte de ambiția de a se compara cu Zeii, în parte din dorința acestei fericiri pe care, după cuvintele himerei, se credea că, vorbind cu Adevărul aveau să o dobîndească, se adresară lui Jupiter în cuvinte foarte insistente și înfumurate, cerîndu-i să acorde pămîntului pentru cîtva timp favoarea să-l primească pe acel nobil spirit; și îi reproșară că el refuza creaturilor sale nesfîrșitul folos pe care ei l-ar obține prin prezența Adevărului, și cu toții i se jeluiau de soarta omenească, aducîndu-i din nou vechile și odioasele acuzații că lucrurile lor sînt mici și sărace. Și pentru că acele foarte amăgitoare

himere, izvor de mult bine în timpurile trecute, erau acum prea puțin luate în seamă de cei mai mulți, nu pentru că treceau drept ceea ce și erau într-adevăr, dar pentru că obștească lașitate a gîndurilor și moleșeala moravurilor făceau că aproape nici unul în ziua de astăzi nu le urma, oamenii blestemau în mod nelegiuit cel mai mare dar pe care nemuritorii îl putuseră face și pe care îl și făcuseră muritorilor, țipînd în gura mare că pămîntul nu era vrednic decît de spiritele mărunte, și că pentru cele mai mari, cărora seminția omenească mai ușor li s-ar pleca, nu era socotit demn, și nici lor nu le era permis să pună piciorul pe această infimă parte a universului.

Multe alte lucruri de îndelungată vreme înstrăinaseră iarăși bunăvoința lui Jupiter față de oameni, și printre altele nemaipomenitele păcate și nelegiuiri care, prin numărul și răutatea lor, lăsaseră cu foarte mult în urmă ticăloșiile răzbunate de potop. Era dezgustat, mai ales, după atîtea experiențe trăite, de neliniștita, nesățioasa, necumpătata fire omenească, la a cărei liniște, nu la a cărei fericire, vedea bine acum că nici o măsură nu ducea, fiindcă nici o stare nu i se potrivea, nici un loc nu-i era de ajuns, pentru că oricît ar fi vrut, chiar și de o mie de ori să fi dublat limitele spațiilor, plăcerile pămîntului și universalitatea lucrurilor, oamenilor totuși, la fel de incapabili și de lacomi de infinit, în scurt timp aveau să li se pară toate strîmte, urîte și fără valoare. Dar pînă la urmă, acele cereri smintite și îngîmfate întărîtară într-atîta mînia Zeului, că el se hotărî, lăsînd la o parte orice milă, să pedepsească pe veci specia omenească, osîndind-o pentru toate vremile viitoare la o nefericire mult mai adîncă decît cele trecute. Pentru care lucru hotărî să trimită Adevărul să stea printre oameni nu numai cum cereau ei, pentru cîtva timp, dar dîndu-i locaș veșnic printre ei, și odată îndepărtate de pe pămînt acele frumoase himere, pe care el le așezase acolo, să-l facă de-a pururi conducător și domn al neamului omenesc.

Și mirîndu-se ceilalți Zei de această hotărîre, ca unii cărora li se părea că el exagera prin înălțarea prea mare a condiției noastre, în dauna superiorității lor, Jupiter le scoase din cap această idee, arătîndu-le că nu toate spiritele, chiar mari, au calități binefăcătoare, astfel fiind cazul cu

geniul Adevărului, întrucît el trebuia să aibă aceleaşi efecte asupra oamenilor ca şi asupra Zeilor. Căci, în timp ce nemuritorilor el le arăta fericirea lor, oamenilor le-ar descoperi în întregime şi le-ar pune necontenit dinaintea ochilor nefericirea lor, înfăţişînd-o în afară de aceasta, nu numai ca opera soartei, dar astfel încît prin nici o întîmplare şi nici un mijloc să nu poată să scape de ea, nici ca vreodată, trăind, să o poată curma. Şi pe cea mai mare parte din relele lor fiind de această natură, adică sînt rele întrucît sînt crezute ca atare de către cine le îndură, şi mai mult sau mai puţin grave după cum le consideră el, se poate judeca atunci cu cît este mai dăunătoare prezenţa acestui spirit oamenilor. Cărora nici un lucru nu li se va părea mai adevărat decît falsitatea tuturor bunurilor muritoare, şi nici unul mai sigur decît deşertăciunea oricărui lucru, în afară de propriile lor dureri. Pentru aceste motive vor fi lipsiţi pînă şi de speranţa cu care, de la început şi pînă în prezent, mai mult decît cu o altă desfătare sau cu o altă mîngîiere, şi-au îndurat viaţa. Şi nemaindăjduind nimic, nici nemaiputînd da acţiunilor şi strădaniilor lor vreun scop demn, vor ajunge la o atît de mare nepăsare, ba chiar la o ură de moarte atît de mare faţă de orice operă întreprinzătoare, ca să nu mai vorbim de una generoasă, încît purtarea obişnuită a oamenilor vii va fi prea puţin deosebită de a celor morţi şi îngropaţi. Dar chiar şi în această disperare şi lîncezeală, nu vor putea scăpa ca dorinţa unei imense fericiri, înnăscută în spiritele lor, să nu-i întărîte şi să nu-i chinuie, cu atît mai mult decît în trecut, cu cît vor fi mai puţin ocupaţi şi mai puţin distraşi de diversitatea grijilor şi de imboldul spre acţiune. Şi în acelaşi timp se vor vedea lipsiţi de forţa firească a închipuirii, care singură putea întrucîtva să le îndeplinească dorinţa acestei fericiri de neatins şi de neînţeles nici de mine, nici chiar de ei, care suspină după ea. Şi toate cele asemenea infinitului, pe care eu avusesem grijă să le pun în lume, ca să-i înşel şi să-i hrănesc cu iluzii, conform cu înclinaţia lor, cu gînduri vaste şi nedeterminate, se vor dovedi insuficiente pentru obţinerea acestui rezultat, din pricina ştiinţei şi a obiceiurilor pe care ei le vor învăţa de la Adevăr. Astfel încît, dacă pămîntul şi celelalte părţi ale universului li s-au părut mici în trecut, de acum înainte li se vor părea şi mai mici, deoarece ei

vor fi instruiți și lămuriți despre tainele naturii și deoarece acestea, contrar așteptării prezente a oamenilor, par fiecăruia cu atît mai limitate, cu cît ei au mai multe cunoștințe despre ele. În sfîrșit, întrucît îi vor fi fost luate pămîntului himerele, și din cauza învățămintelor Adevărului oamenii vor avea o cunoaștere deplină despre natura lor, vieții omenești îi va lipsi atunci orice valoare, orice direcție, atît în gînduri cît și în fapte, și nu numai strădania și mila, dar pînă și numele de națiune și de patrie vor pieri de pe buzele tuturor, toți oamenii alcătuind atunci, după cum vor obișnui ei să spună, o singură națiune și o singură patrie, așa cum a fost la început, și ei vor nutri o dragoste universală față de întreaga lor specie, deși, în realitate, stirpea omenească se va risipi în tot atîtea popoare cîți oameni vor exista. Deoarece nemaiavînd nici o patrie pe care s-o iubească mai presus de orice, nici străini pe care să-i urască, fiecare om îi va urî pe toți ceilalți, iubindu-se numai pe sine, din toată specia sa. Din care cauză, de ne-am apuca să spunem cîte și ce neplăceri se vor naște, ar fi să povestim la nesfîrșit. Dar nici chiar din cauza unei nefericiri atît de mari și de disperate nu vor cuteza muritorii să părăsească de bună voie această lumină, cu toate că atotputernicia acestui spirit nu-i va face mai puțin lași decît nefericiți, ci ea, adăugîndu-se peste măsură la asprimea vieții lor, le va lua și mai mult puterea să o refuze.

Auzind aceste cuvinte ale lui Jupiter, li s-a părut Zeilor că soarta noastră avea să devină mult mai îngrozitoare și mai crudă decît se cădea milei divine să îngăduie. Dar Jupiter continuă să grăiască. „Vor primi totuși o oarecare slabă mîngîiere de la acea himeră pe care ei o numesc Iubire, și pe care eu sînt dispus, îndepărtîndu-le pe toate celelalte, pe ea s-o las în societatea omenească. Și nu-i va fi dat Adevărului, oricît de puternic ar fi el, și oricît ar lupta neîncetat împotriva ei, să poată s-o înlăture vreodată de pe pămînt, nici să o învingă decît rareori. Astfel încît viața oamenilor, deopotrivă de legată de cultul acestei himere și al acestui spirit, va fi împărțită în două: și una și celălalt vor avea o putere egală asupra lucrurilor și asupra sufletelor muritorilor. Toate celelalte preocupări, în afară de cîteva, puține și de mică însemnătate, vor dispare pentru cea mai mare parte a oamenilor. La o vîrstă înaintată lipsa

mîngîierii dată de Iubire va fi înlocuită de binefacerea însușirii lor naturale care îi face aproape mulțumiți pe oameni chiar de viață, așa cum se întîmplă și cu celelalte animale, făcîndu-i să se îngrijească cu atenție de viață pentru ea însăși, nu pentru plăcerea și înlesnirea pe care li le dă ea."

Astfel, după ce au fost îndepărtate de pe pămînt bunele himere, afară numai de Iubire, cea mai puțin nobilă dintre toate, Jupiter trimise printre oameni Adevărul și îi dădu aici lăcaș veșnic și deplină stăpînire asupra lor. De unde purceseră toate acele urmări jalnice pe care el le prevăzuse. Și s-a întîmplat un lucru de mare mirare; de unde pînă atunci spiritul acela, mai înainte de venirea lui, cînd încă nu avea vreo putere sau vreo influență asupra oamenilor, fusese cinstit de ei prin ridicarea unui foarte mare număr de temple și prin aducerea de jertfe, acum, după ce venise pe pămînt cu autoritate de prinț și după ce începuse să-i fie simțită prezența, spre deosebire de toți ceilalți nemuritori, care cu cît se manifestă mai clar, cu atît apar mai demni de venerație, el întunecă pînă într-atît mințile oamenilor și le inspiră o teamă atît de mare, încît ei, deși siliți să-l asculte, încetară să-l mai adore. Și pe cînd celelalte himere, cu cît își dovediseră mai mult puterea asupra vreunui suflet, cu atît mai mult îl obișnuiseră să le respecte și să le iubească, acest spirit, dimpotrivă, avu parte de cele mai grele blesteme și de cea mai adîncă ură tocmai din partea celor asupra cărora avusese o victorie mai mare. Dar neputînd totuși nici să i se sustragă, nici să-i respingă tirania, muritorii trăiau în aceeași adîncă nefericire pe care ei o mai îndură și în ziua de astăzi și pe care o vor îndura veșnic.

Numai că mila, care în sufletele zeilor nu s-a stins niciodată, înduplecă, nu de multă vreme, voința lui Jupiter în fața unei atît de mari nefericiri, și mai ales în fața nefericirii unor oameni deosebiți prin finețea intelectului, împreunată cu noblețea moravurilor și cu onestitatea vieții, și pe care el îi vedea la fel de subjugați, ba chiar loviți mai mult decît oricine de puterea și de aspra dominație a acelui spirit. Obișnuiseră Zeii în vremurile de demult, pe cînd Dreptatea, Virtutea și celelalte himere cîrmuiau treburile omenești, să-și viziteze cîteodată creaturile, coborînd cînd unul, cînd altul pe pămînt și vădindu-și aici prezența în diferite chipuri:

prezență care fusese întotdeauna de cel mai mare folos chiar dacă nu pentru toți muritorii, cel puțin pentru unii. Dar după ce viața se corupsese din nou, și se afundase în toate ticăloșiile, disprețuiseră ei vreme foarte îndelungată orice convorbire cu oamenii. Acum însă Jupiter, făcîndu-i-se milă de prea marea noastră nefericire, îi întrebă pe nemuritori dacă sufletul nu dă ghes vreunuia dintre ei să viziteze lumea, cum obișnuiseră să facă demult, și să mîngîie de atîta durere această seminție a oamenilor și îndeosebi pe cei ce păreau că nu meritau nefericirea universală. La care tăcînd toți ceilalți, Amorul, fiul Venerei Cerești, asemenea doar după nume cu cealaltă himeră, dar ca fire, ca virtute și ca fapte foarte deosebit de ea, se oferi (fiind unică, printre toți Zeii, mila lui) să îndeplinească el îndatorirea cerută de Jupiter și să coboare din cer, de unde pînă atunci nu se îndepărtase vreodată, neîngăduindu-i sfatul nemuritorilor, întrucît le era nespus de drag, ca el să plece, chiar și pentru scurt timp, din preajma lor. Cu toate că din cînd în cînd mulți oameni din antichitate, înșelați de preschimbările și de feluritele șiretlicuri ale himerei ce purta același nume, crezuseră că au semne neîndoielnice despre prezența acestui zeu atît de mare. Dar se întîmpla ca mai înainte de-a ajunge el să-i viziteze pe muritori, ei să și fie subjugați de puterea Adevărului. Din vremea aceea el nu mai obișnuiește să mai coboare decît rar, și atunci rămîne puțin aici, atît din cauza obștestei nemernicii a lumii omenești, cît și pentru că Zeii nu îngăduie decît tare anevoie ca el să stea departe de ei. Cînd vine pe pămînt, alege inimile cele mai sensibile și mai nobile ale celor mai generoase și mai mărinimoase ființe, și în ele sălășluiește scurt timp, răspîndind în jur o suavitate atît de rară și de minunată, umplîndu-le cu sentimente atît de nobile și de o atît de mare virtute și tărie, încît ele simt atunci, lucru cu totul nou pentru neamul omenesc, adevărata fericire mai degrabă decît o deșartă închipuire a ei. Foarte rar, el împreună două inimi laolaltă, îmbrățișîndu-le și pe una, și pe alta în același timp și iscînd în amîndouă un foc și o dorință reciproce; deși este rugat cu foarte mare stăruință să rămînă, de către toți cei în care el pătrunde, Jupiter nu îngăduie să-i satisfacă decît pe puțini; pentru că fericirea ce se naște dintr-o asemenea binefacere este cu prea puțin întrecută de fericirea divină. În

tot cazul, să fii plin de divinitatea lui înseamnă a întrece orice altă situație, oricît de norocoasă ar fi ea, a oricărui om, chiar și în cele mai propice împrejurări ale vieții lui. Unde se așază el, se rotesc în juru-i, nevăzute pentru toți ceilalți, strălucitele himere, altădată lipsite de apropierea oamenilor; himere pe care Zeul le aduce din nou pe pămînt cu acest gînd. Jupiter îngăduindu-i acest lucru de la care Adevărul nu mai poate să-l țină, oricît ar fi el de înverșunat dușman al acestor himere și oricît de adînc rănit în suflet s-ar simți de întoarcerea lor: dar nu le este dat spiritelor să se împotrivească Zeilor. Și cum destinul l-a înzestrat cu o copilărie veșnică, el, potrivit cu această natură a lui, împlinește întrucîtva acea primă dorință a oamenilor, care a fost să se reîntoarcă la vîrsta copilăriei. De aceea, în sufletele pe care el și le alege spre a le locui, deșteaptă și le păstrează tinere tot timpul cît el rămîne acolo, nesfîrșita speranță și frumoasele și scumpele iluzii ale anilor tineri. Mulți muritori, fără experiență și putere de a-i gusta plăcerile, își bat joc și-l zeflemisesc tot timpul, de departe și de aproape, cu o îndrăzneală nebunească; dar el nici nu le aude insultele, și chiar de le-ar auzi, nici nu s-ar sinchisi, atît e de mărinimos și blînd din fire. Pe lîngă faptul că nemuritorilor, mulțumiți de răzbunarea pe care au dobîndit-o asupra întregii semințiii omenești, și de nefericirea de nevindecat cu care o pedepsesc, puțin le pasă de nenorocirile oamenilor; nici nu sînt pedepsiți cu altceva în plus șarlatanii și cei nedrepți și cei ce-i disprețuiesc pe Zei, decît că rămîn departe, prin chiar numele ce-l poartă, de grația Zeilor.

DIALOGUL LUI HERCULE CU ATLAS

HERCULE: Părinte Atlas, Jupiter mă trimite și dorește să te salut din partea lui, iar în cazul că ești zdrobit de această povară, s-o iau eu în spate pentru cîteva ceasuri, cum am mai făcut, nu mai țin minte acum cîte veacuri, atît cît să-ți tragi sufletul și să te odihnești puțin.

ATLAS: Îți mulțumesc, scumpe Herculino, și-i rămîn îndatorat și maiestății sale Jupiter. Dar lumea a devenit atît de ușoară, încît această pelerină, pe care o port ca să mă apăr de zăpadă, mă apasă mai mult decît ea; și dacă n-ar fi voința lui Jupiter, care mă silește să stau aici nemișcat și să țin această minge pe umăr, aș pune-o la subțioară sau în buzunar, sau mi-aș atîrna-o de un fir din barbă și m-aș duce să-mi văd de treburi.

HERCULE: Cum e cu putință să fi devenit atît de ușoară? Văd prea bine că și-a schimbat înfățișarea și că seamănă cu o pîinișoară, și nu mai e rotundă, cum era pe vremea cînd am studiat eu cosmografia ca să fac acea lungă călătorie pe apă cu Argonauții; dar, cu toate acestea, nu înțeleg cum poate să cîntărească mai puțin decît cîntărea mai înainte.

ATLAS: Pricina n-o cunosc nici eu. Dar despre ușurința de care îți vorbesc, poți să te convingi chiar acum; e de ajuns s-o pui în palmă o clipă, ca să-i încerci greutatea.

HERCULE: Pe legea lui Hercule, dacă n-aș fi cîntărit-o, n-aș fi putut să cred asta niciodată. Dar ce mai e și cu schimbarea astălaltă pe care o descopăr? Data trecută, cînd am dus-o în spinare, bătea tare, ca inima animalelor, și scotea un anumit bîzîit neîntrerupt, de părea un viespar. Iar acum, în ce privește bătăile inimii, seamănă cu un ceasornic căruia i s-a rupt arcul, cît despre bîzîit, nu aud nimic.

ATLAS: Nici despre asta nu știu să-ți spun altceva decît că de multă vreme lumea a încetat să mai facă vreo mișcare sau vreun zgomot care să fie simțit: am intrat la bănuială că a murit, și din zi în zi m-am așteptat să mă infecteze cu duhoarea ei, și mă gîndeam cum și în ce loc aș putea s-o îngrop, și ce epitaf să-i pun. Dar pe urmă, văzînd că nu putrezea, mi-am zis că din animal cum era mai înainte, s-a schimbat în plantă, ca Dafne și atîția alții; și că din cauza asta nu se mai mișca și nu mai răsufla: și tot mă mai tem ca în curînd să nu-și arunce rădăcinile în spinarea mea și să și le înfigă acolo.

HERCULE: Eu cred mai degrabă că doarme, și că acest somn e ca somnul lui Epimenide, care a ținut mai bine de o jumătate de veac; sau cum se spune despre Ermotim, că-i ieșea sufletul din trup ori de cîte ori voia el și rămînea afară mulți ani, ducîndu-se să se preumble prin diferite țări, iar pe urmă se întorcea, pînă cînd prietenii, ca să isprăvească o dată cu povestea asta, i-au ars trupul; și astfel, cînd spiritul s-a întors ca să intre iar în trup, și-a aflat casa distrusă, așa că dacă voia să se adăpostească undeva, trebuia să ia o altă casă cu chirie, sau să se ducă la han. Dar pentru ca lumea să nu doarmă la nesfîrșit, și ca vreun prieten sau binefăcător, crezînd că a murit, să nu-i dea foc, vreau ca noi să încercăm în vreun fel să o trezim.

ATLAS: Bine, dar cum?

HERCULE: Eu i-aș da o lovitură zdravănă cu această măciucă de lemn; dar mă tem să nu o zdrobesc și să n-o turtesc ca pe o plăcintă, și mi-e teamă că învelișul ei, de vreme ce pare atît de ușor, să nu i se fi subțiat pînă într-atît încît să se spargă, cînd voi lovi-o, ca un ou. Și nici nu sînt sigur că oamenii, care pe vremea

mea se luptau corp la corp cu leii, iar acuma se luptă cu puricii, n-ar leşina cu toţii dintr-o dată din pricina acestei lovituri. Cel mai bine ar fi să punem de o parte, eu măciuca şi tu pelerina, şi să ne jucăm de-a mingea cu această mică sferă. Îmi pare rău că n-am adus inelele sau rachetele pe care le folosesc eu şi Mercur cînd ne jucăm acasă la Jupiter sau în curte: dar or să ne fie de ajuns şi pumnii.

ATLAS: Grozavă idee; asta ca pe urmă, cînd o să ne vadă jucîndu-ne, tatălui tău să-i vie pofta să intre şi el ca al treilea în joc şi, cu mingea lui de foc, să ne zvîrle pe amîndoi cine ştie unde, ca pe Faeton în Pad.

HERCULE: Într-adevăr, s-ar putea întîmpla una ca asta dacă eu aş fi, cum era Faeton, fiul unui poet şi nu propriul lui fiu; şi chiar dacă n-aş fi nu s-ar putea întîmpla, căci, dacă poeţii au umplut cetăţile cu sunetul lirei lor, eu am destul curaj să pustiesc cerul şi pămîntul cu loviturile mele de măciucă. Şi mingea lui, cu o singură lovitură de picior pe care i-aş da-o, aş face-o să sară de aici pînă la ultimul acoperiş al cerului empireu. Dar fii sigur că, dacă mi s-ar năzări chiar să smulg cinci-şase stele ca să mă joc cu ele în bile sau să trag la ţintă cu o cometă, drept praştie, apucînd-o de coadă, sau să mă folosesc chiar de soare ca să mă joc cu discul, tatăl meu s-ar face că nu vede. În afară de faptul că noi avem de gînd să facem bine lumii cu acest joc, nu ca Faeton, care a vrut să se arate sprinten Orelor, ce i-au ţinut scara cînd s-a urcat în car, şi să-şi cîştige faimă de bun vizitiu faţă de Andromeda şi Callisto, precum şi faţă de celelalte frumoase constelaţii, cărora, trecînd pe lîngă ele, se spune că le arunca buchetele de raze şi grăunţe de lumină în semn de curtenie, şi de asemenea să se arate falnic printre zeii cerului la plimbare, în ziua aceea, care era zi de sărbătoare. În sfîrşit, să nu te îngrijoreze mînia tatălui meu împotriva ta, căci eu mă oblig, în orice caz, să te despăgubesc de tot ce-ai să pierzi; şi acum, haide, scoate-ţi haina şi aruncă mingea.

ATLAS: De voie sau de nevoie, va trebui să-ţi fac pe plac, căci tu eşti voinic şi înarmat, iar eu fără arme şi bătrîn. Dar bagă de seamă să nu-ţi cadă mingea, ca nu cumva

să se aleagă și cu alte cucuie, sau să-i mai fie strivită ori ruptă vreo parte, ca atunci cînd Sicilia s-a desprins de Italia și Africa de Spania; sau să-i sară vreo țandără, adică vreo provincie sau vreun regat, așa încît să se iște și vreun război.

HERCULE: Din partea mea, să n-ai nici o grijă.

ATLAS: Ține mingea. Vezi că ea se clatină din pricină că e strîmbă.

HERCULE: Haide, dă mai cu putere, că nici nu se simt loviturile tale.

ATLAS: Nu-i nevoie de lovituri; pentru că vîntul bate dinspre sud-vest, ca de obicei, și duce mingea, care e ușoară.

HERCULE: Ăsta-i vechiul ei păcat, să umble după vînt.

ATLAS: Într-adevăr, n-ar fi rău s-o umflăm, că văd că se saltă din palmă doar cît un pepenaș.

HERCULE: Asta-i o nouă meteahnă, că înainte sărea și sălta ca o căprioară.

ATLAS: Fugi repede într-acolo, repede îți spun! Ah, pe toți Zeii, cade! Blestemat fie ceasul cînd ai venit!

HERCULE: Așa de prost și de jos mi-ai trimis-o, că nu puteam s-o prind la timp, chiar de mi-aș fi frînt gîtul. Vai de tine sărăcuța, ce faci? Te doare? Nu se-aude o răsuflare și nu se simte nici o mișcare, și pare că toți dorm ca și mai înainte.

ATLAS: Pe toate stîncile Stixului, dă-mi-o, să mi-o pun pe spate! Și tu ia-ți măciuca și întoarce-te imediat în cer ca să mă scuzi față de Jupiter de întîmplarea aceasta, care s-a petrecut din pricina ta.

HERCULE: Așa o să și fac. De multe secole stă acasă la tatăl meu un anumit poet, cu numele Horațiu, admis acolo ca poet de curte, la stăruința lui August, care fusese zeificat de Jupiter din respectul pe care au trebuit să-l arate puterii romanilor. Acest poet fredonează într-una niște cîntece ale lui, și printre altele, unul în care spune că omul drept nu se clintește nici de cade lumea. O să cred că astăzi toți oamenii sînt drepți, pentru că lumea a căzut și nici unul nu s-a clintit.

ATLAS: Cine se îndoiește de dreptatea oamenilor? Dar tu nu-ți mai pierde timpul, și fugi repede să mă dezvinovățești față de tatăl tău, că eu mă aștept dintr-o clipă într-alta la un trăsnet care să mă preschimbe din Atlas în Etna.

DIALOGUL MODEI CU MOARTEA

MODA: Doamnă Moarte, doamnă Moarte!
MOARTEA: Așteaptă să-ți bată ceasul și o să vin fără să mă mai chemi.
MODA: Doamnă Moarte!
MOARTEA: Du-te la naiba! O să vin cînd n-o să dorești!
MODA: Ca și cum n-aș fi și eu nemuritoare.
MOARTEA: Nemuritoare?

A trecut mai bine de-un mileniu[1]
de cînd s-a isprăvit cu nemuritorii.

MODA: Și Doamna face versuri à la Petrarca, asemenea unui liric italian din *Cinquecento* sau din *Ottocento?*
MOARTEA: Îmi sînt dragi rimele lui Petrarca, deoarece în ele aflu Triumful meu și pentru că vorbesc despre mine aproape peste tot. Dar, în sfîrșit, cară-te de aici!
MODA: Haide, în numele dragostei pe care o porți celor șapte păcate capitale, oprește-te o clipă și privește-mă!
MOARTEA: Te privesc.
MODA: Nu mă cunoști?
MOARTEA: Ar trebui să știi că am vederea slabă și că nu pot să port ochelari deoarece englezii nu fac din cei care să mi se potrivească, și chiar dacă ar face, tot n-aș avea pe ce să-i pun.
MODA: Eu sînt Moda, sora ta.

[1] Petrarca, *Spirto gentil*, v. 77.

MOARTEA: Sora mea?

MODA: Da: nu ţii minte că amîndouă sîntem născute de Zădărnicie?

MOARTEA: Cum să ţin minte eu, care sînt duşmanca înverşunată a memoriei?

MODA: Dar eu ţin minte foarte bine, şi ştiu că amîndouă urmărim să distrugem şi să schimbăm neîncetat lucrurile de aici, de pe pămînt, deşi tu mergi către acest ţel pe un drum, iar eu pe altul.

MOARTEA: Dacă nu vorbeşti cumva cu propriul tău gînd sau cu o fiinţă pe care o ai în gîtlej, ridică puţin glasul şi rosteşte mai bine cuvintele; că dacă o să-mi bolborosești tot aşa printre dinţi cu o voce subţire ca firul de păianjen, n-o să te-nţeleg nici pînă mîine, deoarece nici auzul, dacă n-o ştii, afl-o acum, nu mă slujeşte mai bine decît vederea.

MODA: Deşi e împotriva obiceiului, iar în Franţa nu se obişnuieşte să vorbeşti ca să fii auzit, totuşi, fiindcă sîntem surori, şi între noi putem s-o facem fără prea multe nazuri, o să vorbesc cum vrei tu. Ziceam că stă în firea noastră şi în obiceiul nostru, al amîndurora, să preschimbăm neîncetat lumea, numai că tu, chiar de la început, te-ai aruncat asupra oamenilor şi asupra sîngelui lor; eu însă de cele mai multe ori, mă mulţumesc cu bărbile, cu părul, cu îmbrăcămintea, cu mobilele, cu palatele şi lucruri de felul acesta. E foarte adevărat că nici eu nu m-am dat şi nu mă dau în lături de la unele pozne, aşijderea cu ale tale, ca de pildă să găuresc cînd urechile, cînd buzele şi nasurile, şi să le rup cu fleacurile pe care le atîrn de găurile lor, de asemenea să ard carnea oamenilor cu peceţi înroşite în foc, pe care îi îndemn să şi le încrusteze ca semn al frumuseţii, sau să stîlcesc capetele copiilor cu feşe şi alte mijloace de acest fel, introducînd obiceiul ca toţi oamenii dintr-o ţară să aibă aceeaşi formă de cap, aşa cum am făcut în America şi Asia, sau să schilodesc oamenii cu încălţăminte strîmtă, să le tai răsuflarea şi să-i fac să le sară ochii din cap în strînsoarea corsetelor, precum şi o mie de alte trăsnăi de acest soi. Ba, la drept vorbind, eu conving şi silesc pe toţi oamenii aleşi să îndure în fiecare zi mii de osteneli şi de neplăceri,

adesea chiar dureri și chinuri, și pe unii îi fac să moară în chip glorios, în numele dragostei pe care mi-o poartă. Nu-ți mai vorbesc despre durerile de cap, răcelile, tot soiul de umflături, frigurile zilnice, la trei, la patru zile, cu care oamenii se pricopsesc fiindcă mi se supun mie, învoindu-se să tremure de frig sau să se sufoce de căldură după cum vreau eu, să-și apere spatele cu țesături de lînă și pieptul cu altele de pînză, și să facă orice lucru după bunul meu plac, chiar dacă e spre răul lor.

MOARTEA: În concluzie, te cred că-mi ești soră și, ca s-o știi, acum sînt mai sigură de asta decît de moarte, fără ca să-mi mai arăți actul tău de naștere. Însă, dacă o să mai stau mult așa nemișcată, leșin; dar dacă te încumeți să alergi împreună cu mine, ai grijă să nu te prăpădești, pentru că eu gonesc, nu glumă, și în timp ce fugim, o să poți să-mi spui păsul tău; dacă însă nu poți fugi, îți făgăduiesc, avînd în vedere înrudirea noastră, că atunci cînd o să mor, o să-ți las toate lucrurile mele. Și-acum, rămîi cu bine!

MODA: Dacă ar trebui să ne luăm la întrecere, nu știu zău care din noi două ar cîștiga cursa, deoarece, dacă tu alergi, mersul meu e mai iute decît galopul; cît despre statul pe loc, dacă tu leșini, eu mă topesc de-a binelea. Drept care, hai să fugim, și-n ăst timp, așa cum zici, o să vorbim despre treburile noastre.

MOARTEA: Să fie într-un ceas bun! Așadar, deoarece te-ai născut din trupul mamei mele, firesc ar fi ca să m-ajuți în vreun fel să-mi duc la bun sfîrșit treburile.

MODA: Asta am și făcut pînă acum, mai mult decît crezi tu. În primul rînd, eu, care fac să dispară sau răstorn neîncetat toate celelalte obiceiuri, n-am îngăduit să dispară nicăieri obiceiul de a muri, și iată, vezi că el dăinuiește pretutindeni de la începutul lumii pînă astăzi.

MOARTEA: Mare scofală! N-ai făcut ce n-ai putut!

MODA: Cum n-am putut? Vorbind astfel, dai dovadă că nu cunoști puterea modei.

MOARTEA: Bine, bine! Despre asta o s-avem tot timpul să vorbim cînd o să vină obiceiul să nu se mai moară. Acum însă aș vrea ca tu, ca o soră bună ce-mi ești,

să m-ajuți să obțin contrariul, mai ușor și mai repede decît am făcut-o pînă acum.

MODA: Ți-am și povestit despre unele din faptele mele care îți sînt de mare folos. Dar astea-s fleac în comparație cu ce-o să-ți spun acum. Încetul cu încetul, dar mai ales în ultima vreme, ca să vin în sprijinul tău, am lăsat să se demodeze și să fie date uitării eforturile și exercițiile care priesc bunei stări corporale, și am introdus și am ridicat la preț nenumărate altele care slăbesc corpul într-o mie de feluri și scurtează viața. În afară de aceasta, am introdus în lume o atare ordine și atari obiceiuri, încît viața însăși, atît cea trupească cît și cea sufletească, e mai mult moartă decît vie; astfel încît despre veacul acesta se poate spune pe drept cuvînt că este veacul morții. Și pe cînd odinioară tu nu aveai alte bunuri decît gropi și peșteri, unde semănai în beznă oseminte și pulbere, semințe ce nu rodesc, acum ai terenuri la soare, și lume care umblă forfota neîncetat; ele sînt lucruri, se poate spune, ce-ți revin de drept, cu toate că tu nu le-ai secerat, ba dimpotrivă, ai îngăduit ca ele să se nască. Mai mult chiar, de unde în trecut erai de obicei urîtă și ocărîtă, astăzi, grație străduaniei mele, lucrurile s-au schimbat pînă într-atît, încît orice om inteligent te prețuiește și te laudă, punîndu-te mai presus de viață, și te iubește așa de mult, încît te cheamă necontenit și-și îndreaptă ochii spre tine ca spre cea mai mare speranță a sa. În sfîrșit, deoarece vedeam că mulți se lăudaseră că vor să devină nemuritori, adică să nu moară cu desăvîrșire, și pentru că o bună parte dintre ei nu ți-ar mai fi căzut în mînă, deși știam că astea-s povești și că atunci cînd ei sau alții ar trăi în amintirea oamenilor trăiesc, ca să zic așa, în glumă, și că se bucură de faima lor tot atît cît suferă de umezeala mormîntului, în orice caz, cînd am înțeles că această treabă a nemuritorilor te interesa, deoarece pare-se că onoarea și reputația ta aveau de suferit, am desființat obiceiul de a căuta nemurirea, ba chiar de a o acorda, fie și în cazul cînd unii totuși o meritau. Astfel că, în prezent, oricine ar muri, poți să fii sigură că nu mai rămîne din el nici o fărîmă, care să nu fie pe deplin moartă,

și că e mai nimerit să meargă de îndată sub pămînt pe de-a-ntregul, ca un peștișor înfulecat dintr-o înghițitură cu cap, cu oase cu tot. Aceste fapte, care nu-s nici puține, nici lipsite de însemnătate, m-am trezit că le-am săvîrșit pînă acum din dragoste pentru tine, în dorința de a-ți spori prestigiul pe pămînt, cum s-a și întîmplat. Și pentru a obține acest rezultat sînt dispusă să fac și mai departe zilnic tot pe atîta, ba chiar mai mult; cu acest gînd am și pornit să te caut; și mi se pare potrivit ca pe viitor să nu ne mai îndepărtăm una de alta, deoarece numai fiind mereu împreună vom putea să ne sfătuim amîndouă, de la caz la caz, să luăm hotărîri mai bune decît altminteri și să le aducem mai bine la îndeplinire.

MOARTEA: Tu grăiești adevărul, și chiar așa vreau să și facem.

PROPUNEREA DE PREMII FĂCUTĂ DE ACADEMIA XILOGRAFILOR[1]

Academia Xilografilor, năzuind necontenit să respecte principala ei obligaţie, de a oferi prin orice strădanie a ei lucruri folositoare tuturor, şi considerînd că nici un lucru nu este mai conform cu această hotărîre decît să ajute şi să promoveze tendinţele şi înclinaţiile

Fericitului secol în care ne aflăm

cum spune un poet ilustru[2], a luat cu atenţie în cercetare calităţile şi natura timpului nostru şi, după un îndelung şi matur examen, s-a hotărît că-l poate numi vîrsta maşinilor, nu numai pentru că oamenii de astăzi se poartă şi trăiesc poate în chip mai mecanic decît cei de odinioară, dar şi din respect faţă de numărul foarte mare de maşini inventate de curînd şi adaptate, sau care, pe zi ce trece, se inventează şi se adaptează pentru atîtea şi atît de diferite scopuri, încît de azi înainte nu oamenii, ci maşinile, se poate spune, conduc treburile omeneşti şi îndeplinesc actele vieţii. Fapt pentru care, numita Academie simte cea mai mare bucurie, nu atît din cauza evidentelor înlesniri care rezultă de aici, cît din două motive pe care ea le socoteşte foarte importante, deşi, în general, sînt nebăgate în seamă. Unul e că-i

[1] Academie imaginară. De fapt, în antichitatea greacă xilografii erau autorii anumitor compuneri satirice şi parodistice din perioada domniei împăratului Alexandru Macedon.

[2] Este o ironie. Versurile aparţin lui Leopardi.

pe deplin convinsă că, o dată cu scurgerea timpului, funcțiile și întrebuințările mașinilor vor trebui să ajungă să cuprindă, pe lîngă lucrurile materiale, și pe cele spirituale; și așa după cum datorită puterii acestor mașini sîntem deja eliberați și la adăpost de pagubele provocate de trăsnete și grindină, ca și de multe alte calamități și spaime asemănătoare, tot astfel, treptat, treptat, se vor afla, ca să dau un exemplu (și să ni se mulțumească pentru noutatea cuvintelor) vreo parainvidie, vreo paracalomnie sau paraperfidie sau parainșelătorie, vreun fir de sănătate sau vreo altă mașină care să ne scape de egoism, de domnia mediocrității, de soarta prosperă a neghiobilor, a ticăloșilor și a lașilor, de universala nepăsare și de starea mizeră a înțelepților, a celor educați, a generoșilor și a altora ca ei, deveniți acum supărători, și care de cîteva secole încoace sînt mai greu de înlăturat decît au fost odinioară urmările trăsnetelor și ale grindinei. Cealaltă cauză și principala este că, cea mai mare parte dintre filozofi pierzîndu-și nădejdea de a putea fi îndreptate vreodată racilele neamului omenesc, care, după cum se crede, sînt îndeajuns de mari și mult mai numeroase decît virtuțile, și considerîndu-se ca lucru sigur că mai degrabă e cu putință să-l torni pe om în întregime într-un nou tipar, sau să pui în locul lui un altul, decît să-l îndrepți, pentru aceste motive, Academia Xilografilor crede că este foarte ușor ca oamenii să părăsească tot mai mult îndeletnicirile vieții și, puțin cîte puțin, să lase să le ia locul mașinile, care să-i înlocuiască. Și hotărîtă să contribuie din toate puterile sale la progresul acestei noi rînduieli a lucrurilor, propune trei premii celor care vor inventa cele trei mașini menționate mai jos.

Scopul primei mașini va fi de a juca rolul și de a ține locul unui prieten, care să nu defăimeze și să nu ia în rîs pe prietenul absent, să nu înceteze de a-l susține cînd aude că este calomniat sau zeflemisit, să nu pună mai presus faima sa de om înzestrat cu spirit tăios și mușcător, spre a provoca rîsul oamenilor pe spinarea prieteniei, să nu dea în vileag, fie cu altă intenție, fie pentru a avea doar subiect de trăncăneală, fie ca să se laude, o taină încredințată lui, să nu se folosească de sinceritatea și de destăinuirile prietenului, spre a-l săpa și a-i lua mai ușor locul, să nu invidieze situația celuilalt, să aibă grijă de bunul lui și să

împiedice daunele sau să i le repare, să fie gata a-l ajuta, dacă i-o cere sau la nevoie, nu numai cu vorbe goale. Cu privire la celelalte însuşiri, la alcătuirea acestui automat, ochiul va fi aţintit spre tratatele lui Cicero şi al Marchizei de Lambert despre prietenie. Academia consideră că invenţia unei atari maşini nu trebuie să fie socotită nici cu neputinţă, nici peste măsură de grea, dat fiind că, lăsînd la o parte automatele lui Regiomontano[1], al lui Vaucanson[2] şi ale altora, ca şi pe acela care la Londra desena figuri şi portrete, şi scria[3] ceea ce i se dicta, s-a văzut chiar şi o maşină care juca şah[4] pe contul ei. Dar, după părerea multor înţelepţi, viaţa omenească este un joc, şi unii afirmă chiar că ea este un lucru şi mai uşor şi că, printre altele, jocul de şah se desfăşoară în mai mare măsură după raţiune, iar mişcările lui sînt comandate mai cu prudenţă decît cele ale vieţii. Care, pe lîngă aceasta, după spusa lui Pindar, nefiind altceva decît visul unei umbre, prea bine poate să fie capabil de asta şi un automat în stare de veghe. Cît despre vorbire, se pare că nu se poate pune la îndoială că oamenii au posibilitatea de a o comunica maşinilor pe care ei le făuresc, fiind cunoscut acest lucru din diferite exemple, şi în special din ceea ce se citeşte despre statuia lui Menon[5] şi despre capul fabricat de către Albert cel Mare[6], care era atît de vorbăreţ, încît Sfîntul Toma d'Aquino, care ajunsese să-l urască, l-a sfărîmat. Şi dacă papagalul din Nevers[7], cu toate că era o păsărică, ştia să răspundă şi să vorbească cu tîlc, cu atît mai mult e de crezut că poate să dea aceleaşi rezultate

[1] Johan Müller (1435—1476), supranumit *Regiomontano* (Koenigsberg) după locul naşterii, matematician, astronom şi inventator german.

[2] *Jacques Vaucanson* (1709—1782), inventator francez, constructor al unor roboţi care cîntau din flaut şi la tobă.

[3] Un asemenea robot care scria a fost expus la Viena, în 1760, de Fr. Knauss.

[4] Asemenea maşini erau operele mecanicului şi poetului austriac Wolfgang Kempeben (1751—1801) şi germanului Leonard Maelzel (1783—1855).

[5] Legenda spune că în antichitate se afla la Teba o uriaşă statuie a lui Menon (fiul lui Titan şi al Aurorei) care, dimineaţa, saluta cu voce tare Aurora.

[6] Unul dintre marii filozofi scolastici, suedez de origine, maestrul lui Toma d'Aquino. În afară de studii filozofice a întreprins şi o serie de cercetări ştiinţifice în legătură cu astronomia şi cu natura anumitor metale.

[7] Este vorba de papagalul *Vert-vert*, eroul unui mic poem omonim al scriitorului francez Jean-Baptist-Louis Gresset (1709—1777). Papagalul învaţă să vorbească într-o mănăstire de călugăriţe din Nevers.

o mașină închipuită de mintea omului și construită de mîinile lui, dar care, desigur, nu trebuie să fie așa de limbută ca papagalul din Nevers și alții asemenea lui pe care îi vezi și-i auzi toată ziua, nici ca acel cap făcut de Albert cel Mare, spre a nu ajunge și el să-și plictisească prietenul și să-l împingă să-l sfărîme. Inventatorul acestei mașini va obține ca premiu o medalie în greutate de patru sute de țechini de aur, care pe o parte va reprezenta chipul lui Pilade și al lui Oreste, iar pe cealaltă numele premiatului cu titlul: PRIMUL CARE A CONFIRMAT POVEȘTILE ANTICE.

A doua mașină se cere să fie un om artificial, cu aburi, alcătuit spre a fi capabil să facă opere virtuoase și generoase. Academia consideră că aburii, deoarece alt mijloc nu pare să existe, trebuie să fie în stare să însuflețească un automat și să-l îndrepte spre practicarea virtuții și a gloriei. Cel ce se va apuca să făurească această mașină să studieze poemele și romanele, după care va trebui să se conducă cu privire la calitățile și posibilitățile ce se cer acestui automat. Premiul va fi o medalie de aur în greutate de patru sute cincizeci de țechini, bătută pe avers cu unele imagini semnificative ale vîrstei de aur și pe revers cu numele inventatorului mașinii, cu acest titlu luat din egloga a patra a lui Vergiliu: QVO FERREA PRIMVM DESTINET AC TOTO SVRGET AVREA MVNDO[1].

A treia mașină trebuie să fie astfel alcătuită, încît să facă treburile unei femei, după modelul imaginat, în parte de contele Baldassar Castiglione, care și-a expus ideea în cartea *Curteanul*, în parte de alții, care au vorbit despre asta în diferite scrieri ce se vor afla fără greutate, și se vor găsi spre consultare și imitare, ca și aceea a contelui. Și nici invenția acestei mașini nu va trebui să pară cu neputință oamenilor din timpurile noastre, cînd te gîndești că Pigmalion, în timpuri străvechi și atît de străine de știință, și-a putut fabrica mireasa cu propriile mîini, și care este considerată cea mai bună femeie care a existat pînă în prezent. Se conferă autorului acestei mașini o medalie de aur în greutate de cinci sute de țechini, pe care va fi reprezen-

[1] Cu aceasta va înceta mai întîi vîrsta de fier și în întreaga lume va începe vîrsta de aur (lat.).

tată pe o față, araba pasăre fenix a lui Metastasio[1] așezată pe o specie de plantă europeană, pe cealaltă parte va fi scris numele premiatului cu titlul: INVENTATOR AL FEMEILOR CREDINCIOASE ȘI AL FERICIRII CONJUGALE.

Academia a decretat ca cheltuielile care vor fi necesare pentru aceste premii să fie completate cu ceea ce s-a găsit în săculețul lui Diogene, fost secretar al acestei Academii, sau cu unul din cei trei asini de aur care au aparținut celor trei academicieni xilografi, adică lui Apuleius, lui Firenzuola și lui Macchiavelli, lucruri care toate au parvenit xilografilor prin testamentul sus-numiților, cum se citește în istoria Academiei[2].

[1] Aluzie ironică la caracterul efemer al credinței în dragoste, credință pe care poetul Metastasio *(Demetrio,* actul 2, scena III) o compară cu neștiutul cuib al păsării fenix.

[2] Toate aluziile din acest fragment final sînt pline de o amară ironie. *Diogene,* faimosul filozof cinic, mort la Corint (323 î.e.n.) era foarte sărac și în punga lui nu s-a găsit, după moarte, nimic. *Apuleius,* scriitorul grec din sec. II î.e.n., în opera sa *Metamorphoseon* amintește despre un anume Lucio transformat în măgar din pricina viciilor sale. Opera lui Apuleius este parafrazată cu eleganță de italianul *Agnolo Firenzuola* (1493—1548), într-un poem intitulat *L'asino d'oro. Machiavelli* (1474—1527) scrie și el, cu același titlu, un mic poem satiric împotriva viciilor Florenței din vremea sa. Leopardi folosește grafia veche: Macchiavelli, în loc de Machiavelli și, cum s-a văzut mai înainte, Baldassar Castiglione în loc de Baldesar Castiglione.

DIALOGUL UNUI SPIRIDUȘ CU UN GNOM

SPIRIDUȘUL: Ah, tu ești, fiu al lumii de sub pămînt? Unde te duci?

GNOMUL: Taică-meu m-a trimis să aflu ce dracu or fi punînd la cale pungașii ăștia de oameni, căci el cam bănuiește ceva, deoarece, de cîtva timp încoace, nu ne dau de lucru, și în tot regatul lui nu se vede nici unul. Îi este teamă să nu unelteaască împotriva lui, afară numai dacă nu vor fi revenit la obiceiul să vîndă și să cumpere pe turme, nu pe aur și argint; sau dacă popoarele civilizate nu se vor fi mulțumit cu bilete de hîrtie ca monedă, cum au făcut de mai multe ori, sau cu mărgele de sticlă, cum fac sălbaticii; sau dacă nu cumva or fi fost puse iar în vigoare legile lui Licurg, ceea ce i se pare lucrul cel mai puțin de crezut.

SPIRIDUȘUL: *Îi așteptați zadarnic, cu toții au murit...* așa glăsuia finalul unei tragedii în care mureau toate personajele.

GNOMUL: Ce vrei să spui?

SPIRIDUȘUL: Vreau să vă spun că oamenii au murit cu toții, și că neamul lor s-a stins.

GNOMUL: Păi asta-i un caz de dat la gazetă. Și totuși, pînă acum nu s-a pomenit să se discute în ele despre așa ceva.

SPIRIDUȘUL: Prostule, nu te gîndești că, dacă oamenii au murit, nu se mai tipăresc gazete?

GNOMUL: Că bine zici. Însă cum o să facem atunci ca să aflăm noutăţile din lume?

SPIRIDUŞUL: Ce noutăţi? Că soarele a răsărit sau a apus, că e cald sau frig, că ici şi colo a plouat sau a nins sau că a bătut vîntul? Pentru că oamenii, nemaiexistînd, soarta şi-a scos legătura de la ochi şi, după ce şi-a pus ochelarii şi şi-a atîrnat roata într-un cui, se odihneşte cu braţele încrucişate, privind la lucrurile din lume fără a se mai amesteca; nu mai există regate şi nici imperii care să se tot umfle şi să plesnească întocmai ca băşicile de săpun, pentru că praful şi pulberea s-a ales de toate; nu se mai fac războaie şi toţi anii seamănă unul cu altul ca două picături de apă.

GNOMUL: Nici n-o să mai putem şti în cîte ale lunii sîntem, fiindcă n-or să se mai tipărească calendare.

SPIRIDUŞUL: N-o să fie mare pagubă, pentru că luna n-o să greşească drumul din cauza asta.

GNOMUL: Şi zilele săptămînii n-or să mai aibă nume.

SPIRIDUŞUL: Ce, ţi-e teamă că dacă nu le chemi pe nume n-or să mai vină? Sau poate te gîndeşti că, deoarece au trecut, le poţi face să se întoarcă îndărăt strigîndu-le pe nume?

GNOMUL: Şi n-o să se poată ţine socoteala anilor.

SPIRIDUŞUL: Aşa c-o să ne putem da drept tineri, chiar dacă ne-a trecut vremea; şi nemaisocotind anii scurşi, o să fim mai puţin îngrijoraţi, iar cînd o să fim foarte bătrîni, n-o să mai stăm să aşteptăm moartea de pe o zi pe alta.

GNOMUL: Dar cum au dispărut derbedeii ăia?

SPIRIDUŞUL: Unii războindu-se între ei, alţii navigînd, o parte mîncîndu-se unii pe alţii, o parte omorîndu-se, mulţi cu propria lor mînă, o parte putrezind în trîndăvie, alta storcîndu-şi creierii cu cărţile, o parte chefuind şi depravîndu-se în mii de feluri, în sfîrşit, folosind toate căile ca să lupte împotriva naturii şi să-şi facă rău.

GNOMUL: În orice caz, eu nu izbutesc să pricep cum se poate ca un întreg neam de vieţuitoare să dispară dintr-o dată, cum spui tu.

SPIRIDUŞUL: Tu, care eşti maestru în geologie, ar trebui să ştii că acest caz nu e nou, şi că din diferitele specii

de animale care au existat în antichitate, astăzi nu mai găsești altceva decît o mînă de oseminte pietrificate. De bună seamă că acele biete creaturi n-au folosit nici unul din nenumăratele mijloace pe care, cum îți spuneam, le-au folosit oamenii ca să piară.

GNOMUL: Fie cum spui tu. Tare mi-ar plăcea ca unul, doi din gloata aceea să renască, și să știu ce-ar gîndi văzînd că celelalte lucruri, deși a dispărut neamul omenesc, tot mai dăinuiesc și continuă să trăiască întocmai ca și mai înainte, de unde ei credeau că toată lumea e făcută și dăinuie doar pentru ei singuri.

SPIRIDUȘUL: Și nu voiau de loc să priceapă că e făcută și dăinuie pentru spiriduși.

GNOMUL: Tu aiurezi de-a binelea, dacă vorbești serios.

SPIRIDUȘUL: De ce? Te cred că vorbesc serios.

GNOMUL: Ei, caraghiosule, dă-o naibii! Cine nu știe că lumea este făcută pentru gnomi?

SPIRIDUȘUL: Pentru gnomi care stau totdeauna sub pămînt? Asta-i bună! Ce înseamnă pentru gnomi soarele, luna, aerul, marea, cîmpurile?

GNOMUL: Ce înseamnă pentru spiriduși minele de aur și de argint și, toate măruntaiele pămîntului, în afară de pielea de la suprafață?

SPIRIDUȘUL: Bine, bine, înseamnă sau nu înseamnă ceva, să punem capăt acestei discuții, întrucît acum sînt sigur că pînă și șopîrlele și musculițele cred că lumea întreagă e făcută numai și numai spre folosul speciei lor. Și de aceea fiecare din noi să rămînă la părerea lui, pe care nimeni nu i-ar putea-o scoate din cap; dinspre partea mea, îți spun doar atît: că, dacă nu m-aș fi născut spiriduș, m-ar cuprinde disperarea.

GNOMUL: Același lucru mi s-ar întîmpla și mie dacă nu m-aș fi născut gnom. Dar aș vrea neapărat să știu ce-ar spune oamenii în îngîmfarea lor, din cauza căreia, printre alte lucruri pe care le făceau unuia și altuia, se coborau și la o mie de coți sub pămînt și ne răpeau cu forța avutul nostru, spunînd că aparține neamului omenesc și că natura îl ascunsese și-l îngropase acolo jos, ca să-și bată joc, vrînd să-i încerce dacă or să-l găsească și or să fie în stare a-l scoate la lumină.

SPIRIDUȘUL: Ce-i de mirare în asta? Cînd nu numai că se convingeau pe ei înșiși că tot ce există în lume nu avea alt rost decît să-i slujească pe ei, dar socoteau că, pe lîngă neamul omenesc, toate lucrurile la un loc erau un fleac. Și de aceea propriile lor întîmplări le numeau revoluții ale lumii, și istoriile populațiilor lor, istorii ale lumii: cu toate că se puteau număra, chiar și între fruntariile pămîntului, poate tot atîtea alte specii, nu spun de creaturi, ci numai de animale, cîte capete de oameni vii: animale ce fuseseră zămislite înadins pentru folosul lor, dar ei nu băgau niciodată de seamă că lumea se schimbă.

GNOMUL: Și țînțarii, și puricii erau făcuți tot spre folosul oamenilor?

SPIRIDUȘUL: Da, și ei, spre a-i obișnui cu răbdarea, cum spuneau ei.

GNOMUL: Într-adevăr, de n-ar fi fost puricii n-ar fi avut prilejul să se obișnuiască cu răbdarea.

SPIRIDUȘUL: Dar și porcii, după Crisip[1], erau bucăți de carne pregătite de natură înadins pentru bucătăriile și cămările oamenilor și, pentru ca să nu putrezească, condimentați cu suflete în loc de sare.

GNOMUL: Eu cred, dimpotrivă, că dacă Crisip ar fi avut în cap un pic de sare în loc de minte, nu și-ar fi închipuit o astfel de nerozie.

SPIRIDUȘUL: Și astălaltă e bună, că nenumărate specii de animale n-au fost niciodată văzute, nici cunoscute de oameni, stăpînii lor, fie pentru că ele trăiesc în locuri unde aceștia n-au pus niciodată piciorul, fie din cauză că ele fiind atît de mici, oamenii nu ajungeau în nici un caz să le descopere. Și pe foarte multe alte specii nu le-au băgat de seamă decît în ultima vreme. Același lucru se poate spune cu privire la lumea plantelor, și cu privire la o mie de alte lucruri. Tot așa, din cînd în cînd, mulțumită ocheanelor lor, ei observau unele stele sau planete despre care, pînă atunci, timp de mii și mii de ani, nu știuseră niciodată că se află pe

[1] Filozof grec, unul din fondatorii școlii stoice. A murit între 208—204 î.e.n.

lume; şi îndată înscriau asta printre bunurile lor: pentru că-şi închipuiau că stelele şi planetele erau, cum să spun, mucuri de lumînare aşezate acolo sus în înălţimi spre a da lumină domniilor-lor, care noaptea aveau treburi importante.

GNOMUL: Aşa că, în timpul verii, cînd vedeau căzînd acele mici flăcărui, care în anumite nopţi coboară prin văzduh, şi-or fi spus că nişte spirite tăiau mucurile stelelor spre folosul oamenilor.

SPIRIDUŞUL: Dar acum cînd ei au dispărut cu toţii, pămîntul nici nu simte că-i lipseşte ceva, şi fluviile nu sînt cîtuşi de puţin obosite de curgerea lor, şi marea, cu toate că nu mai serveşte navigaţiei şi traficului, nici gînd să sece.

GNOMUL: Şi stelele, şi planetele nu încetează să răsară şi să apună, şi nu şi-au pus veşmînt cernit.

SPIRIDUŞUL: Şi soarele nu şi-a acoperit faţa cu rugină, cum a făcut, după cum spune Vergiliu, la moartea lui Cesar, pentru care eu cred că a simţit tot atîta durere cît a simţit şi statuia lui Pompei.

DIALOGUL LUI MALAMBRUNO CU FARFARELLO[1]

MALAMBRUNO: Duhuri ale adîncului, Farfarello, Ciriatto, Baconero, Astarotte, Alichino și oricum vă numiți, vă conjur în numele lui Belzebut, și vă poruncesc prin puterea meșteșugului meu, care poate să scoată din țițîni luna și să pironească soarele în mijlocul cerului: să vină unul dintre voi la ordinul liber al prințului vostru și cu depline puteri de a se folosi de toate forțele iadului în slujba mea.

FARFARELLO: Iată-mă-s.

MALAMBRUNO: Cine ești?

FARFARELLO: Farfarello, la ordinele tale.

MALAMBRUNO: Aduci împuternicire din partea lui Belzebut?

FARFARELLO: Da, iat-o; și pot să fac, fiind în slujba ta, tot ceea ce ar putea însuși Regele, și mai mult decît ar putea toate celelalte creaturi laolaltă.

MALAMBRUNO: Dacă-i așa, e bine. Trebuie să-mi împlinești o dorință.

FARFARELLO: Vei fi slujit. Ce vrei? O noblețe mai mare decît aceea a Atrizilor?

MALAMBRUNO: Nu.

[1] Malambruno, Farfarello, precum și celelalte, invocate aici, sînt numele unor ilustre personaje infernale pe care Leopardi le împrumută din operele lui Dante, Pulci, Lippi etc.

FARFARELLO: Mai multe bogăţii decît cele ce se vor afla în oraşul Manoa[1] cînd va fi descoperit?
MALAMBRUNO: Nu.
FARFARELLO: Un imperiu mare cît cel pe care Carol Quintul, zice-se, şi l-a visat într-o noapte?
MALAMBRUNO: Nu
FARFARELLO: S-aduc, pentru poftele tale, o femeie mai sălbatică decît Penelopa?
MALAMBRUNO: Nu. Ţi se pare că pentru asta e nevoie de dracu?
MALAMBRUNO: Onoruri şi noroc cînd eşti atît de bandit cum eşti?
MALAMBRUNO: Mai degrabă mi-ar trebui dracul dacă aş vrea contrariul.
FARFARELLO: În sfîrşit, ce-mi porunceşti?
MALAMBRUNO: Fă-mă fericit pentru o clipă.
FARFARELLO: Nu pot.
MALAMBRUNO: Cum nu poţi?
FARFARELLO: Îţi jur pe conştiinţa mea că nu pot.
MALAMBRUNO: Pe conştiinţa de drac cumsecade.
FARFARELLO: Da, desigur. Bagă de seamă că există diavoli cumsecade, tot aşa cum sînt şi oameni cumsecade.
MALAMBRUNO: Iar tu bagă de seamă c-o să te spînzur de coadă de una din bîrnele astea dacă nu-mi dai ascultare îndată, fără multă vorbă.
FARFARELLO: Mai degrabă poţi tu să mă omori, decît eu să-ţi dau ceea ce-mi ceri.
MALAMBRUNO: Atunci întoarce-te de unde ai venit şi să poftească Belzebut în persoană.
FARFARELLO: Chiar dacă vine Belzebut cu toată împărăţia lui şi cu toate bolgiile, tot n-o să te poată face fericit nici pe tine, nici pe alţii din neamul tău, mai mult decît am fost eu în stare.
MALAMBRUNO: Nici măcar pentru o singură clipă?

[1] Oraş imaginar denumit şi El-Dorado pe care l-a plăsmuit fantezia spaniolilor, bănuindu-l a se afla în America de Sud între fluviul Orenoc şi Amazoane. A se consulta geografii. *(Nota lui Leopardi.)*

FARFARELLO: E tot atît de imposibil pentru o clipă, ba chiar pentru o jumătate de clipă, o miime de clipă, cît și pentru toată viața.

MALAMBRUNO: Dar, neputînd să mă faci fericit în nici un fel, te înduri cel puțin să mă scapi de nefericire?

FARFARELLO: Numai dacă tu poți face astfel, încît să nu te iubești mai presus de orice.

MALAMBRUNO: Asta îmi va sta în putință abia după moarte.

FARFARELLO: Dar în viață n-o poate face nici o vietuitoare, pentru că firea voastră ar săvîrși mai degrabă orice alt lucru decît ăsta.

MALAMBRUNO: Așa e.

FARFARELLO: Așadar, deoarece te iubești în mod firesc cu cea mai mare dragoste de care ești în stare, tot în mod firesc dorești din răsputeri propria-ți fericire, și deoarece nu poți nici pe departe să fii satisfăcut vreodată împlinindu-se această dorință a ta, care este și cea mai mare, înseamnă că tu nu poți să scapi în nici un fel de a fi nefericit.

MALAMBRUNO: Nici măcar în timp ce voi simți vreo plăcere, pentru că nici o plăcere n-o să mă facă nici fericit, nici mulțumit.

FARFARELLO: Nici una, într-adevăr.

MALAMBRUNO: Căci, nefiind egală cu dorința firească a fericirii, care-mi stă înfiptă în inimă, nu va fi o adevărată plăcere, și nici chiar atît timp cît durează această plăcere, eu nu voi înceta să fiu nefericit.

FARFARELLO: Nu vei înceta: deoarece la oameni și la celelalte vietuitoare lipsa fericirii, chiar dacă nu le pricinuiește nici o durere și nici o nenorocire, pînă și în timpul cît ține ceea ce voi numiți plăceri, aduce după sine o neîndoielnică nefericire.

MALAMBRUNO: Pînă într-atît încît, de la naștere pînă la moarte, nefericirea noastră nu poate să înceteze în timp, nici măcar pentru o singură clipă.

FARFARELLO: Ba da: încetează întotdeauna cînd dormiți fără să visați, sau cînd vă cuprinde o sfîrșeală sau altceva care să vă curme folosirea simțurilor.

MALAMBRUNO: Dar niciodată cît timp simțim că trăim.
FARFARELLO: Nu, în acest caz niciodată.
MALAMBRUNO: Astfel încît, vorbind în mod absolut, a nu trăi este mai bine decît a trăi.
FARFARELLO: Numai dacă lipsa nefericirii e mai bună decît nefericirea.
MALAMBRUNO: Deci?
FARFARELLO: Deci, dacă ți se pare că poți să-mi dai sufletul înainte de vreme, eu sînt gata să-l iau cu mine.

DIALOGUL NATURII CU UN SUFLET

NATURA: Du-te, fiul meu preferat, căci așa vei fi considerat și numit de-a lungul multor secole. Trăiește și fii mare și nefericit.

SUFLETUL: Ce rău am săvîrșit eu mai înainte de a mă naște pentru a mă osîndi la această pedeapsă?

NATURA: Ce pedeapsă, fiul meu?

SUFLETUL: Nu-mi hărăzești tu să fiu nefericit?

NATURA: Deoarece vreau să fii mare, și lucrul acesta nu-i cu putință în alt chip. Căci tu ești menit să însufletești un trup omenesc și toți oamenii, în mod necesar, se nasc și trăiesc nefericiți.

SUFLETUL: Dimpotrivă, firesc ar fi ca tu să faci astfel ca ei să fie fericiți în mod necesar; sau, dacă nu-ți stă în putere, atunci ar fi mai bine să nu-i mai aduci pe lume.

NATURA: Nici una, nici alta nu stă în puterea mea, care sînt supusă destinului, pe care nici tu, nici eu nu-l putem înțelege. Acum, deoarece ai fost creat și sortit să însufletești o ființă omenească, nici o putere, nici a mea, nici a altcuiva, nu mai e în stare să te scape de nefericirea comună a oamenilor. Dar, în afară de aceasta, va trebui să mai înduri o alta proprie, și mult mai mare, din cauza perfecțiunii cu care te-am înzestrat.

SUFLETUL: Eu n-am învățat încă nimic, începînd să trăiesc de-abia de acum; pesemne că de aceea nu te-nțeleg. Dar, spune-mi, perfecțiunea și nefericirea adîncă sînt

în esență același lucru? Sau dacă sînt două lucruri diferite, n-ai putea să le desparți unul de celălalt?

NATURA: În sufletul oamenilor, și în măsura cuvenită în acelea ale tuturor speciilor de viețuitoare, se poate spune că una și cealaltă sînt aproape același lucru: deoarece perfecțiunea sufletelor aduce cu ea o mai mare intensitate a vieții lor, lucru care atrage după sine un sentiment mai adînc al nefericirii proprii, ceea ce e ca și cum aș spune o mai mare nefericire. De asemenea, viața mai intensă a sufletelor închide în ea o eficiență mai mare a dragostei de sine oriunde s-ar produce ea și în orice chip s-ar manifesta: mărire a dragostei de sine care înseamnă o mai mare dorință de fericire și deci o mai mare nemulțumire și suferință pentru că sînt lipsite de ea, și o durere mai adîncă din pricina greutăților care intervin. Toate acestea sînt înscrise în ordinea primordială și veșnică a lucrurilor create, pe care eu nu pot s-o schimb. În afară de asta, ascuțimea propriei tale minți și vioiciunea imaginației tale te vor împiedica într-o foarte mare măsură să fii stăpîn pe tine însuți. Animalele primitive se folosesc cu ușurință, pentru scopurile pe care și le propun, de orice aptitudine și de orice însușire a lor. Dar oamenii foarte rar ori fac tot ceea ce pot, fiind împiedicați de obicei de rațiune și de imaginație, care le crează o mie de îndoieli în planurile pe care și le fac și o mie de șovăieli în executare. Cei mai puțin capabili sau cei mai puțin obișnuiți să cîntărească și să se judece pe ei înșiși, sînt și cei mai iuți în hotărîre, iar în înfăptuiri izbutesc cel mai bine. Dar cei asemenea ție, aplecați veșnic asupra lor înșiși și copleșiți parcă de proporțiile propriilor lor calități, și deci neputincioși din pricina lor înșiși, cad de cele mai multe ori pradă nehotărîrii, chibzuind tot așa cum și lucrează, ceea ce este una din cele mai mari suferințe care chinuiesc viața omenească. Mai adaugă că, în timp ce datorită perfecțiunii însușirilor tale vei întrece cu ușurință și repede aproape pe toți ceilalți de seama ta în cea mai profundă cunoaștere, ba chiar în cele mai grele discipline, cu toate acestea ție îți va fi întotdeauna sau cu neputință, sau tare greu să înveți sau

să pui în aplicare foarte multe lucruri, mărunte în sine, dar foarte necesare în raporturile cu ceilalți oameni, pe care însă o să le vezi în același timp folosite la perfecție și lesne învățate de mii de minți, nu numai inferioare minții tale, ci chiar demne de dispreț în toate privințele. Acestea și alte nenumărate greutăți și mizerii copleșesc și pîndesc sufletele mari. Dar ele sînt răsplătite din belșug de faima, de laudele și de onorurile pe care le dă acestor spirite deosebite mărimea lor, și de trăinicia amintirii pe care o lasă despre ele urmașilor.

SUFLETUL: Dar aceste laude și aceste onoruri despre care vorbești tu, le voi avea eu din partea cerului, sau de la tine, sau de la altcineva?

NATURA: De la oameni: pentru că nimeni altcineva decît ei nu poate să ți le dea.

SUFLETUL: Însă, vezi, eu mă gîndeam că, neștiind să fac ceea ce e foarte necesar, cum spui tu, în relațiile cu ceilalți oameni, și ceea ce este un lucru ușor chiar și pentru mințile cele mai slabe, eu ar trebui să fiu atunci disprețuit și ocolit, nu lăudat de acești oameni; sau de bună seamă că ar trebui să trăiesc necunoscut aproape de către toți, ca un om incapabil de a trăi în societatea omenească.

NATURA: Mie nu-mi este dat să prevăd viitorul, deci nici să-ți prezic fără greș ceea ce îți vor face și ceea ce vor gîndi oamenii despre tine cît timp vei fi pe pămînt. Deși e drept că din experiența trecutului, îmi vine a crede că e cu putință ca ei, să te persecute, plini de invidie, care e o altă ticăloșie obișnuită cu care ei se ridică împotriva sufletelor desăvîrșite; sau să te asuprească cu disprețul și nepăsarea lor. Pe lîngă faptul că însăși soarta și chiar întîmplarea obișnuiesc să fie vrăjmașa celor asemenea ție. Dar îndată după moarte, cum s-a întîmplat cu unul numit Camoens, sau cel mult la cîțiva ani după moarte, cum s-a întîmplat cu altul numit Milton, vei fi sărbătorit și ridicat în slavă, nu zic de către toți, dar, dacă nu de alții, cel puțin de un mic număr de oameni cu judecată sănătoasă. Și poate că rămășițele persoanei în care vei fi sălășluit se vor odihni într-un mormînt măreț, și

trăsăturile ei, reproduse în fel și chip, vor circula din mînă în mînă printre oameni, și vor fi descrise de mulți, iar alții vor însemna cu mare grijă, întîmplările vieții sale; și pînă la sfîrșit toată lumea va fi plină de numele său. Afară numai dacă, datorită vitregiei soartei, sau însăși prea marii bogății a facultăților tale, nu vei fi fost veșnic împiedicat să le arăți oamenilor vreun semn pe măsura valorii tale, și, într-adevăr, exemplele, multe la număr și știute numai de mine și de destin, nu lipsesc.

SUFLETUL: Maica mea, cu toate că sînt încă lipsit de celelalte cunoștințe, simt totuși că cea mai fierbinte, ba chiar singura dorință pe care mi-ai dat-o, e aceea a fericirii. Și admițînd că aș fi capabil să doresc gloria, cu siguranță că nu pot să o doresc altfel, nu știu dacă spun bine sau nu, decît numai ca fericire sau ca folositoare spre a obține fericirea. Însă, după vorbele tale, perfecțiunea cu care m-ai înzestrat, s-ar putea să fie necesară sau utilă pentru dobîndirea gloriei, dar nu duce la fericire, ba chiar tîrăște cu putere spre nefericire. Nici măcar nu e de crezut că poate să mă ducă spre glorie înainte de moarte, care, odată venită, ce folos sau ce plăcere ar putea să-mi mai dea chiar și cele mai mari bunuri lumești? Și, în sfîrșit, se prea poate, cum spui tu, ca această glorie îndărătnică, preț al atîtor suferințe, să n-o cîștig în nici un fel, nici chiar după moarte. Astfel încît, din înseși cuvintele tale, eu deduc că tu, în loc să mă iubești cu osebire, așa cum ziceai la început, m-ai urît și mi-ai vrut răul mai mult decît o vor face oamenii și soarta cît timp voi fi pe lume, căci n-ai bănuit că-mi faci un dar atît de primejdios cu această perfecțiune pe care mi-o lauzi. Și care va fi unul din principalele obstacole ce mă vor împiedica să-mi ating singura mea țintă, adică fericirea.

NATURA: Fiul meu, toate sufletele oamenilor, cum îți spuneam, sînt lăsate pradă nefericirii nu din vina mea. Dar în mizeria universală a condiției umane și în nesfîrșita zădărnicie a oricărei plăceri și folos al ei, gloria e socotită de majoritatea oamenilor ca fiind cel mai mare bine hărăzit muritorilor și ținta cea mai demnă pe care aceștia pot să și-o propună strădaniilor și

faptelor lor. De unde urmează că nu din ură, ci din adevărată și deosebita bunăvoință pe care ți-am arătat-o, am hotărît să-ți dau, pentru atingerea acestui scop, tot ajutorul ce-mi stătea în putere.

SUFLETUL: Spune-mi: dintre animalele pe care le pomeneai, este din întîmplare vreunul dăruit cu mai puțină vitalitate și simțire decît oamenii?

NATURA: Începînd cu cele de la origini, toate sînt, în această privință, unele mai mult, altele mai puțin, inferioare omului, care are un prisos mai mare de viață și o simțire mai adîncă decît orice alt animal, fiind dintre toate viețuitoarele cea mai perfectă.

SUFLETUL: Atunci, dacă tu mă iubești, așază-mă în cel mai imperfect dintre ele, sau dacă nu-ți este cu putință, odată despuiat de funestele daruri care mă înnobilează, fă-mă asemenea celui mai nătîng și mai insensibil spirit uman pe care l-ai zămislit vreodată.

NATURA: Această ultimă dorință ți-o pot îndeplini și sînt gata s-o fac; deoarece tu refuzi nemurirea, căreia eu te hărăzisem.

SUFLETUL: Și în schimbul nemuririi, te rog să-mi grăbești moartea cît mai mult cu putință.

NATURA: Despre asta voi discuta cu destinul.

DIALOGUL PĂMÎNTULUI CU LUNA

PĂMÎNTUL: Dragă Lună, eu știu că tu poți să vorbești și să-mi răspunzi, întrucît ești o făptură, așa cum am auzit de multe ori de la poeți, în afară de faptul că și copiii noștri spun că tu, într-adevăr, ai gură, nas și ochi, ca oricare dintre ei, și ei le văd cu ochii lor, care, la vîrsta lor, firește că trebuie să fie foarte ageri. Cît despre mine, nu mă îndoiesc că știi că și eu sînt, nici mai mult, nici mai puțin, decît tot o făptură, ba chiar, cînd eram mai tînăr, am făcut mulți copii, așa încît să nu te mire că mă auzi și pe mine vorbind. Așadar, frumoasa mea Lună, cu toate că-ți sînt vecin de atîtea veacuri, încît nici nu le mai țin minte numărul, nu ți-am adresat pînă acum niciodată cuvîntul, deoarece am fost așa de ocupat cu treburile, că nu-mi mai rămînea timp să pălăvrăgesc. Dar astăzi, cînd treburile mele s-au redus la nimica toată, ba chiar pot să spun că merg de la sine, nu știu ce să mai fac fiindcă mor de plictiseală: de aceea socot ca pe viitor să-ți vorbesc deseori, și să mă gîndesc mai mult și la treburile tale, dacă n-o să-ți fie cu supărare.

LUNA: Să nu-ți fie teamă de asta. Aș vrea să pot fi la fel de sigură că soarta o să mă ferească de orice neplăcere, cum sînt sigură că tu n-ai să-mi pricinuiești vreuna. Dacă îți place să-mi vorbești, fă-o cît poftești, căci, deși eu sînt o prietenă a tăcerii, după cum cred că bine

știi, te voi asculta și-ți voi răspunde bucuroasă, dacă-ți face plăcere.

PĂMÎNTUL: Auzi tu cumva acel sunet foarte plăcut pe care îl fac corpurile cerești în mișcarea lor?

LUNA: Ca să-ți spun drept, n-aud nimic.

PĂMÎNTUL: Nici eu n-aud nimic, în afară de vuietul vîntului care bate de la poli la ecuator, și de la ecuator la poli, și nu pare să aibă nimic comun cu muzica. Dar Pitagora spune că sferele cerești scot un sunet atît de dulce, încît pare o minune; și că și tu ai aici un rol, fiind a opta coardă a acestei lire universale, dar că eu sînt asurzit de acest sunet, și de aceea nu-l aud.

LUNA: Nu încape îndoială că și eu sînt asurzită, drept care, așa cum am mai spus, nu-l aud, însă nu știu să fiu o coardă.

PĂMÎNTUL: Atunci să vorbim despre altceva. Spune-mi: ești într-adevăr populată, așa cum afirmă și jură o mie de filozofi antici și moderni, de la Orfeu pînă la De la Lande[1]? Căci eu, oricît mă străduiesc să-mi lungesc coarnele, pe care oamenii le numesc munți și creste, cu vîrful cărora încerc să te privesc, așa cum face melcul, nu izbutesc să descopăr pe tine nici un locuitor, deși aud că un anume David Fabricius[2], care vedea mai bine decît Linxul, a descoperit odată niscai făpturi care-și întindeau rufele la soare.

LUNA: Despre coarnele tale nu știu ce să zic. Fapt e că eu sînt într-adevăr locuită.

PĂMÎNTUL: De ce culoare sînt acești oameni?

LUNA: Care oameni?

PĂMÎNTUL: Aceia pe care îi ai. Nu spui tu că ești locuită?

LUNA: Da, și ce-i cu asta?

PĂMÎNTUL: Că doar locuitorii tăi n-or fi cu toții animale.

LUNA: Nu sînt animale, dar nici oameni; de altfel, eu nu știu ce fel de creaturi sînt nici oamenii, nici animalele. Dar mi-ai amintit de mai multe lucruri privitor, cred eu, la oameni, din care însă eu n-am înțeles o iotă.

[1] Joseph Jérome Le François Le Francais *de Lalande* (1732—1807), astronom francez.

[2] *David Fabricius* (1564—1617) astronom olandez, citat, ca și De Lalande, de Leopardi în lucrarea sa *Storia dell'Astronomia (Istoria astronomiei)*.

PĂMÎNTUL: Dar ce fel de populații sînt cele ale tale?

LUNA: Foarte multe și foarte diferite, pe care tu nu le cunoști, tot așa cum nu le cunosc nici eu pe-ale tale.

PĂMÎNTUL: Lucrul acesta mi se pare atît de ciudat, încît, dacă nu l-aș auzi chiar de la tine, nu l-aș crede pentru nimic în lume. Ai fost tu vreodată cucerită de vreunul dintr-ai tăi?

LUNA: Nu, după cîte știu. Dar cum? Și de ce?

PĂMÎNTUL: Din ambiție, din lăcomie, fie prin arta politică, fie cu armele.

LUNA: Eu nu știu ce înseamnă arme, ambiție, artă politică, în sfîrșit, nimic din tot ce spui tu.

PĂMÎNTUL: Dar, de bună seamă, dacă nu cunoști armele, cunoști totuși războiul, pentru că, nu demult, un fizician[1] de aici, de pe pămînt, privind cu anumite ocheane, care sînt niște instrumente făcute să poți vedea foarte departe, a descopertit acolo o frumoasă fortăreață, cu bastioane drepte, care sînt o dovadă că locuitorii tăi se folosesc, dacă nu de altceva, de asedii și de bătăliile îndărătul zidurilor de apărare.

LUNA: Iartă-mă, domnule Pămînt, dacă îți răspund puțin mai liber, poate, decît s-ar cuveni uneia din supusele sau servitoarele dumitale, cum sînt eu. Dar, ce-i drept, îmi pari mai mult decît vanitos, gîndind că toate lucrurile, din orice parte a lumii, sînt asemenea cu ale tale; ca și cum natura n-ar fi avut altă treabă decît să te copieze în totul. Eu spun că sînt locuită, și tu tragi concluzia din asta că locuitorii mei trebuie să fie oameni. Eu te avertizez că nu sînt, dar tu, deși admiți că sînt alte creaturi, nu te îndoiești de loc că n-au aceleași calități și nu trăiesc aceleași întîmplări ca popoarele tale; și-mi invoci ocheanele nu știu cărui astronom. Dar dacă aceste ocheane nu văd mai bine alte lucruri, îmi vine să cred că au vederea tot atît de bună ca și copiii tăi care descoperă la mine ochi, gură și nas, pe care eu nici nu știu unde le am.

[1] Este vorba de astronomul englez Herschel care pretindea că în 1824, făcînd unele observații la Capul Bunei Speranțe, descoperise în lună un oraș fortificat, Slenopolis, și că ar fi văzut chiar și o bătălie între locuitorii satelitului terestru.

PĂMÎNTUL: Poate vrei să spui că n-o fi adevărat nici că provinciile tale au drumuri largi și netede, și că ești cultivată, lucruri care se văd limpede dacă privești printr-un ochean, dinspre partea Germaniei.

LUNA: Dacă sînt cultivată, nu bag de seamă asta, tot așa după cum nu-mi văd nici drumurile mele.

PĂMÎNTUL: Dragă Lună, tu trebuie să știi că eu sînt făcut dintr-un aluat tare și am capul greoi și nu-i de mirare atunci că oamenii mă înșală ușor. Dar eu țin să-ți spun că dacă ai tăi nu se gîndesc să te cucerească, tu n-ai fost totuși întotdeauna în afară de primejdie: pentru că, în diferite epoci, multe persoane de aici, de pe pămînt, și-au pus în gînd să te cucerească, și în acest scop au făcut multe pregătiri. Numai că, deși s-au urcat pe locuri foarte înalte și s-au ridicat în vîrful picioarelor, întinzînd brațele, nu te-au putut ajunge. În afară de asta, sînt mulți ani de cînd eu îi văd to iscodind cu amănuntul fiecare ungher al tău, făcîn hărți ale țărilor tale, măsurînd înălțimea munților ale căror nume le și știu. Aceste lucruri, din pricin bunăvoinței pe care ți-o port, mi s-a părut că e bi să ți le împărtășesc, pentru ca tu să nu neglijezi să pregătești, în orice caz. Acum, trecînd la altcev spune-mi, te rog, nu te deranjează cîinii care latră tine? Ce gîndești despre cei care te arată altora i fîntînă? Ești femeie sau bărbat? Pentru că în antichi tate părerile au fost împărțite. E adevărat sau nu că Arcazii au venit pe lume înaintea ta? Că femeile tale, sau cum altfel trebuie să le numesc, sînt ovipare și că unul din ouăle lor a căzut aici jos nu știu cînd? Că tu ești găurită ca mătăniile, așa cum crede un fizician modern? Că ești făcută, cum afirmă unii englezi, din brînză proaspătă? Că Mahomed într-o zi, sau într-o noapte, cînd o fi fost, te-a tăiat în jumătate, ca pe un pepene, și că o bună bucată din trupul tău i-a alunecat în mînecă? Cum de poți sta cu plăcere în vîrful minaretelor? Cum ți se pare sărbătoarea bairamului?

LUNA: Dă-i înainte, dar în timp ce trăncănești așa, n-am nici un motiv să-ți răspund și să ies din tăcerea mea obișnuită. Dacă-ți place să pălăvrăgești, și nu găsești alte subiecte decît astea, în loc să mi te adresezi mie,

care nu pot să te înțeleg, ar fi mai bine să-i pui pe oameni să-ți clădească o altă planetă, care să se învîrtească în jurul tău și care să fie alcătuită și locuită ca și tine. Tu nu știi să vorbești de altceva decît de oameni, de cîini și de alte lucruri asemănătoare, despre care însă eu știu tot atît de puțin cît știu și despre acel soare mare de tot, în jurul căruia aud că se învîrtește soarele nostru.

PĂMÎNTUL: Într-adevăr, cu cît îmi propun mai mult ca, vorbindu-ți, să caut să nu mă refer la lucrurile mele, cu atît mai puțin reușesc. Dar de acum înainte o să am mai multă grijă. Spune-mi: tu ești cea care se distrează trăgîndu-mi în sus apa din mare și apoi lăsînd-o să cadă jos?

LUNA: Se prea poate. Dar fapt e că, dacă îți fac acest lucru sau oricare altul, eu nu observ că ți-l fac, tot așa după cum și tu, după cîte cred eu, nu bagi de seamă multe fapte pe care le faci aici, care sigur însă că sînt cu atît mai mari decît faptele mele, cu cît mă întreci în mărime și putere.

ĂMÎNTUL: Despre aceste fapte, într-adevăr, eu nu știu altceva decît că, din cînd în cînd, îți iau lumina soarelui, și mie mi-o iau pe a ta; tot așa, că eu îți fac o mare lumină în nopțile tale, pe care în parte o și văd uneori. Dar uitam un lucru care te interesează mai mult decît oricare altul. Aș vrea să știu dacă e adevărat, după cum scrie Ariosto, că tot ceea ce pierde orice om, adică tinerețea, frumusețea, sănătatea, oboseala și cheltuiala făcută pentru studiile bune, spre a-i deprinde pe copii cu bunele moravuri, pentru a fi onorați de ceilalți și a face să propășească instituțiile folositoare, toate aceste lucruri se ridică și se strîng acolo sus, astfel că pe tine se află toate lucrurile omenești, în afară de nebunie, care nu-i părăsește niciodată pe oameni. În caz că-i adevărat, eu socot că tu trebuie să fii atît de plină de toate aceste lucruri, că nu-ți mai rămîne nici un locșor liber, mai ales că, în ultimul timp, oamenii și-au pierdut foarte multe lucruri (de pildă, dragostea de patrie, virtutea, mărinimia, dreptatea), nu numai întrucîtva și doar cîțiva dintre ei, ca în trecut, ci cu toții și în întregime. E sigur însă

că, dacă ele nu sînt acolo, la tine, nu cred că se pot afla în alt loc. Aș vrea însă să facem împreună o înțelegere, potrivit căreia tu să-mi dai acum, și apoi treptat, cu timpul, toate aceste lucruri, căci eu mă gîndesc că și ție ți-ar plăcea să scapi de ele, și mai ales de înțelepciune, care cred că ocupă acolo un spațiu foarte mare și eu i-aș face pe oameni să-ți plătească în schimb, în fiecare an, o sumă mare de bani.

LUNA: Tu întoarce-te la oamenii tăi, că altfel, cu toate că nebunia, după cum zici, nu iese din hotarele tale, o să mă faci să înnebunesc și să-mi pierd cu totul judecata, căutînd-o pe a altora, pe care habar n-am unde e, nici dacă se duce sau rămîne în vreo parte a lumii; știu bine că ea nu se află aici, după cum nu se găsesc aici nici celelalte lucruri pe care tu mi le pretinzi.

PĂMÎNTUL: Cel puțin o să știi să-mi spui atunci dacă acolo, la tine, se practică viciile, crimele, dacă se cunosc nenorocirile, durerile, bătrînețea, în sfîrșit, răul? Înțelegi tu aceste nume?

LUNA: Ah, acestea da, le înțeleg; și nu numai numele, dar și lucrurile pe care le înseamnă ele le cunosc de minune: pentru că sînt plină pînă peste cap de ele, nu de celelalte lucruri, așa cum credeai tu la început.

PĂMÎNTUL: Ce predomină la popoarele tale, calitățile sau defectele?

LUNA: Defectele, cu prisosință.

PĂMÎNTUL: Ce abundă mai mult: binele sau răul?

LUNA: Răul, nici vorbă.

PĂMÎNTUL: Și, în general, locuitorii tăi sînt fericiți sau nefericiți?

LUNA: Atît de nefericiți, încît eu n-aș face schimb cu cel mai fericit dintre ei.

PĂMÎNTUL: Același lucru e și aici jos, pe pămînt. Astfel că mă mir cum, fiind atît de diferită de mine în celelalte privințe, în aceasta ești întru totul asemenea mie.

LUNA: Și la înfățișare, și în felul în care mă rotesc, și în faptul că sînt luminată de soare, eu îți semăn; și asta e cea mai mare minune, pentru că răul e un lucru comun tuturor planetelor din univers, sau cel puțin din această lume solară, ca și rotunjimea și celelalte

însușiri pe care le-am pomenit, nici mai mult, nici mai puțin. Și dacă tu ai putea să-ți înalți atît de sus glasul, încît să fie auzit de Uranus sau de Saturn, sau de oricare altă planetă din lumea noastră, și să le întrebi dacă și pe ele e cunoscută nefericirea, și dacă binele întrece răul sau este întrecut de el, fiecare ți-ar răspunde tot așa cum ți-am răspuns și eu. Spun aceasta deoarece le-am întrebat și eu același lucru și pe Venus, și pe Mercur, planete de care, din cînd în cînd, mă aflu mai aproape decît tine, la fel cum am întrebat și unele comete care mi-au trecut pe aproape: și toate mi-au răspuns cum ți-am spus și eu. Și mă gîndesc că însuși soarele și toate stelele ar răspunde la fel.

PĂMÎNTUL: Cu toate acestea eu tot mai sper: și mai ales astăzi, oamenii îmi făgăduiesc în viitor multă fericire.

LUNA: N-ai decît să speri: și eu îți făgăduiesc c-o să poți spera de-a pururi.

PĂMÎNTUL: Știi ce se întîmplă acum? Oamenii și animalele mele fac gălăgie pentru că în partea dinspre care îți vorbesc eu e noapte, după cum vezi, sau mai degrabă după cum nu vezi; așa încît toți acolo dormeau; și la zgomotul pe care noi îl facem vorbind, se deșteaptă cu mare spaimă.

LUNA: Dar aici, în partea aceasta, după cum vezi, e ziuă.

PĂMÎNTUL: Dar eu nu vreau să fiu pricină de spaimă pentru oamenii mei și să le întrerup somnul, care e cel mai mare bine pe care îl au. Însă o să mai vorbim și altă dată despre asta. Adio, deci: bună ziua.

LUNA: Adio; noapte bună!

RĂMĂŞAGUL LUI PROMETEU

În anul opt sute treizeci şi trei de mii două sute şaptezeci şi cinci al domniei lui Jupiter, Colegiul Muzelor a tipărit şi a lipit în locuri publice în oraşele şi tîrgurile din Ipernefelo[1], diferite afişe, prin care invita pe toţi Zeii mai mari şi mai mici, ca şi pe ceilalţi locuitori ai pomenitelor oraşe, care de curînd sau mai demult făcuseră vreo invenţie de seamă, să o propună, fie în fapt, fie în desen sau numai în scris, unor judecători numiţi de acest colegiu. Şi scuzîndu-se că, din cauza cunoscutei sale sărăcii, nu se putea arăta tot atît de darnic precum ar fi vrut, făgăduia ca premiu celui a cărui descoperire ar fi fost judecată cea mai frumoasă sau cea mai rodnică, o coroană de laur, cu dreptul de a o purta pe cap zi şi noapte, în particular şi în public, în oraş şi în afara lui, şi de a putea fi pictat, sculptat, gravat, turnat, înfăţişat în orice chip şi în orice materie, cu acea coroană pe cap.

Nu puţini zei au concurat la acest premiu, ca distracţie, lucru la fel de necesar locuitorilor din Ipernefelo, ca şi celor din alte oraşe, dar nu din dorinţa de a obţine acea coroană, care în sine nu preţuia nici cît o beretă de cîrpă, şi cît despre glorie, dacă oamenii, de cînd au devenit filozofi, o disprețuiesc, se poate presupune ce consideraţie îi mai dau Zeii, cu mult mai înţelepţi decît oamenii, ba chiar singurii înţelepţi, după Pitagora şi Platon. De aceea, printr-un exemplu

[1] Din greceşte: deasupra norilor.

unic și pînă atunci nemaiauzit în atari cazuri de recompense oferite celor mai merituoși, acest premiu a fost decernat fără să intervină vreo protecție, nici favoruri sau făgăduieli oculte, sau datorită unor intrigi, trei fiind cei preferați, și anume: Bacus pentru invenția vinului, Minerva pentru aceea a uleiului, folosit la masajul pe care Zeii și-l fac zilnic după baie, și Vulcan pentru faptul de a fi născocit o oală de aramă, numită economică, care slujește să gătești orice la un foc mic și repede. Dar, urmînd apoi ca premiul să fie împărțit în trei părți, nu-i mai rămînea fiecăruia decît cîte o rămurică de laur; însă toți trei au refuzat atît rămurica cît și coroana; Vulcan susținea că pe el, care trebuia să stea mai tot timpul la focul cuptorului, trudind din greu și nădușind, l-ar stînjeni foarte tare acel adaus pe frunte; și pe lîngă asta s-ar expune și primejdiei de a fi pîrlit sau ars dacă, din întîmplare, vreo scînteie, căzînd pe acele frunze uscate, le-ar da foc. Minerva zise că ei, care trebuia să susțină pe cap un coif, în stare, după cum spune Homer, să acopere cu el armatele a o sută de orașe laolaltă, nu-i convenea să-și sporească această greutate în nici un fel. Bacus nu voi să-și schimbe mitra și coroana lui de frunze de viță de vie, cu aceea de laur, deși bucuros ar fi primit-o dacă i-ar fi fost îngăduit să o pună ca firmă, afară, la cîrciuma lui; dar Muzele nu consimțiră să i-o dea în acest scop, astfel încît coroana a rămas în tezaurul comun.

Nici unul din cei ce au concurat pentru acest premiu nu i-a invidiat cîtuși de puțin pe cei trei Zei care îl obținuseră, dar îl refuzaseră pe urmă, nici nu s-a plîns vreunul dintre ei de judecători, nici n-a dezaprobat hotărîrea lor, în afară de unul singur, care a fost Prometeu, venit să ia parte la concurs și care trimisese modelul de pămînt pe care îl făcuse și-l folosise spre a forma pe primii oameni, la care adăugase în scris expunerea calităților și a funcțiilor neamului omenesc, găsit de el. Mare a fost mirarea provocată de supărarea arătată de Prometeu în acest caz, care de către toți ceilalți, atît învinși cît și învingători, fusese considerat un joc: de aceea, cercetîndu-i-se pricina, s-a aflat că Prometeu dorea cu adevărat nu atît onoarea, cît mai ales privilegiul de a putea purta coroana ce i s-ar fi dat o dată cu victoria. Unii gîndesc că Prometeu înțelegea să se folosească de laur spre a-și apăra capul împotriva furtunilor, așa

cum se povestește despre Tiberiu, care, întotdeauna cînd auzea tunînd, își punea pe cap coroana, fiindcă se credea că laurul nu e lovit de trăsnete. Dar în orașul Ipernefelo nu cad trăsnete și nu se aud tunete. Alții, ceea ce e mai probabil, afirmă că lui Prometeu, din pricina anilor, începea să-i cadă părul, nenorocire pe care neputînd s-o îndure, cum se întîmplă multora, decît foarte greu, și cum nu citise laudele aduse cheliei de Sinesius, sau nefiind convins de ele, ceea ce e și mai de crezut, voia să-și ascundă sub diademă, ca Cesar dictatorul, goliciunea capului.

Dar spre a ne întoarce la fapte, într-una din zile, discutînd Prometeu cu Momo, tare i se mai jeluia că vinul, uleiul și oalele fuseseră preferate neamului omenesc, care, spunea el, este cea mai bună operă a nemuritorilor ce apăruse pe lume. Şi părîndu-i-se că nu-l convingea îndeajuns pe Momo, care aducea nu știu ce argumente potrivnice, îi propuse să coboare amîndoi împreună pe pămînt și să se așeze la întîmplare în primul loc pe care l-ar descoperi, în fiecare din cele cinci părți ale lui, locuit de oameni, după ce mai întîi puseseră amîndoi acest rămășag: să vadă dacă în toate cele cinci locuri, sau în cele mai multe dintre ele, vor afla sau nu argumente evidente că omul este cea mai perfectă creatură a universului. Rămășagul fiind primit de către Momo, și după ce s-au înțeles asupra prețului său, începură fără zăbavă să coboare spre pămînt, îndreptîndu-se în primul rînd spre lumea nouă, ca cea care prin însuși numele ei, și deoarece pe ea nu pusese piciorul pînă atunci nici unul dintre nemuritori, le trezea mai mult curiozitatea. Își opriră zborul în țara lui Popaian, în partea septentrională, puțin mai departe de fluviul Cauca, într-un loc în care se vedeau multe semne de locuințe omenești, urme de cultură a cîmpului, mai multe poteci, deși înfundate în multe locuri, și în cea mai mare parte cu obstacole, arbori tăiați și culcați la pămînt și, îndeosebi, ceva ce păreau a fi niște morminte, și ici, colo, risipite, niște oase de oameni. Dar cu toate acestea cei doi din cer nu putură, chiar ciulind bine urechile și aruncîndu-și privirea peste tot, de jur împrejur, nici să audă vreo voce, nici să descopere țipenie de om. Umblară ei, cînd mergînd pe jos, cînd zburînd, cale lungă de multe mile, trecînd peste munți și fluvii, și găsind peste tot aceleași semne și aceeași singurătate. Cum oare de sînt

pustii acum aceste țări, îi spunea Momo lui Prometeu, ce arată totuși în chip vădit că au fost locuite cîndva? Prometeu amintea inundațiile mării, cutremurele, furtunile, ploile torențiale, pe care le știa că sînt obișnuite în regiunile calde, și într-adevăr că în același timp ei auzeau, din toate pădurile apropiate, ramurile copacilor din care, agitate de aer, picura neîncetat apă. Numai că Momo nu putea să priceapă cum de era cu putință ca tocmai partea aceea să fie supusă inundațiilor mării, ea aflîndu-se atît de departe de mare, încît aceasta nu se zărea de nicăieri, și cu atît mai puțin înțelegea datorită cărui destin cutremurele, furtunile și ploile putuseră să distrugă toți oamenii din acea țară, dar să cruțe jaguarii, maimuțele, furnicarele, panterele, vulturii, papagalii, și sute de alte neamuri de animale terestre și zburătoare, care umblau prin părțile acelea. În sfîrșit, cînd coborîră într-o vale nesfîrșită, descoperiră ceea ce s-ar putea numi o mică grămadă de case sau colibe de lemn, acoperite cu frunze de palmier, fiecare înconjurată de o îngrăditură în formă de țarc: dinaintea uneia din ele stăteau multe persoane, unele în picioare, altele așezate pe jos, în jurul unui vas de pămînt pus la fiert la un foc mare. Se apropiară cele două spirite cerești, luîndu-și formă omenească, iar Prometeu, salutîndu-i politicos pe toți și întorcîndu-se spre unul care părea să fie căpetenia lor, îl întrebă: Ce faceți acolo?

SĂLBATICUL: Mîncăm, după cum vezi.

PROMETEU: Ce mîncăruri bune aveți?

SĂLBATICUL: Bucățica asta de carne.

PROMETEU: Carne de animal, domestic sau sălbatic?

SĂLBATICUL: Domestic, ba chiar a fiului meu.

PROMETEU: Ai tu ca fiu un viței, cum a avut Pasifae?

SĂLBATICUL: Nu un viței ci un om, cum au avut toți ceilalți.

PROMETEU: Spui tu asta în mod serios? Îți mănînci tu propria carne?

SĂLBATICUL: Pe a mea proprie nu, ci pe a ăstuia: că numai pentru folosul ăsta l-am adus pe lume și-am avut grijă să-l hrănesc.

PROMETEU: Ca să ți-l mănînci?

SĂLBATICUL: Ce-i de mirare în asta? Şi pe mamă, de asemenea, care tot nu mai poate fi bună să facă alţi copii, mă gîndesc s-o mănînc în curînd.

MOMO: Cum se mănîncă găina după ce i-ai mîncat ouăle.

SĂLBATICUL: Şi pe celelalte femei pe care le am, după ce n-or să mai fie bune să nască, de asemenea o să le mănînc. Şi pe aceşti sclavi ai mei pe care-i vedeţi, credeţi că i-aş ţine eu în viaţă, dacă n-ar fi ca să am din cînd în cînd copii de la ei şi să-i mănînc? Dar cînd or să îmbătrînească şi ei, o să-i mănînc unul cîte unul, dacă o să trăiesc.

PROMETEU: Spune-mi: aceşti sclavi sînt din neamul tău, sau dintr-altul?

SĂLBATICUL: Dintr-altul.

PROMETEU: Foarte departe de aici?

SĂLBATICUL: Foarte departe: aşa de departe, că între casele lor şi ale noastre curgea un pîrîiaş. Şi arătînd cu degetul o mică colină, adăugă: Iată acolo e locul unde era neamul lor; dar ai noştri l-au distrus.

Între timp lui Prometeu i se păru că mulţi dintre ei stăteau şi aruncau asupra lui o privire tot atît de drăgăstoasă, ca cea pe care o aruncă pisica şoarecelui, aşa încît, spre a nu fi mîncat de propriile lui creaturi, îşi luă îndată zborul, şi împreună cu el şi Momo; şi atît de mare le fu spaima pe care o simţiră şi unul, şi celălalt, încît, la plecare, stricară mîncărurile sălbaticilor cu acel fel de murdărie pe care harpiile, din invidie, o făcuseră să ţîşnească peste mesele troiene. Dar aceştia, mai înfometaţi şi mai puţin pretenţioşi decît tovarăşii lui Enea, îşi continuară masa, iar Prometeu, foarte puţin mulţumit de lumea nouă, se îndreptă îndată spre cea mai veche, adică spre Asia, şi străbătînd aproape într-o clipă distanţa dintre noile şi vechile Indii, coborîră amîndoi lîngă Agra pe o cîmpie ticsită de o mare mulţime strînsă în jurul unui mormînt plin de lemne, pe marginea căruia, într-o parte, se vedeau unii cu torţe aprinse, gata să dea foc, şi în cealaltă parte, deasupra unei estrade, o femeie tînără, îmbrăcată în veşminte foarte somptuoase şi gătită cu tot felul de podoabe barbare, şi care, dansînd şi vociferînd, dădea semne de negrăită bucurie. Prometeu, văzînd aceasta, îşi închipui în sinea lui că era vorba de o nouă Lucreţie sau de o nouă

Virginie, sau de vreo emulă a fiicelor lui Ereteu, a Ifigeniilor, a fiicelor codrilor, a meneceilor, ale curților și ale decilor, care urmînd prezicerea vreunui miracol, se jertfea de bună voie pentru patria sa. Înțelegînd însă apoi că pricina sacrificiului femeii era moartea soțului ei, se gîndi că, aproape la fel ca Alcesta, voia cu prețul vieții ei însăși să răscumpere spiritul lui. Dar după ce află că ea nu vrea să se ardă decît pentru că așa se obișnuia acolo să se facă cu femeile văduve din secta ei, și că-și urîse întotdeauna soțul, că era beată și că mortul, în loc să reînvie, avea să fie ars în același foc, întorcînd îndată spatele acelui spectacol, luă drumul Europei, spre care, în timp ce mergeau, avu cu tovarășul său această convorbire.

MOMO: Te-ai fi gîndit tu, cînd furai, expunîndu-te celei mai mari primejdii, focul din cer ca să-l dai oamenilor, că aceștia se vor folosi de el, fie ca să se frigă unii pe alții în oala de gătit, fie ca să-și dea foc de bună voie?

PROMETEU: Nu, desigur. Dar gîndește-te, dragă Momo, că cei pe care i-am văzut pînă acum sînt sălbatici, și nu după sălbatici trebuie să fie judecată natura oamenilor, ci, dimpotrivă, după cei civilizați, la care mergem acum, și sînt adînc încredințat că la ei o să vedem și o să auzim lucruri și cuvinte ce ți se vor părea demne, nu numai de laudă, ci și de uimire.

MOMO: Cît despre mine, eu nu văd, dacă oamenii sînt într-adevăr cel mai perfect soi de creaturi din univers, ce nevoie au să fie civilizați pentru ca să nu se ardă ei înșiși, și să nu-și mănînce propriii fii, în timp ce celelalte animale, deși sînt toate sălbatice, totuși nici unul nu-și dă foc el singur, în afară de pasărea fenix, care nici nu există, foarte rari sînt cei ce-și mănîncă pe vreunul din semenii lor, și mult mai rari încă sînt cei ce se hrănesc cu puii lor, numai în unele împrejurări neobișnuite, și nicidecum fiindcă i-au făcut în acest scop. Observă de asemenea că din cele cinci părți ale lumii, una singură, și nici ea în întregime, și aceasta fiind incomparabil mai mică decît oricare din celelalte patru, este înzestrată cu civilizația pe care tu o lauzi și la care se mai pot adăuga doar mici porțiuni din restul lumii. Și nici chiar tu n-ai putea să susții că această civilizație este desăvîrșită, și că

astăzi oamenii de la Paris sau din Filadelfia au atins, în genere, ultima treaptă a perfecțiunii care poate să se potrivească speciei lor. Dar, pentru a ajunge la starea de civilizație din prezent, care nici ea nu e încă perfectă, cît timp au trebuit să se trudească aceste popoare? Atîția ani cît se pot număra de la originea omului pînă în timpurile cele mai apropiate. Și aproape toate invențiile care au fost de o mai mare nevoie sau de un mai mare folos pentru realizarea stării civilizate, și-au avut originea nu în rațiune, ci în cazuri întîmplătoare: astfel încît civilizația omenească este mai mult opera soartei decît a naturii, și acolo unde nu s-au întîmplat astfel de cazuri, vedem că popoarele sînt încă sălbatice, cu toate că au aceeași vîrstă ca și popoarele civilizate. De aceea eu zic: dacă omul sălbatic se dovedește inferior în multe privințe oricărui alt animal, dacă civilizația, care este opusul barbariei, nu este stăpînită nici astăzi decît de o mică parte din neamul omenesc, dacă, pe lîngă asta, această parte nu a putut să ajungă la starea de civilizație din prezent decît după un șir de nenumărate secole, și datorită mai ales întîmplării, mai mult decît vreunei alte cauze, în sfîrșit, dacă această stare de civilizație nu e încă perfectă, gîndește-te puțin dacă nu cumva părerea ta cu privire la neamul omenesc n-ar fi mai exactă dacă ar fi exprimată în forma următoare: adică spunînd că omul este într-adevăr o culme printre genurile de ființe, după cum gîndești tu, dar o culme a imperfecțiunii, mai degrabă decît a perfecțiunii, cu toate că, atît în vorbă cît și în judecată, oamenii iau neîncetat una drept alta, bazîndu-se pe anumite presupuneri pe care le-au făcut și pe care le iau drept adevăruri sigure. Desigur că celelalte feluri de ființe, chiar dintru început au fost perfecte fiecare în el însuși. Și, de asemenea, chiar dacă n-ar fi evident că omul sălbatic, comparat cu celelalte animale, e mai rău decît toate, eu nu sînt convins că faptul de a fi de la natură foarte imperfect în specia lui, cum se pare că este omul, trebuie să fie considerat ca o perfecțiune mai mare decît aceea a tuturor celorlalte animale. Mai adaugă că civilizația umană, atît

de greu de realizat, este poate cu neputință de dus la desăvîrșire, și nu e nici atît de trainică încît să nu poată decădea vreodată, cum în adevăr că s-a și întîmplat de mai multe ori, și la diferite popoare, care își cîștigaseră o bună parte din civilizație. În sfîrșit, eu trag încheierea că dacă fratele tău Epimeteu ducea judecătorilor modelul pe care l-a folosit cînd a făcut primul măgar sau prima broască, poate că lua premiul pe care tu nu l-ai obținut. Totuși, în orice caz, eu voi admite bucuros că omul este perfect, dacă și tu te hotărăști să spui că perfecțiunea lui se aseamănă cu aceea pe care o atribuise Plotin lumii, care, spunea Plotin, este foarte bună și perfectă în mod absolut, dar pentru ca lumea să fie perfectă, trebuie ca ea să aibă în sine, printre celelalte lucruri, și toate relele posibile, și, de fapt, se și află pe lume tot răul care poate să fie cuprins în ea. Și în această privință poate că eu i-aș admite de asemenea și lui Leibniz că lumea prezentă este cea mai bună dintre toate lumile posibile.

Nu se poate pune la îndoială că Prometeu nu avea și el gata un răspuns la toate aceste raționamente, într-o formă clară, precisă și dialectică, dar e la fel de sigur că nu l-a dat, deoarece chiar în acel moment se aflau deasupra orașului Londra, unde, după ce au coborît și au văzut o mare mulțime de oameni îndreptîndu-se spre poarta unei case particulare, amestecîndu-se prin mulțime, au intrat și ei în casă și au găsit acolo un om întins pe un pat, culcat pe spate, care ținea în mîna dreaptă un pistol; rănit în piept, el era mort, și lîngă el zăceau doi copilași, de asemenea morți. În cameră se aflau mai multe persoane din casă și niște judecători, care le puneau întrebări, în timp ce un funcționar scria ceva.

PROMETEU: Cine sînt acești nenorociți?

UN SERVITOR: Stăpînul meu și fiii lui.

PROMETEU: Cine i-a omorît?

SERVITORUL: Stăpînul, pe toți trei.

PROMETEU: Vrei să spui pe copii și pe el însuși?

SERVITORUL: Întocmai.

PROMETEU: Dar de ce a făcut asta? Trebuie că i s-a întîmplat vreo mare nenorocire.

SERVITORUL: Nici una, după cît știu eu.

PROMETEU: Dar poate fiindcă era sărac, sau disprețuit de toți, sau nefericit în dragoste, sau rău văzut la curte.

SERVITORUL: Ba era chiar foarte bogat, și cred că toți îl stimau, de dragoste nu-i păsa, și la curte era în mare cinste.

PROMETEU: Atunci cum de a căzut în această stare de deznădejde?

SERVITORUL: Din plictiseală de viață, după cum a lăsat scris.

PROMETEU: Și acești judecători ce fac?

SERVITORUL: Se informează dacă stăpînul înnebunise sau nu, căci în cazul în care nu înnebunise, averea lui revine bunului public prin lege, și în adevăr, nici n-ar fi posibil să nu revină.

PROMETEU: Dar, spune-mi, nu avea nici un prieten sau nici o rudă, căreia să-i poată încredința pe acești copilași, în loc să-i omoare?

SERVITORUL: Ba avea, și printre alții, pe unul care îi era foarte apropiat, căruia i-a încredințat cîinele lui.

Momo era gata să-l felicite pe Prometeu pentru bunele rezultate ale civilizației, și pentru mulțumirea care părea că decurge din ea pentru viața noastră; și voia să-i mai reamintească că nici un alt animal, în afară de om, nu se ucide el însuși, de bună voie, nici nu ia, din disperare, viața puilor lui, dar Prometeu i-o luă înainte, și fără să se mai preocupe să vadă și celelalte două părți ale lumii ce mai rămîneau de văzut, îi plăti rămășagul.

DIALOGUL UNUI FIZICIAN CU UN METAFIZICIAN

FIZICIANUL: *Evrica, evrica!*

METAFIZICIANUL: Ce e? Ce-ai găsit?

FIZICIANUL: Arta de a trăi îndelung.

METAFIZICIANUL: Şi această carte pe care o ai în mînă?

FIZICIANUL: Aici spun acest lucru: prin această invenţie, dacă ceilalţi vor trăi o vreme mai îndelungată, eu voi trăi cel puţin o veşnicie; vreau să spun că voi dobîndi prin asta gloria nemuritoare.

METAFIZICIANUL: Fă atunci aşa cum fac şi eu. Caută o cutioară de plumb, închide în ea această carte, îngroap-o în pămînt şi, mai înainte de a muri, adu-ţi aminte să laşi vorbă unde ai pus-o, pentru a se putea merge acolo şi scoate cartea, şi atunci o să fie găsită arta de a trăi fericit.

FIZICIANUL: Şi pînă atunci?

METAFIZICIANUL: Pînă atunci n-o să fie bună la nimic. Aş preţui-o mai mult dacă ar conţine arta de a trăi puţin.

FIZICIANUL: Asta-i ştiută de mult; şi nici n-a fost greu de aflat.

METAFIZICIANUL: În orice caz, o preţuiesc mai mult decît pe a ta.

FIZICIANUL: De ce?

METAFIZICIANUL: Pentru că, dacă viaţa nu e fericită în prezent, aşa cum n-a fost nici pînă acum, e mai bine pentru noi să fie scurtă decît lungă.

FIZICIANUL: Ba asta nu: pentru că viața e un bine prin ea însăși, și fiecare o dorește și o iubește în mod firesc.

METAFIZICIANUL: Așa cred oamenii; dar ei se înșală: tot așa cum se înșală vulgul cînd socotește culorile calități ale obiectelor, pe cînd, în realitate, ele nu sînt ale obiectelor, ci ale luminii. Eu spun că omul nu dorește și nu iubește decît fericirea lui. Și omul iubește viața numai pentru faptul că o socotește instrumentul sau subiectul acestei fericiri. Astfel că, la drept vorbind, omul ajunge să iubească fericirea și nu viața, chiar dacă foarte adesea atribuie uneia iubirea pe care o poartă celeilalte. E adevărat că această greșeală, ca și aceea a culorilor, sînt amîndouă firești. Dar că iubirea de viață la oameni nu e naturală, sau mai bine zis că nu e necesară, o vezi din faptul că foarte mulți în antichitate au ales moartea, deși puteau trăi, și chiar în vremea noastră foarte mulți doresc moartea în diferite împrejurări, și unii se ucid cu propria lor mînă. Lucruri care n-ar putea să se întîmple dacă dragostea de viață pentru ea însăși ar fi în natura omului. Cum dragostea de fericirea proprie este în natura oricărei viețuitoare, lumea s-ar prăbuși mai degrabă decît ca vreuna din ele să înceteze de a o iubi și de a și-o procura după puterile ei. Apoi, afirmația că viața e un bine în ea însăși, aștept ca tu să mi-o dovedești cu argumente fie fizice, fie metafizice, fie din orice altă disciplină. Eu spun că pentru mine negreșit că viața fericită ar fi un bine, dar numai dacă ar fi fericită, și nu doar fiindcă este viață. Viața nefericită pentru o ființă nefericită e un rău și, dat fiind că natura, cel puțin natura omenească, face astfel încît viața și nefericirea nu se pot despărți, spune tu însuți ceea ce urmează de aici.

FIZICIANUL: Te rog să părăsim acest subiect care este prea melancolic și, fără multe subtilități, răspunde-mi sincer: dacă omul ar trăi și ar putea trăi veșnic, adică fără să moară, nu după ce a murit, viața aceasta, nu crezi că i-ar plăcea?

METAFIZICIANUL: La o presupunere ca de poveste, voi răspunde tot cu o poveste, cu atît mai mult cu cît n-am trăit niciodată veșnic, așa încît nu pot să răspund

din experiență; nici n-am vorbit cu vreunul care să fie nemuritor; și nicăieri în altă parte decît în povești nu găsesc pomenite astfel de persoane. Dacă ar fi aici de față Cagliostro, poate că ar fi el în stare să ne lumineze puțin, căci el a trăit mai multe veacuri; deși, deoarece pe urmă a murit și el ca și ceilalți, se pare că nici el nu era nemuritor. Îți voi spune așadar, că înțeleptul Chiron, care era zeu, plictisindu-se cu timpul de viață, i-a cerut voie lui Jupiter să poată muri, și a și murit. Dar ia gîndește-te, dacă nemurirea le displace pînă și Zeilor, la ce le-ar mai putea servi oamenilor? Iperboreenii, popor necunoscut, dar faimos, la care nu poți să pătrunzi, nici pe pămînt, nici pe apă, bogați în toate bunurile și, îndeosebi, în măgari foarte frumoși, cu care obișnuiesc să înalțe hecatcombe, pot, dacă nu mă înșel, să fie nemuritori; și deși nu au infirmități și nu știu nici ce-i truda, nici războaiele, nici foametea, nici viciile, nici păcatele, cu toate acestea mor cu toții: pentru că, la capătul a o mie de ani de viață sau aproape de o mie, sătui de viața de pe pămînt, se aruncă de bună voie de pe o anumită stîncă în mare și se înecă. Ascultă și o altă poveste. Frații Biton și Cleobi, într-o zi de sărbătoare, nefiind gata înhămate măgărițele, s-au înhămat ei la carul mamei, preoteasă a Junonei, și au condus-o la templu; atunci aceasta imploră pe zeiță să răsplătească respectul fiilor cu cel mai mare bine care le putea fi dat oamenilor. Junona, în loc să-i facă nemuritori, cum ar fi putut și cum se obișnuia pe atunci, îi făcu să moară și pe unul, și pe celălalt încetul cu încetul în chiar ceasul acela. Același lucru li s-a întîmplat lui Agamed și lui Trofoniu. După ce au terminat templul de la Delfi, i-au cerut lui Apollo să le plătească; acesta le răspunse că voia să le satisfacă cererea peste șapte zile; în tot acest timp să aștepte petrecînd după pofta lor. A șaptea noapte le trimise un somn dulce, din care nu s-au mai deșteptat, și astfel ei n-au mai cerut vreo altă plată. Dar deoarece sîntem în toiul poveștilor, iată o alta cu privire la care o să-ți pun o întrebare. Eu știu că cei la fel cu tine consideră ca un lucru sigur că viața omenească, dacă luăm fiecare popor în mare,

în orice țară locuită, și sub orice cer, durează în mod firesc, cu excepția unor mici diferențe, cam o aceeași perioadă de timp. Dar unii dintre bunii scriitori antici povestesc că oamenii din anumite părți ale Indiei și ale Etiopiei nu trăiesc mai mult de patruzeci de ani; cine moare la vîrsta aceasta, moare foarte bătrîn; și fetele de șapte ani sînt la vîrsta măritișului. Lucrul acesta din urmă știm că se întîmpla în Guineea, în Decan și în alte locuri situate în zona toridă. Așadar, presupunînd că e adevărat că există una sau mai multe națiuni la care oamenii nu trec de obicei peste patruzeci de ani de viață, și aceasta fiind lăsată de la natură, nu din alte cauze, cum s-a crezut despre hotentoți, te întreb dacă cu privire la acest fapt ți se pare că amintitele popoare trebuie să fie nefericite sau mai fericite decît celelalte?

FIZICIANUL: Mai nefericite, negreșit, deoarece merg la moarte mai curînd.

METAFIZICIANUL: Eu cred dimpotrivă chiar pentru acest motiv. Dar nu asta-i chestiunea. Fii puțin atent. Eu tăgăduiam că viața în sine, adică simplul sentiment al existenței proprii, este un lucru plăcut și de dorit de la natură. Dar ceea ce poate pe mai bună dreptate poartă numele de viață, adică eficacitatea și mulțimea senzațiilor, sînt în mod firesc iubite și dorite de toți oamenii, pentru că orice acțiune sau pasiune vie și puternică, cu condiția să nu fie regretabilă sau dureroasă, numai prin faptul că este vie și puternică ne este plăcută, chiar dacă e lipsită de vreo altă calitate plăcută. Însă la acei oameni la care viața se scurge în mod firesc în decurs de patruzeci de ani, adică în jumătate din timpul destinat de natură celorlalți oameni, această viață în fiecare clipă a ei ar fi de două ori mai vie decît viața noastră: pentru că trebuind să crească și să ajungă la maturitate și tot așa să se vestejească și să moară în jumătate din timpul hărăzit nouă, actele vitale ale ființei lor în mod proporțional cu această iuțeală, ar fi în fiecare clipă de două ori mai puternice decît cele ce se întîmplă celorlalți; și chiar și acțiunile lor voluntare, mobilitatea și vioiciunea lor exterioară ar corespunde acestei eficacități

mai mari. Astfel că ei ar avea într-un interval de timp mai mic aceeași cantitate de viață pe care o avem și noi. Care împărțindu-se într-un mai mic număr de ani, ar fi de ajuns ca să-i umple, sau ar lăsa în ei numai mici goluri, acolo unde ea nu e de ajuns pentru un răstimp îndoit, și actele și senzațiile lor fiind mai puternice și strînse într-un cerc mai strîmt, ar fi aproape de ajuns ca să ocupe și să dea viață întregii lor vîrste; în timp ce în a noastră, mult mai lungă, rămîn intervale mari foarte dese, lipsite de orice faptă și simțire vie. Și deoarece e de dorit nu numai existența, ci doar existența fericită, și soarta bună sau rea a fiecăruia nu se măsoară după numărul zilelor, eu trag încheierea că viața acelor națiuni la care cu cît viața este mai scurtă cu atît este mai puțin săracă în plăcere, sau în ceea ce se arată prin acest nume, ar merita să fie preferată vieții noastre, și chiar și vieții primilor regi ai Asiriei, ai Egiptului, ai Chinei, ai Indiei și ai altor țări, ce au trăit, ca să ne întoarcem la legende, mii de ani. De aceea, eu nu numai că nu mă sinchisesc de nemurire și sînt mulțumit să o las peștilor, cărora le-o acordă Leeuwenhock[1], cu condiția să nu fie mîncați de oameni sau de balene, dar, în loc de a întîrzia sau de a întrerupe vegetarea trupului nostru pentru a-i prelungi viața, cum propune Maupertuis[2], eu aș vrea să o putem accelera, astfel încît viața noastră să se reducă la durata vieții acelor insecte, numite efemere, despre care se spune că nici cele mai bătrîne dintre ele nu depășesc vîrsta de o zi, și cu toate acestea mor bunice și străbunice. În care caz, socot că n-ar mai fi loc pentru plictiseală. Ce gîndești despre acest raționament?

FIZICIANUL: Gîndesc că nu mă convinge; și că dacă tu iubești metafizica, eu mă iau după fizică: vreau să spun că dacă tu ții seama de subtilități, eu privesc în ansamblu și asta îmi e de ajuns. Însă, fără a privi la microscop,

[1] *Antonius van Leeuwenhock* (1632—1723), naturalist olandez care atribui peștilor o viață deosebit de lungă.

[2] *P.L. Moreau de Maupertuis* (1698—1759), matematician și filozof sceptic francez.

judec că viața este mai frumoasă decît moartea, și-i dau vieții mărul, dacă le privesc pe amîndouă îmbrăcate.

METAFIZICIANUL: Așa judec și eu. Dar cînd îmi vine în minte obiceiul acelor barbari, care, pentru fiecare zi nefericită din viața lor, aruncau într-o tolbă o pietricică neagră, și pentru fiecare zi fericită una albă, mă gîndesc ce mic număr de bile albe se găseau probabil în tolbele lor la moartea fiecăruia, și ce mare grămadă de bile negre. Și doresc să am în fața mea toate pietricelele zilelor ce-mi mai rămîn; și, după ce le-am separat pe cele albe de cele negre, să am libertatea să le arunc pe toate cele negre și să le scot astfel din viața mea, păstrîndu-le numai pe cele albe: deși eu știu bine că ele n-ar alcătui o grămadă mare și că ar fi de un alb tulbure.

FIZICIANUL: Mulți, dimpotrivă, chiar dacă toate pietricelele ar fi negre, și chiar mai negre decît calcedonia, ar vrea să li se mai poată adăuga și altele, chiar de aceeași culoare: deoarece sînt siguri că nici o pietricică nu este atît de neagră ca cea de pe urmă. Și aceștia, printre care mă număr și eu, ar putea să adauge, în adevăr, multe pietricele la viața lor, folosind arta care este arătată în cartea mea.

METAFIZICIANUL: Fiecare să gîndească și să facă cum îl taie capul, căci moartea o să facă tot după cum crede ea. Dar dacă tu vrei ca prelungindu-le viața să le fii într-adevăr de folos oamenilor, găsește meșteșugul care să le înmulțească și ca număr, și ca putere senzațiile și faptele lor. În acest fel ai spori cu adevărat viața omenească și, umplînd imensele intervale de timp în care existența noastră e mai mult durată decît viață, te-ai putea făli că ai prelungit-o. Și asta, fără să cauți imposibilul sau să siluiești natura, ci urmînd-o. Nu ți se pare că anticii trăiau mai mult decît noi, deși, din cauza marilor și neîncetatelor primejdii pe care obișnuiau să le înfrunte, mureau de obicei mai repede? Și o să le aduci o mare binefacere oamenilor, a căror viață a fost întotdeauna, n-o să spun fericită, dar cu atît mai puțin nefericită, cu cît a fost mai agitată și mai ocupată, fără durere sau suferință. Dar faptul că viața e plină de lene și de plictiseală, ceea ce înseamnă

totuna cu a fi goală, face să fie luată drept adevărată sentința lui Piron, că între viață și moarte nu e nici o diferență. Lucru pe care, dacă l-aș crede, îți jur că nu puțin m-ar speria moartea. Dar, în sfîrșit, viața trebuie să fie vie, adică viață adevărată, sau altfel o întrece ca preț, nespus de mult, moartea.

DIALOGUL LUI TORQUATO TASSO CU GENIUL LUI FAMILIAR

GENIUL: Ce mai faci, Torquato?

TASSO: Ştii prea bine ce poţi să faci într-o închisoare şi înecat pînă-n gît în necazuri.

GENIUL: Lasă asta, căci după-masă nu-i bine să te vaiţi. Fă-ţi curaj şi hai să facem haz de necaz.

TASSO: Nu-s în stare de asta. Dar prezenţa şi cuvintele tale îmi aduc întotdeauna alinare. Aşază-te alături de mine.

GENIUL: Să mă aşez? Nu-i un lucru tocmai uşor pentru un spirit. Dar iată: închipuie-ţi că stau jos.

TASSO: Oh, dacă aş putea s-o revăd pe Leonora mea. Ori de cîte ori îmi vine în gînd, se naşte în mine o mare bucurie care mă străbate din creştet pînă-n tălpi; şi nu-i nerv sau vînă care să nu-mi zvîcnească puternic. Uneori, cînd mă gîndesc la ea, îmi reînvie în suflet anumite imagini şi simţăminte, încît, pentru puţin timp, mi se pare că sînt acelaşi Torquato de altădată, cînd nu avusesem încă experienţa nenorocirilor şi a oamenilor, şi pe care acum prea adesea îl plîng ca şi cum ar fi mort. În adevăr, pot spune că în genere contactul cu lumea şi îndurarea suferinţelor cufundă şi adoarme în noi pe cel de odinioară, care doar din cînd în cînd se mai deşteaptă pentru scurt timp, dar mereu tot mai rar, cu cît înaintăm în vîrstă, retrăgîndu-se tot mai mult în noi înşine, şi căzînd într-un somn din ce în ce mai adînc, pînă ce, deşi viaţa noas-

tră continuă, el moare cu totul. În sfîrşit, eu mă minunez cum gîndul la o femeie poate să aibă atîta putere, încît să-mi primenească, ca să spun astfel, sufletul, şi să mă facă să uit atîtea nenorociri. Şi de n-ar fi să nu mai am speranţa de a o revedea, aş crede că n-am pierdut încă putinţa de a fi fericit.

GENIUL: Care din aceste două lucruri socoţi tu că e mai dulce: s-o vezi pe femeia iubită, sau să te gîndeşti la ea?

TASSO: Nu ştiu. Este sigur însă că atunci cînd era de faţă, mi se părea o femeie; de departe îmi părea şi-mi pare o zeiţă.

GENIUL: Aceste zeiţe sînt atît de bune, încît atunci cînd te apropii de ele într-o clipă îşi pierd divinitatea, îşi desprind razele din jurul capului şi le bagă în buzunar, ca să nu-l orbească pe muritorul ce le iese înainte.

TASSO: Tu spui adevărul, din nefericire. Dar nu ţi se pare acesta un mare păcat al femeilor, că de aproape ni se par atît de diferite de ceea ce ne închipuim despre ele?

GENIUL: Eu nu pot să văd ce vină e în faptul că sînt făcute din carne şi sînge, mai degrabă decît din ambrozie şi nectar. Are oare ceva pe lume vreo umbră măcar sau a miia parte din perfecţiunea pe care voi o socotiţi că trebuie să existe la femei? Şi mi se pare ciudat că, în timp ce nu vă miraţi de loc că bărbaţii sînt bărbaţi, adică nişte fiinţe ce nu merită nici să fie lăudate, nici să fie iubite, nu puteţi să înţelegeţi cum de e cu putinţă ca femeile în realitate să nu fie îngeri.

TASSO: Cu toate acestea, mor de dorinţa de a o revedea pe Leonora şi de a-i vorbi din nou.

GENIUL: Haide, în noaptea asta, în somn, o voi aduce dinaintea ta; frumoasă ca tinereţea şi atît de amabilă, încît vei avea curajul să-i vorbeşti mult mai deschis şi mai repede decît ai făcut-o vreodată în trecut; ba chiar pînă la urmă îi vei strînge mîna, şi ea, privindu-te ţintă, îţi va picura în suflet o atît de mare dulceaţă, încît vei fi copleşit, şi toată ziua de mîine, ori de cîte ori îţi vei aduce aminte de acest vis, o să-ţi bată inima în piept să ţi se spargă de atîta fericire.

TASSO: Mare mîngîiere: vis, în loc de adevăr.
GENIUL: Ce este adevărul?
TASSO: Pilat a ştiut tot atît de puţin ca şi mine.
GENIUL: Bine, atunci o să răspund eu în locul tău. Să ştii că între adevăr şi vis nu-i altă diferenţă decît că uneori visul poate să fie mult mai frumos şi mai dulce decît ar putea să fie vreodată adevărul.
TASSO: Aşadar o plăcere visată valorează tot atît cît şi o plăcere adevărată?
GENIUL: Eu cred asta. Ba chiar ştiu pe unul care atunci cînd şi-o vede într-un vis pe femeia iubită, toată ziua următoare evită să se întîlnească cu ea şi s-o revadă, tocmai pentru că ştie că ea n-ar putea să înfrunte comparaţia cu imaginea pe care somnul i-a lăsat-o întipărită în suflet şi că adevărul, ştergîndu-i din minte falsa icoană, i-ar curma nemaipomenita plăcere pe care a avut-o în somn. De aceea nu sînt de condamnat cei vechi, mult mai grăbiţi, mai pricepuţi şi mai ingenioşi decît noi cu privire la obţinerea tuturor plăcerilor posibile pentru firea omenească, că aveau obiceiul să provoace în diferite moduri dulceaţa şi bucuria viselor: nici Pitagora nu-i de condamnat pentru că a oprit să se mănînce seara fasole, deoarece exista credinţa că ea este împotriva viselor liniştite, tulburîndu-le adînc; şi erau atunci de înţeles superstiţioşii care înainte de a se culca obişnuiau să se roage şi să bea în cinstea lui Mercur, ce le călăuzea visele, spre a le da unele vesele; în acest scop, ei îi păstrau cu pietate chipul sculptat la picioarele patului. Astfel, deoarece nu găseau niciodată fericirea cît timp erau treji, ei se străduiau să fie fericiţi cel puţin cînd dormeau; şi cred că întrucîtva şi obţineau acest lucru şi că erau mai ascultaţi de Mercur decît de ceilalţi Zei.
TASSO: Atunci, dacă pe de o parte oamenii se nasc şi trăiesc numai pentru plăcerea trupească sau sufletească, şi dacă pe de altă parte plăcerea există numai în vise, va trebui să ne hotărîm să trăim pentru a visa: lucru la care însă, în adevăr, eu nu pot să mă mărginesc.
GENIUL: Te-ai şi mărginit şi te-ai hotărît la asta, din moment ce trăieşti şi consimţi să trăieşti. Ce este oare plăcerea?

TASSO: N-am pînă într-atît experiența ei, încît s-o pot cunoaște ce este.

GENIUL: Nimeni n-o cunoaște din experiență, ci numai prin speculație: deoarece plăcerea e un subiect de speculație și nu o realitate; o dorință, nu un fapt, un sentiment pe care omul îl concepe cu gîndirea și nu-l simte; sau, ca să spunem și mai bine, un concept și nu un sentiment. Nu băgați voi de seamă că pînă și în clipele oricărei plăceri ale voastre, chiar dorită infinit și obișnuită cu oboseli și greutăți de nedescris, fiindcă nu puteți să fiți mulțumiți cu bucuria pe care o simțiți în oricare din acele clipe, întotdeauna sînteți în așteptarea unei bucurii mai mari și mai adevărate, în care consistă în definitiv plăcerea; și aproape incontinuu vă raportați la clipele viitoare ale acelei plăceri? Care sfîrșește însă întotdeauna mai înainte de-a ajunge la clipa care să vă satisfacă; și nu vă lasă altceva decît speranța oarbă că o să vă bucurați mai bine și mai adevărat cu alt prilej, și mîngîierea de a vă face și de a vă povesti vouă înșivă că v-ați bucurat, de a o povesti și altora, nu numai din ambiție, ci și ca să vă convingeți și mai mult pe voi înșivă. Dar oricine consimte să trăiască, nu o face în realitate cu alt rezultat, nici cu alt folos decît acela de a visa; de a crede că o să se bucure, sau să s-a bucurat; lucruri amîndouă false și închipuite.

TASSO: Nu pot oamenii să creadă niciodată că se bucură în prezent?

GENIUL: Ori de cîte ori ar crede aceasta, s-ar bucura în adevăr. Dar povestește-mi tu dacă îți amintești să fi spus în vreo clipă a vieții tale cu deplină sinceritate și convingere: mă bucur. Dimpotrivă, tot timpul ai spus și spui în mod sincer: o să mă bucur; și uneori, dar cu mai puțină sinceritate: m-am bucurat. Astfel încît plăcerea este întotdeauna sau trecută sau viitoare, și niciodată prezentă.

TASSO: Ceea ce înseamnă că este întotdeauna nimic.

GENIUL: Așa se pare.

TASSO: Și doar în vise.

GENIUL: La drept vorbind, așa-i.

TASSO: Şi totuşi, obiectul şi scopul vieţii noastre, nu numai esenţial, ci chiar unic, e însăşi plăcerea; înţelegînd prin plăcere fericirea, care trebuie să fie într-adevăr plăcere, de oriunde ar proveni ea.

GENIUL: Desigur.

TASSO: Atunci cînd viaţa noastră, lipsită fiind întotdeauna de scopul ei, e continuu imperfectă, a trăi este, prin urmare, prin însăşi natura vieţii, o stare violentă.

GENIUL: Poate.

TASSO: Poate că nu văd eu limpede. Dar pentru ce oare trăim noi atunci? Vreau să spun, pentru ce mai consimţim să trăim?

GENIUL: Ce ştiu eu despre asta? Mai bine veţi fi ştiind-o voi, care sînteţi oameni.

TASSO: Cît despre mine, ţi-o jur că nu ştiu.

GENIUL: Întreabă despre asta pe alţii, mai înţelepţi, şi poate că ai să găseşti printre ei pe vreunul care să-ţi dezlege această taină.

TASSO: Aşa am să şi fac. Dar sigur e că această viaţă pe care o duc eu este toată o stare violentă: întrucît chiar lăsînd de o parte durerile, plictiseala singură e în stare să mă ucidă.

GENIUL: Ce este plictiseala?

TASSO: Aici experienţa nu-mi lipseşte ca să-ţi pot răspunde la întrebare. Mie mi se pare că plictiseala este ceva ca aerul, care umple toate spaţiile dintre lucrurile materiale, şi toate golurile conţinute în fiecare din ele; şi acolo de unde pleacă un corp, şi nu-i urmează un altul, acolo vine ea imediat. Astfel toate intervalele dintre plăceri şi supărări ale vieţii omeneşti sînt ocupate de plictiseală. Şi totuşi, după cum în lumea naturală, după peripatetici, nu poţi alege, tot aşa şi în viaţa noastră nu poţi face vreo alegere decît atunci cînd mintea, din orice motiv, recurge la cugetare. În tot restul timpului sufletul, considerat numai în el însuşi, ca şi desprins de corp, închide în el unele pasiuni, asemeni celui care, lipsit de orice plăcere şi de orice suferinţă, este totuşi plin de plictiseală, şi ea fiind tot o pasiune, la fel ca şi durerea şi plăcerea.

GENIUL: Şi deoarece toate plăcerile voastre sînt parcă dintr-o materie ca pînza de păianjen, foarte subţire,

foarte rară și transparentă, după cum aerul pătrunde prin ea, tot așa și plictiseala pătrunde în plăceri din toate părțile, și le umple. Într-adevăr, prin plictiseală nu cred că trebuie să se înțeleagă altceva decît dorința pură de fericire, nesatisfăcută de plăcere, dar nici lovită pe față de neplăcere. Plăcere care, cum spuneam puțin mai înainte, nu este niciodată satisfăcută, o plăcere propriu-zisă neexistînd. Astfel încît viața omenească, ca să spunem astfel, este compusă și alcătuită parte din durere, parte din plictiseală; de una din aceste două pasiuni nu scapă decît căzînd în cealaltă. Și acesta nu-i numai destinul tău particular, ci destinul comun al tuturor oamenilor.

TASSO: Ce leac s-ar putea găsi împotriva plictiselii?

GENIUL: Somnul, opiul și durerea. Și durerea este leacul cel mai puternic dintre toate: deoarece în timp ce suferă, omul nu se plictisește cîtuși de puțin.

TASSO: Decît să iau această doctorie, prefer să mă plictisesc toată viața. Dar și varietatea activității, a ocupațiilor și a sentimentelor, chiar dacă nu ne scapă de plictiseală, pentru că nu ne dă o plăcere adevărată, cu toate acestea înalță și ușurează plictiseala. Aici, în această închisoare, lipsit fiind de orice contact cu oamenii, luîndu-mi-se pînă și posibilitatea de a scrie, și silit să notez, ca să-mi treacă timpul, bătăile ornicului, să număr grinzile, crăpăturile și cariile tavanului, să fixez cărămizile pardoselii, să mă distrez privind la fluturii și musculițele ce se rotesc prin cameră, să-mi petrec aproape toate orele în același fel, eu n-am nici un mijloc care să mă ușureze în vreun fel de apăsarea plictiselii.

GENIUL: Spune-mi: de cît timp ești silit să duci acest fel de viață?

TASSO: De mai multe săptămîni, după cum știi.

GENIUL: Și nu simți tu în prezent, față de prima zi, vreo diferență în plictiseala pe care ți-o dă viața?

TASSO: Sigur că la început simțeam o plictiseală mai mare decît acum cînd mintea mea, nemaifiind ocupată și nici distrasă de altceva, s-a deprins din ce în ce mai mult să vorbească cu ea însăși și simte o mîngîiere

mai mare decît mai înainte, şi a dobîndit o obişnuinţă şi o putere de a vorbi cu ea însăşi, ba chiar de a trăncăni, că uneori aproape mi se pare că am în cap o mulţime de persoane ce discută, astfel încît şi cel mai mic subiect care îmi vine în gînd este de ajuns ca să provoace în mine o mare discuţie în jurul lui.

GENIUL: Această obişnuinţă o să ţi-o vezi confirmată şi sporită din zi în zi, astfel încît atunci cînd o să ţi se dea iar posibilitatea să vorbeşti cu ceilalţi oameni, o să ţi se pară că eşti mai singur stînd în tovărăşia lor, decît în singurătate. Şi deprinderea cu acest fel de viaţă, să nu crezi că o capătă numai cei în situaţia ta, obişnuiţi deja să mediteze, ci, după un timp mai îndelungat sau mai scurt, ea devine deprinderea oricui. Ceva mai mult, faptul că eşti separat de oameni, sau mai bine zis, de viaţa însăşi, atrage după sine avantajul că omul, de asemenea sătul, lămurit şi dezgustat de lucrurile omeneşti prin propria experienţă, obişnuindu-se din nou încetul cu încetul să le privească de departe, de unde îi apar mult mai frumoase şi mai preţioase decît de aproape, uită de deşărtăciunea şi de mizeria lor; îşi formează iar şi aproape îşi crează lumea în felul lui, începe să preţuiască, să iubească şi să dorească viaţa, cu ale cărei speranţe, dacă nu-i lipsit de posibilitatea sau de încrederea că va reveni în societatea oamenilor, se hrăneşte şi se desfată, aşa cum obişnuia altădată. În felul acesta singurătatea joacă aproape rolul tinereţii, sau în chip sigur reîntinereşte sufletul, îi pune iar în valoare şi în mişcare imaginaţia, şi-i redă omului cu experienţă avantajele lipsei de experienţă de odinioară, după care suspini tu. Eu te părăsesc acum, pentru că văd că te cuprinde somnul, ca să mă duc să-ţi pregătesc visul frumos pe care ţi l-am făgăduit. Aşa, între somn şi visare, îţi vei petrece de acum înainte viaţa, cu singurul folos de a o petrece, deoarece acesta e singurul bine pe care îl poţi avea pe lume, şi unicul scop pe care voi trebuie să vi-l propuneţi în fiecare dimineaţă la deşteptare. Foarte deseori e bine să-l ţineţi cu dinţii: fericită ziua în care puteţi să-l tîrîţi după voi cu mîinile, sau să-l duceţi în spinare. Dar, în sfîrşit, timpul tău nu e mai încet

la fugă în această carceră decît e în saloane și în grădini timpul celui ce te asuprește. Adio.

TASSO: Adio. Dar ascultă-mă. Conversația ta mă întărește totuși foarte mult. Nu că mi-ar curma tristețea: dar această tristețe, cea mai mare parte a timpului, este ca o noapte foarte întunecată, fără lună și fără stele, în timp ce atunci cînd sînt cu tine seamănă cu întunericul amurgului, mai degrabă plăcut decît supărător. Pentru ca de acum înainte să te pot chema sau să te găsesc cînd am nevoie de tine, spune-mi unde obișnuiești să locuiești?

GENIUL: N-ai știut-o pînă acum? Într-o băutură generoasă.

DIALOGUL NATURII CU UN ISLANDEZ

Unui islandez, care colindase aproape lumea întreagă și locuise prin cele mai felurite ținuturi ale ei, ajungînd într-o bună zi pînă în inima Africii, și trecînd pe sub linia echinocțiului, într-un loc unde nu mai călcase vreodată picior de om, i s-a întîmplat ceva asemănător cu ceea ce i s-a întîmplat și lui Vasco de Gama cînd a trecut pe lîngă Capul Bunei Speranțe, cu care prilej Capul — acest paznic al mărilor australe — i s-a înfățișat sub chipul unui uriaș, spre a-l sili să nu mai încerce a străbate acele ape necunoscute. A zărit de departe o statuie foarte mare, care la început și-a închipuit că trebuie să fie de piatră, și asemenea coloanelor gigantice văzute de el, cu mulți ani mai înainte, în Insula Paștelui. Dar apropiindu-se mai mult, a văzut că era silueta uriașă a unei femei așezate pe pămînt, stînd pe o parte, sprijinită cu spatele și cu cotul de un munte, nicidecum închipuită, ci vie; cu chipul frumos și înspăimîntător totodată, cu ochii și părul foarte negri, care îl privea țintă și care, după ce zăbovi așa fără să vorbească, vreme îndelungată, îi spuse, în sfîrșit:

NATURA: Cine ești? Ce cauți prin aceste locuri, unde stirpea ta era necunoscută pînă acum?

ISLANDEZUL: Sînt un biet islandez, care fug de Natură; și după ce am fugit de ea toată viața, cutreierînd aproape sute de meleaguri de pe fața pămîntului, acum fug de ea și prin părțile astea.

NATURA: Cum fuge veverița zburătoare de șarpele cu clopoței, pînă ce-i cade în gură ea singură. Eu sînt aceea de care fugi!

ISLANDEZUL: Natura?

NATURA: Chiar ea.

ISLANDEZUL: Mă doare pînă în adîncul inimii și socotesc că nu putea să mi se întîmple o nenorocire mai mare decît asta.

NATURA: Puteai prea bine să-ți închipui că eu sălășluiesc mai ales prin aceste locuri, unde, după cum știi prea bine, îmi arăt mai mult decît în orice altă parte puterea. Dar ce te-a făcut să fugi de mine?

ISLANDEZUL: Tu trebuie să știi că eu încă de pe vremea cînd eram foarte tînăr, deși numai după o scurtă experiență, m-am convins și m-am lămurit despre zădărnicia vieții și despre prostia oamenilor care, luptîndu-se neîncetat unii cu alții pentru a dobîndi plăceri ce nu desfată de loc, și bucurii ce nu folosesc la nimic, îndurînd și cășunîndu-și reciproc nesfîrșite griji și nesfîrșite suferințe, care-i chinuiesc și le fac cu adevărat rău, cu cît caută mai aprig fericirea, cu atît se îndepărtează mai mult de ea. Pentru aceste motive, după ce am renunțat la orice altă dorință, m-am hotărît ca, fără a pricinui vreo supărare cuiva, fără a căuta în nici un fel să-mi îmbunătățesc viața, fără a mă certa cu alții pentru vreun bun lumesc, ca să duc o viață modestă și liniștită, și, lipsindu-mă de plăceri ca de ceva neîngăduit speciei noastre, nu mi-am mai propus alt țel decît să mă țin departe de orice suferință. Prin aceasta nu vreau să spun că m-am gîndit să mă sustrag ocupațiilor și eforturilor corporale: că știi bine ce deosebire este între oboseală și neplăcere, și între a trăi liniștit și a trăi în trîndăvie. Și chiar de la început, de cînd am pus în aplicare această hotărîre, am cunoscut din experiență cît e de zadarnic să te gîndești, dacă trăiești printre oameni, că poți ca, nelovind pe cineva, să eviți ca ceilalți să te lovească, și că dîndu-te mereu la o parte și mulțumindu-te întotdeauna cu lucrul cel mai neînsemnat, poți să obții măcar un loc oarecare sub soare, care să nu-ți fie tăgăduit și el. Dar de amestecul oamenilor am scăpat lesne,

renunțînd la societatea lor și impunîndu-mi singurătatea, lucru care, pe insula mea natală, se poate înfăptui fără greutate. După ce am făcut aceasta, și deși am trăit aproape fără un dram de plăcere, nu puteam totuși să mă feresc de suferință, deoarece lungimea iernii, tăria frigului și arșița cumplită a verii, care sînt caracteristice acelui loc, mă chinuiau fără încetare, și focul, lîngă care îmi plăcea să-mi petrec o bună parte din timp, îmi usca pielea, iar ochii mă dureau din pricina fumului, astfel încît nici în casă, nici sub cerul liber nu puteam să scap de o veșnică neplăcere. Și nici nu puteam să fiu pe deplin liniștit, liniște către care, în primul rînd, tînjeam în gîndul meu, căci furtunile înspăimîntătoare pe mare și pe uscat, bubuiturile și amenințările muntelui Ecla, teama de incendii, foarte obișnuite la casele durate din lemn, cum sînt cele ale noastre, nu încetau să mă tulbure. Toate aceste neplăceri, care într-o viață veșnic egală cu ea însăși, lipsită de orice altă dorință și speranță și aproape de orice altă preocupare, în afară de aceea de a fi liniștită, devin permanente, și mult mai grele decît par de obicei, cînd spiritul nostru este acaparat aproape în întregime de gînduri privind viața publică și copleșit de necazurile ce ne vin din partea oamenilor. Văzînd, așadar, că cu cît mă străduiam mai mult și aproape mă închideam în mine însumi, în scopul de a nu pricinui cuiva vreo neplăcere sau vreo pagubă pe lumea asta, cu atît mai puțin izbuteam să fiu liniștit și să nu mă chinuiască lucrurile înconjurătoare, am început să caut alte locuri și o altă climă, ca să văd dacă nu cumva în vreun alt colț de pe pămînt n-aș putea ca, dacă nu jignesc, să nu fiu jignit, și dacă nu mă bucur, nici să nu pătimesc. Și la această hotărîre m-a împins și gîndul care s-a născut în mine, că poate tu ai hărăzit neamului omenesc doar o singură climă pe pămînt (cum ai făcut cu fiecare din celelalte specii de animale și vegetale), precum și anumite locuri, în afara cărora oamenii nu pot nici să prospere, nici să trăiască fără a îndura greutăți și mizerii, care, în acest caz, nu ție ar trebui să ți se pună în seamă, ci numai lor înșiși,

fiindcă au disprețuit și au nesocotit condițiile statornicite de legile tale pentru așezările omenești. Am cutreierat aproape întreaga lume și am cunoscut mai toate țările, respectîndu-mi întotdeauna hotărîrea de a nu supăra pe cineva, atît cît îmi stă în putință, și de a nu căuta altceva decît liniștea vieții. Dar m-a ars căldura la tropice, am înghețat de frig la poli, am fost chinuit în clima temperată de nestatornicia aerului, m-a supărat pretutindeni dezlănțuirea elementelor naturii. Am văzut multe locuri unde nu trece o zi fără furtună, ceea ce înseamnă că tu iei în fiecare zi cu asalt și dai o adevărată bătălie împotriva acelor locuitori, cu nimic vinovați față de tine. În alte părți, dacă cerul e veșnic senin, în schimb sînt dese cutremurele, sînt nenumărați vulcanii ce se revarsă cu furie și fierb măruntaiele întregii țări. Vînturi și vijelii cumplite domnesc prin părțile și în anotimpurile liniștite în ce privește alte furii ale văzduhului. Uneori am văzut acoperișul casei prăbușindu-se deasupra capului meu, sub un noian de zăpadă, alteori, din pricina belșugului de ploi, însuși pămîntul, crăpîndu-se, mi-a fugit de sub picioare; uneori a trebuit să fug cu răsuflarea tăiată din fața rîurilor care mă urmăreau, ca și cum le-aș fi greșit cu ceva. Multe animale sălbatice, fără ca eu să le fi stîrnit cît de cît, au vrut să mă sfîșie; mulți șerpi erau gata să mă otrăvească, în mai multe locuri puțin a lipsit ca insecte zburătoare să nu mă mănînce de viu. Las de o parte primejdiile zilnice, care-l amenință la tot pasul pe om, și nesfîrșite ca număr, ba chiar atît de multe, încît un filozof antic nu găsește alt leac mai bun împotriva fricii decît gîndul că trebuie să ne temem de orice lucru. Nici bolile nu m-au cruțat, cu toate că eram, și cum de altfel mai sînt încă, dacă nu temperat, dar cel puțin cumpătat cu plăcerile trupești. M-am obișnuit să simt o mare admirație cînd mă gîndesc cum de ai putut tu, pe de o parte, să ne insufli o sete de plăceri atît de mare, de puternică și de nesățioasă, încît, dacă e despărțită de plăcere, lipsită adică de ceea ce își dorește în mod firesc, viața noastră este un lucru imperfect, iar pe de altă parte, ai osîndit ca, dintre toate lucrurile omenești,

îndeplinirea plăcerii să fie aproape cea mai dăunătoare forțelor și sănătății trupului, cea mai primejdioasă în urmările ei pentru fiecare făptură, și cea mai potrivnică duratei vieții însăși. Dar, oricum, deși m-am abținut aproape întotdeauna și cu desăvîrșire de la orice desfătare, n-am putut să mă feresc totuși de multe și felurite boli, dintre care unele mi-au pus viața în primejdie de moarte, altele m-au făcut să nu-mi mai folosesc vreun mădular sau să fiu silit să duc veșnic o viață și mai nenorocită decît mai înainte; și toate aceste boli, vreme de zile și luni în șir, mi-au chinuit trupul și sufletul cu mii de lipsuri și de dureri. Și este sigur că, deși fiecare din noi face experiența în timpul nenorocirilor suferite, a unor rele pentru el noi și nemaiîncercate pînă atunci, și a unei nefericiri mai mari decît cea obișnuită (ca și cum viața omenească n-ar fi îndeajuns de mizeră în mod obișnuit), tu, în schimb, nu i-ai dat omului nici măcar unele perioade de sănătate deplină și deosebită, care să-i pricinuiască vreo desfătare neobișnuită prin desăvîrșirea și trăinicia ei. În țările acoperite mai tot timpul de zăpezi, eram gata să orbesc, așa cum se întîmplă de obicei cu laponii în patria lor. Soarele și aerul, lucruri vitale, ba chiar necesare vieții noastre, și deci de care nu ne putem lipsi, ne vatămă necontenit: aerul, cu umezeala, cu răceala și cu alte manifestări ale lui; soarele, cu căldura și cu însăși lumina lui, pînă într-atît încît omul nu poate niciodată, fără un dram de suferință sau vătămare, să stea expus în fața lor. În sfîrșit, nu-mi amintesc să-mi fi petrecut o singură zi din viață fără nici o durere, în timp ce nu pot să număr zilele pe care le-am trăit fără a avea măcar o umbră de bucurie: îmi dau seama că pe cît ne este hărăzită și necesară suferința și lipsa de plăcere, tot pe atît de imposibil ne este să trăim liniștiți în vreun fel, și fiind îngrijorați nu putem să nu fim nefericiți; de aceea m-am hotărît să trag încheierea că tu ești vrăjmașa declarată a oamenilor și a celorlalte viețuitoare, și a tuturor făpturilor tale; cînd ne întinzi curse, cînd ne amenințî, cînd ne ataci, cînd ne împungi, cînd ne izbești, cînd ne sfîșii, și fără încetare ori ne lovești ori ne persecuți; și socot

că, de obicei și prin lege, ești călăul propriei tale familii, al fiilor tăi și, ca să spunem așa, al sîngelui și al măruntaielor tale. Așa încît nu mai am nici o speranță, deoarece am înțeles că dacă oamenii încetează măcar să mai persecute pe cel care îi evită sau se ascunde cu nestrămutată hotărîre de a-i ocoli sau de a se feri de ei, tu, în schimb, sub nici un motiv nu încetezi să ne urmărești pas cu pas, și să ne dobori. Și chiar de pe acum îmi văd apropiindu-se amarnica și înspăimîntătoarea vreme a bătrîneții, un rău adevărat și evident, ba chiar o grămadă de rele și de mizerii foarte grele, nu însă întîmplător, ci hărăzit de tine prin lege tuturor viețuitoarelor, prevăzut de fiecare din copilărie și pregătit neîncetat în om, chiar de la al cincilea lustru al vieții, cu un sfîrșit foarte trist și o distrugere fără vina lui, astfel încît dacă abia o treime din viața oamenilor este sorocită înfloririi, și cîteva clipe maturității și perfecțiunii, apoi în rest este ursită declinului și suferințelor care îi urmează.

NATURA: Închipuitu-ți-ai oare că lumea a fost făcută pentru voi? Acum știi, în sfîrșit, că în faptele, în orînduielile și în acțiunile mele, în afară de foarte puține, am avut și am întotdeauna un scop, urmărind cu totul altceva decît fericirea sau nefericirea oamenilor. Cînd eu vă vatăm, în orice chip și prin orice mijloc, nu bag de seamă decît foarte rar; tot așa după cum, în mod obișnuit, dacă vă desfăt sau vă fac bine, eu habar n-am; și n-am făcut, cum credeți voi, anumite lucruri, sau nu desfășor anumite acțiuni ca să vă desfăt sau să vă fie de folos vouă. Și, în sfîrșit, chiar dacă mi s-ar întîmpla să sting toată specia voastră, eu n-aș băga de seamă acest lucru.

ISLANDEZUL: Să zicem că cineva m-ar pofti de bună voie, cu multă insistență, la una din casele lui, și eu, ca să-i fac pe plac, m-aș duce. Acolo însă aș fi pus să locuiesc într-o cămăruță de sus pînă jos crăpată și dărăpănată, unde m-ar pîndi necontenit primejdia de a fi strivit sub ea, umedă, rău mirositoare, expusă la vînt și la ploaie. El, nu numai că nu și-ar da osteneala să mă distreze, sau să-mi facă traiul mai lesnicios, ci, dimpotrivă, abia de-ar spune să mi se aducă ceva

de mîncare, atît cît să nu mor de foame. Şi în afară de asta, ar îngădui să fiu insultat, luat în rîs, ameninţat şi bătut de fiii şi de oamenii lui. Dacă m-aş plînge de purtarea aceasta rea, el mi-ar răspunde: „Poate credeţi că am făcut această casă pentru tine? Sau pe fiii şi pe oamenii aceştia ai mei, îi ţin aici spre a te sluji pe tine? Şi-apoi, am altceva la care să mă gîndesc decît la distracţiile tale, şi să te fac pe tine să petreci"; la aceasta aş răspunde: „Păi bine, prietene, dacă n-ai zidit această casă spre folosul meu, a stat doar în puterea ta să nu mă poftești în ea. Dar, deoarece de bună voie ai vrut ca eu să vin să locuiesc aici, nu poţi face oare în aşa fel încît, atît cît stă în puterea ta, cel puţin să trăiesc aici fără chin şi în afară de primejdie?" Tot astfel spun şi acum. Ştiu bine că n-ai făcut lumea pentru a-i sluji pe oameni. Mai degrabă aş crede că ai făcut-o şi ai rînduit-o înadins spre a-i chinui. Acum te întreb: te-am rugat eu să mă aduci în acest univers? Sau am pătruns în el cu forţa, sau împotriva dorinţei tale? Dar dacă, prin voinţa ta şi fără ştirea mea, şi într-un fel în care nu puteam nici să zic da, nici să zic ba, tu însăţi, cu mîinile tale, m-ai aşezat aici, nu este oare de datoria ta, dacă nu să mă faci fericit şi mulţumit în acest regat al tău, cel puţin să nu îngădui ca să fiu chinuit şi sfîşiat în el, şi atîta timp cît locuiesc aici să nu-mi dăuneze? Şi asta o spun nu numai din partea mea, ci o spun din partea întregului neam omenesc, şi o spun şi din partea celorlalte animale, şi din partea oricărei fiinţe.

NATURA: Tu dai dovadă că n-ai luat aminte că viaţa acestui univers este un circuit neîntrerupt de plămădire şi de distrugere al lui, legate amîndouă între ele astfel încît fiecare îi este neîncetat de folos celuilalt, şi la păstrarea lumii; iar dacă ar înceta vreodată una sau alta din ele, lumea, la fel, ar ajunge să se prăpădească. Aşadar, ar fi în dauna lumii dacă în sînul ei ar sălăşlui vreun lucru scutit de suferinţă.

ISLANDEZUL: Aşa susţin toţi filozofii. Dar fiindcă ceea ce s-a distrus suferă, iar cel ce distruge nu se bucură, şi peste puţin timp e distrus şi el, spune-mi ceea ce nici un filozof nu ştie să-mi spună: cui îi place sau cui

folosește această viață tare nefericită a universului, păstrată în dauna și spre moartea tuturor lucrurilor care o alcătuiesc?

În timp ce discutau astfel, se spune că au dat peste ei doi lei, atît de sfîrșiți și de lihniți de foame, încît de abia dacă mai avură putere să-l mănînce pe islandezul acela și astfel să prindă iar un pic de vlagă, spre a-și duce viața în ziua aceea. Dar sînt unii care tăgăduiesc că lucrurile s-ar fi petrecut astfel și povestesc că un vînt năprasnic, stîrnit în timp ce islandezul vorbea, l-a culcat la pămînt și, deasupra lui, a clădit un falnic mauzoleu de nisip, sub care el, uscat cu desăvîrșire și devenit o frumoasă mumie, a fost găsit mai apoi de niște călători și așezat în muzeul nu mai știu cărui oraș din Europa.

PARINI SAU DESPRE GLORIE

Capitolul întîi

Giuseppe Parini rămîne în amintirea noastră unul dintre foarte puținii italieni care la un talent desăvîrșit au adăugat profunzimea gîndurilor și bogata informație și folosire a filozofiei de pînă acum; lucruri de acum înainte atît de necesare literelor, încît nu s-ar înțelege cum de s-ar mai putea despărți ele, dacă nu s-ar vedea în Italia nenumărate exemple de acest fel. El a fost de asemenea, cum bine se știe, de o deosebită puritate, cu milă față de cei nefericiți și față de patrie, cu credință față de prieteni, cu noblețe de spirit, și statornic împotriva adversităților naturii și ale soartei ce l-au chinuit toată viața lui mizeră și umilă, pînă ce moartea l-a scos din obscuritate. A avut cîțiva discipoli, pe care îi învăța mai întîi să cunoască oamenii și viața lor, și pe urmă să se delecteze cu elocința și cu poezia. Printre alții, unui tînăr cu o aplecare și o înflăcărare de necrezut față de studiile bune, și plin de minunate făgăduieli, intrat nu de mult în ucenicia lui, se apucă într-o zi să-i vorbească în acest sens:

Tu cauți, fiule, acea glorie care astăzi singură, se poate spune, dintre toate, poate să fie obținută de oamenii de o condiție modestă, adică aceea la care se ajunge uneori prin înțelepciune și prin studiul învățăturilor și al scrierilor bune. Însă în primul rînd să nu treci cu vederea că această glorie, cu toate că nu a fost neglijată de către cei mai mari strămoși ai noștri, a fost totuși ținută în mică stimă în comparație cu altele, și ai văzut bine în cîte locuri și cu

cîtă grijă Cicero, adeptul său cel mai fervent și mai fericit, se scuză față de concetățenii lui de timpul și de munca pe care el le depunea făcînd-o, cînd afirmînd că studiul literelor și al filozofiei nu-l împiedica în vreun fel de la treburile publice, cînd că silit de vitregia timpurilor să se țină departe de treburi mai mari, se resemna să-și petreacă în studiile acelea, în mod demn, timpul liber, și punînd întotdeauna înaintea gloriei scrierilor pe aceea a consulatului său, și a lucrurilor făcute de el spre binele republicii. Și într-adevăr, dacă viața omenească este subiectul principal al literaturii, primul scop al filozofiei este să pună ordine în acțiunile noastre; nu mai încape nici o îndoială atunci că acțiunea este cu atît mai demnă și mai nobilă decît meditarea și scrisul, cu cît este mai nobil scopul decît mijlocul, și cu cît lucrurile și oamenii contează mai mult decît cuvintele și raționamentele. Ba chiar nici o minte nu este creată de la natură pentru studii; nici omul nu se naște spre a scrie, ci numai spre a acționa. De aceea vedem că cei mai mulți dintre scriitorii excelenți, și mai ales dintre poeții iluștri, de aceeași vîrstă cu Vittorio Alfieri, de pildă, la început au fost înclinați din cale afară spre marile acțiuni, de la care îndepărtîndu-i timpurile, și poate fiind împiedicați și de propria lor soartă, s-au apucat să scrie lucruri mari. Căci nu sînt în stare să scrie despre ele cei ce n-au înclinația și puterea să le facă. Și poți ușor să vezi în Italia, unde spiritul tuturor aproape se ține departe de faptele mari, cît de puțini obțin o faimă durabilă cu scrierile lor. Eu mă gîndesc că antichitatea, în special cea romană și greacă, poate să fie înfățișată într-un chip potrivit în felul în care a fost sculptată în Argo statuia Telesillei, poetă, războinică și salvatoare a patriei. Această statuie o reprezenta cu un coif în mînă, privindu-l atent, arătînd astfel că-i place să-l privească, fiind pe punctul de a și-l pune pe cap; și, la picioare, cîteva volume aproape neglijate de ea, ca o mică parte a gloriei sale.

Dar printre noi, modernii, de obicei înlăturați de la orice alt fel de celebritate, cei care o apucă pe drumul studiilor dovedesc prin această alegere cea mai mare elevație de spirit ce se poate arăta astăzi, și nu mai au nevoie să se scuze față de patria lor. Astfel încît, în ce privește generozitatea, îți laud în cel mai înalt grad hotărîrea. Dar acest

drum, ca unul care nu e conform cu natura omenească, nu se poate urma fără a-i dăuna trupului, nici fără a înmulți în diferite feluri nefericirea naturală a spiritului; de aceea, consider că înainte de orice alt lucru, este bine și chiar necesar, nu numai ca o datorie a mea, dar și ca o dovadă a marei dragoste pe care eu ți-o port și pe care tu o meriți, să-ți atrag atenția atît asupra diferitelor greutăți care se opun la obținerea gloriei la care tu rîvnești, cît și asupra rodului pe care ea ți l-ar da în caz că tu o dobîndești, și aceasta după cît am putut eu să cunosc pînă acum din experiență sau prin gîndire, pentru ca, pe de o parte cîntărind tu singur care este importanța și prețul acestui scop, și de asemenea care este și speranța de a-l obține, iar pe de altă parte, pagubele, oboselile și neplăcerile pe care le aduce cu sine căutarea lui (despre care îți voi vorbi pe larg cu alt prilej), tu să poți în deplină cunoștință de cauză să socoți și să hotărăști dacă îți este mai ușor să urmezi acest drum sau să te îndrepți spre altul.

Capitolul al doilea

Aș putea acum, chiar de la început, să stărui îndelung asupra rivalităților, invidiilor, criticelor crude, calomniilor, părtinirilor, practicelor și mașinațiilor ascunse sau fățișe împotriva renumelui tău și asupra celorlalte infinite obstacole pe care răutatea oamenilor ți le vor ridica în față pe drumul pe care ai pornit. Obstacole ce, întotdeauna greu de învins, ba adesea chiar de neînvins, fac ca nu puțini scriitori, nu numai în timpul vieții, dar și după moarte, să fie lipsiți în întregime de cinstea care li se cuvine. Pentru că un scriitor care a trăit fără faimă din pricina urei și a invidiei celorlalți, după moarte rămîne în obscuritate fiind dat uitării; rar întîmplîndu-se ca gloria cuiva să se nască sau să apară, sau să răsară din nou dacă, în afară de paginile prin ele însile nemișcate și mute, nimic altceva nu se preocupă de această glorie. Dar greutățile care se nasc din răutatea oamenilor, asupra căreia s-a scris din belșug de către mulți și la care aș putea să mă refer și eu, înțeleg să le las de o parte. Nici

n-am de gînd să-ţi înşir toate piedicile care îşi au originea în însăşi soarta scriitorului, şi chiar în simpla întîmplare, sau în cauze foarte neînsemnate, care nu rareori fac însă că unele scrieri demne de cea mai înaltă laudă, şi fruct al unor îndelungate sforţări, sînt în mod continuu date deoparte de la celebritate, sau chiar dacă au fost cîndva scurt timp în lumină, dispar apoi şi se şterg cu totul din memoria oamenilor, în timp ce alte scrieri, sau inferioare ca valoare, sau prin nimic superioare lor, sînt şi se menţin în mare cinste. Eu îţi voi expune numai greutăţile şi piedicile care fără amestecul răutăţii omeneşti se opun cu tărie la obţinerea gloriei, nu de către unul sau altul ca o excepţie, ci de obicei, de către cei mai mulţi dintre marii scriitori.

Ştii bine că nimeni nu devine demn de acest titlu, nici nu ajunge la o glorie statornică şi adevărată decît prin opere excelente şi perfecte, sau apropiate prin ceva de perfecţiune. De aceea îţi amintesc acuma o reflecţie foarte adevărată a unui scriitor de-al nostru, lombard; vorbesc despre autorul *Curteanului*, după care *rare ori se întîmplă ca cel ce nu e obişnuit să scrie, oricît de erudit ar fi, să poată vreodată să recunoască pe deplin truda şi măestria scriitorilor, sau să poată să guste dulceaţa şi excelenţa stilului, şi acele observaţii adînci care adeseori se află la scriitorii antici.* Şi acuma, în primul rînd gîndeşte-te ce mic e numărul persoanelor obişnuite şi deprinse să scrie; şi de aceea ce puţini sînt acei oameni, în prezent sau în viitor, de la care tu poţi, în cel mai bun caz, să speri acea preţuire excepţională, pe care ţi-ai propus-o ca ţel al vieţii. În afară de asta, gîndeşte-te ce mare este în scrieri forţa stilului de ale cărui calităţi îndeosebi, şi de a cărui perfecţiune, depinde în orice caz trăinicia operelor care aparţin genurilor literare. Şi foarte dese ori se întîmplă că despuind de stilul ei o scriere faimoasă, despre care îţi închipuiai că aproape toată valoarea ei stă în sentinţe, o aduci într-o astfel de stare, încît ea ţi se pare acum un lucru fără nici o însemnătate. Însă limba este o parte atît de mare din stil, ba chiar are o atît de strînsă legătură cu el, încît cu greu se pot concepe aceste două lucruri desprinse unul de celălalt; la tot pasul ele se confundă nu numai în limbajul, dar şi în intelectul oamenilor, şi mii din calităţile şi din valorile sau din lipsurile lor, de abia sau poate chiar de loc, nici prin cea mai subtilă şi minu-

ţioasă analiză a lor nu se pot distinge şi stabili căruia din cele două lucruri îi aparţin, ele fiind aproape comune şi nedespărţite unul de celălalt. Dar desigur nici un autor străin nu este, ca să ne întoarcem la cuvintele lui Castiglione, *obişnuit să scrie* elegant în limba ta. Astfel încît stilul, adică o parte atît de mare şi atît de importantă a scrisului, este un lucru de o inexplicabilă greutate şi oboseală, atît spre a-i putea învăţa construcţia intimă şi perfectă, cît şi spre a o pune în aplicare, după ce va fi fost învăţată; de fapt, nici nu sînt alţi judecători sau preţuitori mai potriviţi, şi în stare să poată lăuda un stil după cum merită, în afară de cei care, din fiecare naţiune a lumii, ei singuri au obişnuinţa scrisului. Şi pentru tot restul neamului omenesc, acele imense dificultăţi şi oboseli îndurate pentru a obţine acest stil, apar în bună parte, dacă nu poate chiar în cea mai mare parte, inutile şi risipite în vînt. Las de o parte infinita varietate a judecăţilor şi a înclinaţiilor literaţilor, datorită căreia numărul persoanelor în stare să simtă calităţile lăudabile ale cutărei sau cutărei cărţi, se reduce la şi mai puţin încă.

Dar vreau să fii sigur că pentru a cunoaşte la perfecţie valoarea unei opere perfecte sau aproape de perfecţiune, şi cu adevărat în stare de a deveni nemuritoare, nu-i de ajuns să fii obişnuit să scrii,ci trebuie să ştii s-o faci aproape tot atît de desăvîrşit ca însuşi scriitorul pe care îl ai de judecat. În felul acesta experienţa îţi va arăta că pe măsură ce vei cunoaşte mai adînc acele calităţi în care consistă scrierea perfectă, şi dificultăţile infinite pe care le înfrunţi spre a le crea, ai să înveţi mai bine modul de a le învinge pe unele şi de a le atinge pe celelalte, astfel încît nici o distanţă şi nici o diferenţă să nu mai fie între cunoaşterea, învăţarea şi stăpînirea scrierii mai sus amintite, ba chiar ele să devină unul şi acelaşi lucru. De aceea, omul nu ajunge să poată discerne şi gusta în întregime perfecţiunea celor mai buni scriitori, mai înainte de a dobîndi arta de a putea el însuşi să o înfăţişeze în scrierile sale: pentru că acea perfecţiune nu se cunoaşte, nici nu se gustă în întregime decît prin folosirea şi exercitarea ei de către el însuşi şi aproape, pentru a spune astfel, numai dacă perfecţiunea este transferată în el însuşi. Dar mai înainte de acel moment, nimeni într-adevăr nu înţelege care şi ce este în realitate scrisul perfect. Dar

pînă să înțeleagă acest lucru, nimeni nu poate să aibă cuvenita admirație față de cei mai mari scriitori. Și cea mai mare parte din cei ce se ostenesc cu studiul, dacă scriu cu ușurință și cred de aceea că scriu bine, consideră într-adevăr, chiar dacă spun contrariul, că a scrie bine este un lucru ușor. Acum însă vezi la cît se reduce numărul celor care ar putea să te admire și să știe să te laude cu competență, dacă tu cu multă trudă și cu greutăți de necrezut vei izbuti totuși pînă la urmă să realizezi o operă mare și perfectă. Eu pot să-ți spun (și dă crezare acestui păr cărunt) că abia dacă doi sau trei sînt astăzi în Italia care să stăpînească arta celui mai bun scris. Număr care, de ți se pare prea mic, nu trebuie să te facă să crezi totuși că el e cu mult mai mare în alte timpuri și în alte locuri.

De multe ori mă mir eu singur cum, să luăm cazul lui Vergiliu, exemplu suprem de perfecțiune pentru scriitori, a ajuns și se menține pe culmea gloriei. Întrucît, deși eu țin puțin seama de mine, și cred că n-o să pot niciodată să mă bucur și să cunosc în amănunțime întreaga lui valoare și măiestrie, consider totuși ca un lucru sigur că cel mai mare număr dintre cititorii și admiratorii lui nu descoperă în poemele sale mai mult de o frumusețe la fiecare zece sau douăzeci de frumuseți pe care eu, în urma unei lungi lecturi și meditări, izbutesc totuși să le descopăr la el. Într-adevăr, eu mă conving tot mai mult că marea stimă și respectul adînc față de cei mai mari scriitori provin în mod obișnuit, mai ales la cei care îi citesc și-i discută mai mult, dintr-o obișnuință îmbrățișată orbește, decît dintr-o judecată personală și din recunoașterea la ei, în vreun fel, a unui astfel de merit. Și-mi amintesc de vremea tinereții mele, pe cînd eu citeam poemele lui Vergiliu, pe de o parte cu o deplină libertate de judecată, și fără a ține seama de autoritatea celorlalți, ceea ce nu-i un lucru obișnuit la mulți, și pe de altă parte cu nepriceperea obișnuită la vîrsta aceea, dar poate nu mai mare decît cea care la mulți cititori devine permanentă; refuzam în sinea mea să fiu de acord cu părerea universală, nedescoperind la Vergiliu calități mult mai mari decît la poeții mediocri. Aproape mă și mir că faima lui Vergiliu a putut s-o întreacă pe aceea a lui Lucanus. Căci, după cum vezi, majoritatea cititorilor, nu numai în secolele cu o judecată falsă și coruptă, dar și în cele bogate în opere sănătoase

și foarte chibzuite, este mult mai cucerită de niște însușiri grosolane și țipătoare, decît de unele delicate și ascunse, mai mult de îndrăzneală decît de pudoare; de asemenea, deseori mai mult de aparență decît de realitate, și de obicei mai mult de lucrul mediocru decît de cel excelent. Citind scrisorile unui principe[1], de un spirit într-adevăr rar, dar obișnuit să pună în vorbe de duh, în subtilități, în mobilitate, în ascuțime de minte, aproape toată perfecțiunea scrisului, eu îmi dau seama în mod foarte evident că el, în adîncul gîndurilor lui, punea înaintea *Eneidei*, *Henriada*[2], cu toate că nu îndrăznea să exprime această părere, dar numai de teamă să nu supere urechile celorlalți. În sfîrșit, eu mă mir că judecata a foarte puțini oameni, deși dreaptă, a putut să biruie pe aceea a unui număr infinit, și să impună acea părere de prețuire universală, tot atît de oarbă pe cît este de justă. Ceea ce nu se întîmplă întotdeauna, dar eu socot că faima celor mai buni scriitori este de obicei rezultatul întîmplării mai mult decît al meritelor lor, cum poate îți va fi confirmat de ceea ce am să spun mai departe, dezvoltînd acest raționament.

Capitolul al treilea

Ai și văzut ce puțini vor fi cei în stare să te admire cînd vei fi ajuns la acea desăvîrșire pe care ți-o propui. Acum, bagă de seamă că multe piedici se pot ivi și la aceștia puțini, astfel încît nici ei să nu-și facă o idee justă despre valoarea ta, deși îi văd bine semnele. Neîndoios că scrierile de elocință sau cele poetice, de orice fel ar fi ele, nu se judecă atît după calitățile lor lăuntrice, cît după efectul pe care ele îl produc în sufletul cititorului. Astfel încît cînd le judecă, acesta le consideră mai mult, ca să spunem astfel, în el însuși, decît în ele însele. De aici se naște faptul că acei oameni care sînt de la natură greoi și reci la inimă și în

[1] Frederic al II-lea, regele Prusiei.
[2] Poem epic de Voltaire.

imaginație, deși înzestrați cu o vorbă curgătoare, cu multă agerime de spirit, și cu o învățătură deosebită, sînt aproape cu desăvîrșire incapabili să exprime o părere justă asupra acestor scrieri, ei neputînd nici în cea mai mică măsură să facă să coincidă sufletul lor cu cel al scriitorului, și de obicei în sinea lor îi disprețuiesc pe scriitori pentru că citindu-i, și cunoscîndu-i pe deasupra ca foarte renumiți, nu descoperă cauza acestui renume întrucît lor nu le rămîne dintr-o anumită lectură vreun sentiment sau vreo imagine, și deci nici o plăcere deosebită. Dar, chiar și celor care de la natură sînt dispuși și gata să primească și să simtă în ei ca și nouă orice imagine sau sentiment pe care scriitorii au știut să le redea în chip fericit, li se întîmplă să aibă și ei foarte multe momente de răceală, de indiferență, de toropeală sufletească, de imposibilitate de a le pătrunde, și o astfel de dispoziție, încît, atîta timp cît durează ea, îi face sau la fel sau asemenea celorlalți pomeniți mai înainte; și aceasta din cauze foarte diferite, dinlăuntru și din afară, aparținînd spiritului sau corpului, trecătoare sau durabile. În aceste momente nimeni, chiar dacă altminteri ar fi un scriitor foarte mare, nu e un bun judecător al scrierilor care ar trebui să-i miște inima sau să-i înflăcăreze imaginația. Las de o parte sațietatea de plăcerile gustate puțin mai înainte la alte lecturi similare și pasiunile, mai mult sau mai puțin puternice, care apar din cînd în cînd, și care foarte adesea, preocupînd în cel mai înalt grad sufletul, nu mai lasă loc sentimentelor care cu alt prilej ar fi deșteptate în el de cele citite. Astfel, din aceleași cauze sau din altele asemănătoare, deseori vedem că aceleași locuri, aceleași priveliști ale naturii, sau de orice alt fel, aceeași muzică, și o mie de astfel de lucruri, care în alte timpuri ne-au mișcat, sau ar fi fost capabile să ne miște dacă le-am fi văzut sau auzit, acum cînd le vedem și le auzim nu ne mișcă de loc, nici nu ne încîntă, deși ele nu sînt acum mai puțin frumoase sau mai puțin puternice decît au fost atunci.

Dar cînd, pentru oricare din pricinile pomenite, omul este prost dispus față de efectele elocinței și ale poeziei, el nu încetează totuși nici nu amînă să emită judecăți despre cărțile aparținînd unui gen sau altuia, pe care i se întîmplă să le citească atunci pentru prima oară. Mi se întîmplă deseori ca luînd din nou în mînă pe Homer, sau pe Cicero,

sau pe Petrarca, să nu mă mai simt mișcat în nici un fel de această lectură. Totuși, cum sînt încă conștient și sigur de valoarea unor atari scriitori, atît din vechiul lor renume cît și din trăirea desfătării oferite mie de ei alte dăți, nu pot nutri din cauza acestei lipse de plăcere de acum vreun gînd potrivnic, ce n-ar fi spre lauda lor. Dar la scrierile care se citesc pentru prima oară, și care fiind noi, n-au putut să facă încă vîlvă, sau să și-o confirme, astfel încît să nu mai lase loc vreunei îndoieli asupra valorii lor, nici un lucru nu-l împiedică pe cititor ca, judecîndu-le după efectul pe care îl fac în prezent în sufletul lui, și acest suflet neaflîndu-se în stare de a simți sentimentele și imaginile voite de cel ce le-a scris, să-și facă o idee proastă despre autori și opere excelente. Idee pe care nu-e ușor ca el să și-o modifice apoi prin alte lecturi ale acelorași cărți, făcute în timpuri mai bune, pentru că probabil plictiseala încercată la prima lectură îl descurajează de la celelalte, și cine nu știe cît de importante sînt primele impresii, și cît de influențat este oricine de prima judecată, oricît de falsă ar fi ea?

Dimpotrivă, uneori, dintr-o pricină sau alta, sufletele se găsesc într-o atare stare de mobilitate, de simțire, de vigoare și de căldură, sau atît de deschise și de pregătite, încît dau ascultare și celui mai mic impuls al lecturii, simt în mod viu cea mai ușoară atingere, și cu prilejul a ceea ce citesc își făuresc mii de sentimente și de imagini, plutind uneori într-un delir foarte dulce, aproape căzute în extaz. De aceea, se poate întîmpla ca, privind la plăcerile avute la lectură, și confundînd efectele capacității și dispoziției proprii cu acelea care aparțin într-adevăr cărții, cititorii să rămînă cuprinși de o mare dragoste și admirație față de acea carte, și să-și formeze o idee mult mai bună decît se cuvine despre ea, și să o pună înaintea altor cărți mai valoroase, dar citite în împrejurări mai puțin propice. Vezi așadar la ce nesiguranță este supus adevărul și justețea judecăților, chiar și ale persoanelor competente, cu privire la scrierile și la spiritele celorlalți, și fiind scoasă din cauză orice răutate sau părtinire. Această nesiguranță este atît de mare încît omul diferă mult de el însuși în aprecierea unor opere de valoare egală, și chiar a unei aceleiași opere, în diferitele epoci ale vieții, în diferitele cazuri, și chiar pînă și la diferitele ore ale unei zile.

Pentru ca tu să nu presupui că dificultăţile pomenite, ce există în spiritul prost dispus al cititorilor, apar rare ori şi ca o excepţie, bagă de seamă că nici un lucru nu e mai obişnuit decît ca o dată cu înaintarea în vîrstă a omului să scadă în el şi dispoziţia naturală de a simţi desfătările elocinţei şi ale poeziei, ca şi ale celorlalte arte imitative, şi ale oricărui alt lucru frumos din lume. Această decădere a spiritului, prescrisă de însăşi natura vieţii noastre, este astăzi cu atît mai mare decît a fost în alte timpuri, şi începe cu atît mai devreme şi are un progres mai repede, în special la cărturari, cu cît la experienţa fiecăruia se adaugă, într-o măsură mai mare sau mai mică, ceva din ştiinţa născută din experienţa şi din speculaţiile atîtor secole trecute. Lucru pentru care, ca şi din pricina prezentelor condiţii ale vieţii civile, se şterg uşor din imaginaţia oamenilor falsele aparenţe ale primei vîrste, şi o dată cu ele şi speranţele spiritului, şi împreună cu speranţele o mare parte din dorinţe, din pasiuni, din ardoare, din viaţă şi din însuşiri. Aşa că eu mai degrabă mă mir că unii oameni la o vîrstă matură, foarte învăţaţi şi aplecaţi spre meditarea asupra lucrurilor omeneşti, mai pot fi încă subjugaţi de puterea elocinţei şi a poeziei, care numai din cînd în cînd se află în imposibilitatea de a mai face vreun efect asupra lor. Căci fii sigur că spre a fi adînc mişcat de ceva închipuit, mare şi frumos, trebuie să crezi că în viaţa omenească există ceva adevărat mare şi frumos, şi că poezia lumii nu este toată numai o poveste. Aceste lucruri tînărul le crede întotdeauna, chiar dacă ştie contrariul, pînă ce propria lui experienţă nu biruie ştiinţa; dar ele sînt cu greu crezute după trista experienţă a vieţii practice, mai ales cînd această experienţă este îmbrăcată în haina filozofiei şi a ştiinţei.

Din aceste cuvinte ar urma că, în genere, tinerii sînt judecători mai buni ai operelor menite să deştepte sentimente şi imagini decît sînt oamenii maturi sau cei bătrîni. Dar, pe de altă parte, vedem că tinerii, nefiind obişnuiţi cu lectura, caută în ea o plăcere mai mult decît omenească, infinită şi cu calităţi imposibile, şi negăsindu-le, îi disprețuiesc pe scriitori, lucru care şi la alte vîrste, din cauze

asemănătoare, se întîmplă uneori celor lipsiți de cultură. Acei tineri apoi, care se dedică literelor, pun cu ușurință mai presus atît în scrisul lor cît și atunci cînd judecă scrierile altuia, excesul — moderației; pomposul și plăcutul stilurilor și al ornamentelor — simplității și naturaleței lor, și frumusețile false le fac să treacă înaintea celor adevărate, în parte din cauza lipsei lor de experiență, dar în parte și din cauza avîntului vîrstei. De unde rezultă că tinerii — care fără îndoială sînt, dintre toți oamenii, cei mai dispuși să laude ceea ce le apare ca bun, deoarece sînt mai adevărați și mai puri — rare ori sînt capabili să guste deplina și desăvîrșita bunătate a operelor literare. O dată cu trecerea anilor crește însă acea capacitate pe care o dă arta, și descrește cea naturală. Cu toate acestea, ambele aptitudini sînt necesare atingerii scopului urmărit.

Apoi, oricine trăiește într-un oraș mare, oricît ar fi el o fire caldă, cu o inimă deschisă și cu o imaginație bogată, eu nu știu (dacă, cu excepția ta, după pilda ta, nu-și petrece în singurătate cea mai mare parte din timp) cum ar putea să resimtă din partea frumuseților naturii sau ale literelor vreun sentiment gingaș sau generos, vreo imagine sublimă sau grațioasă. Deoarece puține lucruri sînt atît de contrarii stării sufletești care ne face capabili de atari plăceri, cît sînt de pildă conversația cu oamenii de acolo, zgomotul din aceste locuri, spectacolul măreției deșarte, al ușurinței minților, al falsității continui, al grijilor mărunte și al trîndăviei încă mai mărunte, care domnesc acolo. Cît despre majoritatea oamenilor culți, aș spune că cei din marile orașe știu să judece cărțile mai puțin decît cei din micile orașe, pentru că în marile orașe, după cum și celelalte lucruri sînt în cea mai mare parte false și deșarte, tot așa și literatura de obicei este falsă și deșartă, sau superficială. Și dacă cei vechi considerau îndeletnicirea literelor și a științelor drept o odihnă și o plăcere în comparație cu afacerile, astăzi cea mai mare parte din cei care în marile orașe sînt de profesie oameni de studiu consideră și în realitate folosesc studiile și scrisul ca niște plăceri și o odihnă după alte plăceri. Eu mă gîndesc că operele remarcabile de pictură, sculptură și arhitectură ar fi mult mai mult gustate dacă ar fi răspîndite prin provincie, în orașele mijlocii și mici, decît îngrămădite, cum sînt, în metropole; unde oamenii, în parte plini de o

mulțime de gînduri, în parte prinși de o mie de distracții, și cu sufletul aplecat sau împins chiar fără voia lui către distracții, frivolitate și deșărtăciune, foarte rareori sînt în stare să guste plăcerile intime ale spiritului. Pe lîngă că și mulțimea atîtor frumuseți strînse laolaltă distrage sufletul astfel încît el neoprindu-se la nici una din ele decît puțin timp, nu poate să resimtă din partea lor vreun sentiment puternic, generîndu-i doar o atare sațietate încît ele sînt contemplate cu aceeași răceală interioară pe care o dă orice obiect obișnuit. Același lucru îl spun despre muzică, care în celelalte orașe nu este executată atît de perfect, și cu astfel de mijloace ca în marile orașe, unde însă sufletele sînt mai puțin aplecate spre emoțiile minunate ale acestei arte, și mai puțin, ca să spunem astfel, muzicale, decît în orice alt loc. Dar cu toate acestea, artele au nevoie să trăiască în marile orașe atît pentru a dobîndi, dar mai ales pentru a înfăptui perfecțiunea; dar, pe de altă parte, nu-i mai puțin adevărat că plăcerea pe care ele o oferă aici oamenilor este mult mai mică decît ar fi în altă parte. Și se poate spune că artiștii în singurătate și în tăcere caută, prin neîncetate sforțări, dibăcii și sîrguințe, să obțină desfătarea unor persoane care, obișnuite să se amestece în mulțime și în zgomot, nu vor gusta decît o foarte mică parte din fructul atîtor osteneli. Soartă a artiștilor care lovește de asemenea în oarecare măsură și pe scriitori.

Capitolul al cincilea

Dar asta fie spus în treacăt. Acum, revenind la subiect, spun că scrierile cele mai apropiate de perfecțiune au această însușire că, de obicei, la cea de a doua lectură a lor plac mai mult decît la prima. Contrariul se întîmplă cu multe cărți compuse cu o artă și o grijă doar mediocre, dar nu lipsite totuși de o oarecare valoare exterioară și aparentă; acestea, odată recitite, nu rezistă părerii bune pe care omul și-o formase la prima lor lectură. Dar citite și unele și altele o singură dată înșală uneori chiar și pe învățați și pe cunoscători,

astfel încît cărți mai bune sînt puse în urma altora mediocre. Dar trebuie să ții seama că astăzi, prin organizarea vieții de acum, mai ales persoanele dedicate studiilor, cu multă greutate se hotărăsc să recitească cărți noi, în deosebi pe cele care au ca scop plăcerea. Lucru ce nu se întîmpla la cei vechi, dat fiind numărul lor mai mic de cărți. Dar în timpul nostru, bogat în scrierile lăsate nouă pe rînd de atîtea secole, față de numărul de azi al națiunilor culte, cu prea marele număr de cărți produse zilnic de fiecare din ele, cu marele comerț reciproc al tuturor acestor cărți, și pe lîngă aceasta, cu o astfel de mulțime și varietate de limbi scrise, vechi și moderne, într-un număr atît de mare și într-o așa de vastă întindere de științe și doctrine în orice materie, atît de strîns înrudite și legate între ele, cercetătorului, silit să facă mari eforturi spre a le cuprinde pe toate, după posibilitățile lui, vezi bine că-i lipsește timpul chiar și pentru prima lectură, dar încă pentru o a doua. De aceea, orice judecată ce a fost dată odată asupra cărților noi, cu greutate se mai schimbă. Adaugă că din aceleași motive, chiar și la prima lectură a amintitelor cărți, mai ales a celor de literatură, foarte puțini și foarte rare ori le acordă atîta atenție și atîta studiu cît le sînt necesare spre a descoperi dificila perfecțiune, arta intimă și calitățile modeste și ascunse ale scrierilor. Astfel încît, în fond, în ziua de astăzi devine și mai proastă situația cărților perfecte, decît a celor mediocre, ale căror frumusețí sau calități, în mare parte adevărate sau false, izbesc ochii astfel încît, oricît ar fi de mici, sînt descoperite cu ușurință de la prima vedere. Și putem să spunem în adevăr că de-acum înainte oboseala de a scrie perfect este aproape inutilă faimei. Dar pe de altă parte, cărțile compuse, cum sînt aproape toate cele moderne, în grabă și lipsite de orice perfecțiune, oricît ar fi de renumite cîtva timp, nu pot să nu dispară în scurtă vreme, după cum, într-adevăr, se și vede că fac, neîncetat. Este adevărat că astăzi se scrie atît de mult încît multe scrieri foarte demne de a rămîne în amintire și ajunse chiar la renume, după cîtva timp, și mai înainte ca celebritatea lor să fi putut (ca să spunem astfel), să prindă rădăcini din imensul fluviu de cărți noi care apar în fiecare zi, pier fără nici o altă cauză,

făcînd loc altora, valoroase sau chiar lipsite de valoare, care se bucură şi ele de faimă scurt timp. Astfel, în timpul de faţă, o singură glorie ne este dată nouă de urmărit, din atîtea cîte le-au fost oferite celor din antichitate; şi chiar şi aceasta se obţine astăzi cu mult mai multe dificultăţi decît în antichitate.

Singure, din acest naufragiu continuu şi general, nu numai al scrierilor nobile, dar şi al celor plebee, se salvează cărţile antice, care prin faima lor deja stabilită şi susţinută şi de vîrsta lor îndelungată, nu numai că se citesc cu sîrguinţă, dar se recitesc şi se studiază. Şi bagă de seamă că o carte modernă, chiar dacă ar fi comparabilă ca perfecţiune cu cele vechi, cu greu sau în nici un chip n-ar putea, nu spun să se bucure de aceeaşi glorie, dar să dea cuiva tot atîta bucurie cîtă se obţine de la antici: şi asta din două cauze. Prima este că ea n-ar fi citită cu atîta grijă şi subtilitate cu cîtă se obişnuieşte a se citi scrierile celebre mai de multă vreme, nici n-ar fi recitită decît de foarte puţini, şi n-ar fi studiată de nimeni, deoarece cărţile care nu sînt ştiinţifice nu se studiază, pînă cînd nu au devenit antice. Cealaltă cauză este că faima durabilă şi universală a scrierilor, chiar dacă la început s-ar fi născut nu din altă pricină, ci prin meritul lor propriu şi intrinsec, cu toate acestea, odată născută şi dezvoltată, le ridică pînă într-atît preţul încît ele devin mult mai plăcute la citit decît au fost în trecut; şi uneori cea mai mare parte a plăcerii care se resimte la lectura lor se naşte pur şi simplu din însăşi faima lor. Cu care ocazie îmi vin acum în minte unele observaţii importante ale unui filozof francez, care, vorbind despre originile plăcerilor omeneşti, spune în esenţă următoarele: *Multe cauze ale plăcerii le produce şi le crează însuşi spiritul nostru, mai ales cînd leagă între ele lucruri diferite. De aceea foarte adesea se întîmplă ca ceea ce a plăcut o dată, să placă de asemenea şi altă dată, numai pentru că a plăcut mai înainte, deoarece noi asociem imaginea prezentă cu cea din trecut. Astfel, de pildă, o actriţă care a plăcut spectatorilor pe scenă, le va place probabil aceloraşi şi la ea acasă; pentru că atît din sunetul vocii ei, din jocul ei, din faptul că ei au fost de faţă la aplauzele obţinute de ea, şi întrucîtva şi din*

ideea de prințesă adăugată la cea proprie, care i se potrivește, se va alcătui aproape un amestec de mai multe cauze, care vor produce o singură plăcere. Desigur mintea fiecăruia abundă mereu în imagini și în considerații accesorii celor principale. De aici vine că femeile care se bucură de o mare reputație, chiar dacă sînt umbrite de vreun mic defect, ridică uneori la preț acest defect, dînd motiv celorlalți de a-l pune pe seama frumuseții lor. Și într-adevăr iubirea deosebită pe care o simțim față de cutare sau cutare femeie este întemeiată de cele mai multe ori numai pe ideile care se nasc în privința ei, sau din pricina nobleței sîngelui, sau a bogăției, sau a onorurilor ce i se aduc sau a considerației care îi este arătată de unii[1]; ba chiar adesea din cauza faimei adevărate sau false, de frumusețe sau de grație, și chiar din cauza iubirii arătate ei mai înainte sau în prezent de alte persoane. Și cine nu știe că aproape toate plăcerile ne vin mai mult din imaginația noastră decît din calitățile reale ale lucrurilor plăcute?

Aceste observații potrivindu-se la fel de bine atît scrierilor cît și celorlalte lucruri, zic că dacă astăzi ar apărea un poem egal sau superior ca valoare intrinsecă *Iliadei*, chiar dacă ar fi citit foarte atent de cel mai perfect judecător al operelor poetice, i s-ar părea mult mai puțin reușit și mai puțin plăcut decît *Iliada*, și de aceea i-ar da mult mai puțină considerație: pentru că adevăratele calități ale noului poem n-ar fi ajutate de faima a douăzeci și șase de secole, nici de mii de amintiri și de mii de dovezi de respect cum sînt calitățile *Iliadei*. Zic de asemenea că oricine ar citi cu atenție fie *Ierusalimul*[2], fie *Furiosul*[3], ignorînd în întregime sau în parte celebritatea lor, ar simți o mult mai mică plăcere la lectură decît simt ceilalți. De aici vine, în sfîrșit, în genere vorbind, că primii cititori ai oricărei opere strălucite, și contemporanii celui ce a scris-o, de e ca această operă să cunoască apoi celebritatea în posteritate, sînt cei care citind-o se desfată cel mai puțin dintre toți ceilalți, ceea ce înseamnă un foarte mare prejudiciu adus scriitorilor.

[1] Montesquieu, *Fragment sur le Goût: de la sensibilité (Fragment despre Gust: despre sensibilitate). (Nota lui Leopardi.)*

[2] *La Gerusaleme liberata*, de Lodovico Ariosto.

[3] *Orlando Furioso*, de Matteo Maria Bojardo.

Acestea sînt în parte greutăţile care te vor împiedica să dobîndeşti gloria din partea cărturarilor, şi chiar din partea celor mai străluciţi în scris şi în ştiinţă. Şi cît priveşte pe cei ce, deşi îndeajuns de instruiţi cu acea erudiţie care astăzi este o parte, se poate spune, necesară a civilizaţiei, nu-şi fac o profesiune din studii sau din scris, şi citesc numai ca să le treacă timpul, ştii bine că nici ei nu sînt capabili să se bucure mai mult de valoarea cărţilor; şi asta, pe lîngă ceea ce am spus mai înainte, şi pentru un alt motiv pe care urmează să-l arăt. Fiindcă aceştia nu caută altceva în ceea ce citesc decît plăcerea clipei de faţă. Dar prezentul, prin natura lui, este mic şi insipid, pentru toţi oamenii. Aşa se face că lucrul cel mai dulce este, cum spune Homer,

Venus, somnul, cîntecul şi dansul...

repede şi în mod necesar ajunse plictisitoare şi ele dacă de ocupaţia prezentă nu e legată speranţa vreunei plăceri sau înlesniri viitoare care să depindă de ea. Deoarece omul este în situaţia de a nu fi în stare de vreo mare plăcere, care să nu constea mai ales în speranţă, a cărei forţă este atît de mare, încît foarte multe ocupaţii lipsite în ele de orice plăcere, şi chiar plictisitoare, sau obositoare, dacă li se adaugă speranţa vreunui rezultat, devin foarte plăcute şi interesante, oricît de lungi ar fi, şi dimpotrivă, lucrurile care sînt considerate plăcute în ele însele, fiind lipsite de orice speranţă, devin aproape plictisitoare, ca să spunem astfel, chiar de la început. Şi de aceea vedem noi că învăţaţii par că sînt flămînzi de lectură, deseori chiar dacă este foarte aridă şi simt o neîncetată plăcere în studiile lor, prelungite o bună parte din zi, întrucît în aceste lecturi ei au mereu dinaintea ochilor un scop situat în viitor, şi o speranţă de progres şi de plăcere, oricare ar fi acest scop; în însăşi lectura pe care o fac uneori aproape din distracţie şi ca o recreere, nu încetează să-şi propună, în afară de plăcerea prezentă, şi un alt folos, mai mult sau mai puţin determinat. Ceilalţi oameni, nevăzînd în lectură alt scop decît pe cel conţinut, ca să spunem astfel, numai în cuprinsul acestei lecturi, chiar de la primele pagini ale celor mai plăcute şi mai delicate cărţi, după o plăcere zadarnică, se

simt sătui de ele, astfel încît nu pot să treacă decît numai în silă de la o carte la alta, şi în sfîrşit cei mai mulţi dintre ei se minunează cum de pot alţii să simtă o îndelungă plăcere la o lectură prelungită. În felul acesta şi de aici poţi să afli că orice artă, măiestrie şi trudă a celui ce scrie este pierdută aproape cu totul în ce priveşte astfel de persoane, din numărul cărora în genere fac parte majoritatea cititorilor. Şi chiar şi cărturarii, dacă li se schimbă în decursul anilor, cum se întîmplă adesea, materia şi calităţile studiilor lor, abia de mai suportă lectura cărţilor de care altădată au fost sau ar fi putut să fie încîntaţi peste măsură; şi dacă mai au încă inteligenţa şi experienţa necesară spre a le cunoaşte valoarea, nu mai simt totuşi faţă de ele decît plictiseală, pentru că nu se mai aşteaptă de la ele la nici un folos.

Capitolul al şaptelea

Pînă acum am vorbit despre scris în genere, şi despre anumite lucruri care privesc îndeosebi literatura, către studiul căreia te văd înclinat mai mult decît spre oricare altul. Să discutăm acum în mod amănunţit despre filozofie dar înţelegînd să nu separăm literatura, de filozofie, de care ea depinde în totul. O să te gîndeşti poate că filozofia derivînd din raţiune, la care totalitatea oamenilor necivilizaţi participă poate mai mult decît la imaginaţie sau la facultăţile inimii, valoarea operelor filozofice ar trebui să fie recunoscută mai uşor şi de către un număr mai mare de persoane, decît valoarea poemelor şi a celorlalte scrieri care au ca obiect plăcutul şi frumosul. Dar, în ce mă priveşte, eu socot că judecata echilibrată şi înţelegerea perfectă este şi mai rară faţă de filozofie decît faţă de literatură. În primul rînd, consider ca un lucru sigur că spre a face progrese însemnate în filozofie, nu sînt de ajuns subtilitatea spiritului şi marea putere de judecată, ci se cere de asemenea multă forţă imaginativă; şi că Descartes, Galileo, Leibnitz, Newton, Vico, în ce priveşte dispoziţia înnăscută a spiritelor lor, ar fi putut să fie foarte mari poeţi; şi dimpotrivă

Homer, Dante, Shakespeare, foarte mari filozofi. Dar întrucît această materie, spre a fi expusă și tratată pe deplin, ar necesita multe cuvinte, și ne-ar îndepărta mult de la scopul nostru, mă voi mulțumi de aceea și numai cu această indicație, și trecînd mai departe, spun că numai filozofii pot să cunoască perfect valoarea și să simtă plăcerea dată de cărțile filozofice. Înțeleg să mă refer la substanța lor, nu la orice podoabă pe care pot s-o aibă, de cuvinte, de stil sau de altă natură. Așadar, după cum oamenii de o natură, cum s-ar spune, nepoetică, deși înțeleg cuvintele și sensul, nu resimt totuși sentimentele și imaginile poemelor, tot așa adesea și cei ce nu sînt obișnuiți să mediteze și să filozofeze cu ei înșiși, sau care nu sînt capabili să gîndească adînc, oricît de adevărate și de îngrijite ar fi raționamentele și concluziile filozofului, și oricît de limpede ar fi felul în care el le expune, îi înțeleg cuvintele și ceea ce vrea el să spună, dar nu și adevărul celor spuse de el. Întrucît neavînd puterea sau obișnuința de a pătrunde cu gîndurile în adîncul lucrurilor, nici de a desface și de a împărți ideile proprii în cele mai mici părți ale lor, nici de a aduna și de a strînge laolaltă un mare număr din aceste idei, nici de a contempla cu mintea dintr-o dată multe amănunte astfel încît să poată scoate din ele ceva general, nici să urmeze fără oboseală cu ochiul minții un lung șir de adevăruri legate pe rînd între ele, nici să descopere subtilele și ascunsele legături pe care le are fiecare adevăr cu o sută altele, nu pot cu ușurință, în nici un fel, să imite sau să repete cu propria minte operațiile făcute, nici să simtă impresiile avute de mintea filozofului, acesta fiind însă unicul mod de a vedea, de a înțelege și de a aprecia just toate cauzele care l-au determinat pe acest filozof să emită cutare sau cutare judecată, să afirme sau să nege cutare sau cutare lucru, să se îndoiască de lucrul acesta sau de celălalt. De aceea, oricît i-ar înțelege conceptele, ei nu înțeleg dacă sînt adevărate sau probabile neavînd și neputînd să facă o cvasi experiență a adevărului și a probabilității lor. Lucru puțin diferit de ceea ce li se întîmplă și oamenilor reci de la natură cu privire la închipuirile și la sentimentele exprimate de poeți. Și știi bine că e un lucru comun poetului și filozofului cufundarea în adîncul sufletelor omenești și aducerea la lumină a calităților și a diversității lor intime, a demersurilor, senti-

mentelor și faptelor ascunse, a cauzelor și a efectelor lor, lucruri pe care, cei ce nu sînt capabili să simtă în ei corespondența gîndurilor poetice cu adevărul, n-o simt întotdeauna și n-o cunosc nici pe aceea a gîndurilor filozofice.

Din aceste cauze se naște ceea ce vedem mereu, și anume că multe opere strălucite, la fel de clare și de inteligibile pentru toți, cu toate acestea unora li se par că ele conțin mii de adevăruri foarte sigure, iar altora mii de erori evidente, lucru pentru care sînt combătute, în mod public sau în particular, nu numai din răutate sau din interes sau din alte cauze asemănătoare, ci chiar din prostia minții și din neputința de a simți și de a înțelege certitudinea principiilor lor, justețea deducțiilor și a concluziilor, și în general armonia, eficacitatea și adevărul raționamentelor lor. Adeseori chiar cele mai splendide opere filozofice sînt învinuite de obscuritate, nu din vina scriitorilor, ci pe de o parte din pricina adîncimii sau a noutății sentimentelor, și pe de alta din pricina ignoranței intelectuale a celui ce n-ar putea să le înțeleagă în nici un chip. Vezi așadar ce greu este și în domeniul filozofiei să obții laudele ce ți s-ar cuveni pe deplin. De aceea nu poți să te îndoiești, chiar dacă eu nu ți-aș spune-o, că numărul filozofilor adevărați și profunzi, în afară de care nu există nimeni care să știe să acorde considerația cuvenită celorlalți asemenea lui, este foarte mic chiar și în timpul prezent, care este cuprins de o dragoste față de filozofie cum n-au fost timpurile trecute. Las de o parte diferitele grupări sau oricum s-ar cuveni să fie numite ele, în care sînt împărțiți astăzi, cum au fost întotdeauna, cei ce se ocupă cu filozofia: fiecare din ele tăgăduiește de obicei cuvenita laudă și stimă celor din celelalte grupări, nu numai fiindcă vor asta, dar și fiindcă intelectul lor este stăpînit de alte principii.

Capitolul al optulea

Dacă apoi (fiindcă de la această minte eu mă pot aștepta la orice lucru cu putință), tu te-ai ridica cu știința și cu meditația la o astfel de înălțime încît să-ți fie dat, cum a mai

fost dat și altor spirite alese, să descoperi vreun adevăr foarte important, nu numai necunoscut pînă atunci, dar și foarte departe de așteptările oamenilor, și cu desăvîrșire diferit sau contrar părerilor prezente, chiar și ale înțelepților, să nu crezi că ai să culegi în viața ta, în urma acestei descoperiri, vreo laudă neobișnuită. Ba chiar nu vei obține vreo laudă, nici chiar din partea înțelepților (cu excepția poate a unei foarte mici părți a lor), decît după ce vor fi fost repetate aceste adevăruri, cînd de unul cînd de altul, puțin cîte puțin și într-un timp îndelungat, și oamenii își vor fi obișnuit mai întîi urechile și apoi intelectul cu ele. Deoarece nici un adevăr nou și cu totul străin de judecățile obișnuite, chiar cînd a fost demonstrat de primul care și-a dat seama de el, cu o evidență și o certitudine conformă sau asemenea unui adevăr geometric, n-a putut să fie introdus și stabilit pe lume dintr-odată, deși demonstrațiile nu erau materiale, ci numai în decursul timpului, oamenii obișnuindu-se prin deprindere și prin exemplu să-l creadă ca pe oricare alt lucru, ba chiar în genere crezînd din obișnuință, nu din certitudinea dovezilor dată de intelect; astfel că în sfîrșit acest adevăr a început să fie împărtășit prin școală, copiilor, a fost apoi primit îndeobște, amintită pe urmă cu mirare ignorarea lui și luate în derîdere opiniile diferite de el, atît cele ale strămoșilor, cît și cele ale celor din prezent. Dar asta cu atît mai mare greutate și încetineală, cu cît acest fel de adevăruri, noi și de necrezut, au fost mai mari și mai însemnate, și deci au răsturnat un număr mai mare de păreri înrădăcinate în suflete. Nici chiar mințile ascuțite și exercitate nu simt cu ușurință toată eficacitatea motivelor care demonstrează atari adevăruri nemaiauzite, și depășind cu prea mult marginile cunoașterii și ale deprinderii acestor intelecte, mai ales cînd atari motive și atari adevăruri contrazic credințele înveterate în ele. Descartes, în vremea lui, în geometria pe care el a lărgit-o într-un mod minunat, adaptîndu-i algebra ca și în alte descoperiri ale sale, n-a fost nici el înțeles decît de foarte puțini. Același lucru i s-a întîmplat lui Newton. În adevăr, situația oamenilor cu totul superiori în înțelepciune față de vremea lor nu este mult deosebită de aceea a literaților și a învățaților care trăiesc în orașe sau provincii fără preocupări de studii: deoarece nici aceștia, cum voi

spune mai departe, nu sînt consideraţi aşa cum ar merita de către concetăţenii lor de la oraşe sau din provincie, nici ceilalţi de către contemporani; ba chiar foarte adesea sînt jigniţi din cauza vieţii lor diferite sau a părerilor lor deosebite de ale celorlalţi, şi din cauza neputinţei generale de a cunoaşte valoarea forţelor şi a operelor lor.

Neîndoios că neamul omenesc, în aceste timpuri, şi chiar de la instaurarea civilizaţiei, păşeşte înainte în mod continuu în ştiinţă. Dar înaintarea lui este tîrzie şi măsurată, în timp ce spiritele cele mai mari şi izolate, care se consacră speculaţiei acestui univers sensibil omului şi inteligibil, şi aflării adevărului, merg, ba uneori chiar aleargă, cu o mare iuţeală, şi aproape peste măsură. Şi de aceea nu este posibil ca lumea, văzîndu-le mergînd atît de grăbite, să-şi iuţească atîta pasul şi ea, încît să ajungă o dată cu ele sau ceva mai tîrziu acolo unde ele în sfîrşit se opresc. Ba chiar lumea nu iese din pasul ei, şi nu se ia uneori după o ţintă sau alta, decît numai în răstimp de unul sau de mai multe secole, după ce unele spirite înalte s-au lăsat conduse de această ţintă.

Este o părere, se poate spune, universală, că ştiinţa omenească îşi datorează cea mai mare parte din progresul ei acestor spirite excepţionale, care se ivesc din timp în timp, cînd unul, cînd altul, aproape ca miracole ale naturii. Eu consider dimpotrivă că progresul se datorează cel mai mult spiritelor obişnuite şi foarte puţin celor extraordinare. Unul din acestea, să presupunem, după ce a lărgit prin ştiinţă orizontul cunoştinţelor contemporanilor săi, merge în ştiinţă, pentru a spune astfel, cu zece paşi mai înainte. Dar ceilalţi oameni, nu numai că nu se pregătesc să-l urmeze, dar de cele mai multe ori, ca să trecem sub tăcere ceva şi mai rău încă, rîd de progresul lui. Între timp multe minţi mediocre, în parte poate ajutîndu-se cu gîndirea şi cu descoperirile acelui mare spirit, dar în primul rînd datorită studiilor lor, fac împreună un pas; în care răstimp din pricina scurtimii lui, adică din pricina micii noutăţi a opiniilor, şi de asemenea din pricina mulţimii celor ce sînt autorii lui, după cîţiva ani, ei sînt urmaţi de către toţi. Astfel, înaintînd, conform obiceiului, puţin cîte puţin, şi prin opera şi exemplul altor inteligenţe mediocre, oamenii fac în sfîrşit şi cel de al zecelea pas; şi părerile acelui spirit

înalt sînt în mod general acceptate ca adevărate de către toate națiunile civilizate. Dar acest mare spirit, stins deja de mult timp, nu dobîndește nici chiar printr-o atare izbîndă decît o reputație tîrzie și nepotrivită; în parte fiindcă s-a pierdut deja amintirea lui, sau pentru că părerea nedreaptă avută despre el în timpul vieții, întărită de o îndelungată obișnuință, biruie orice altă părere; în parte pentru că oamenii n-au ajuns la acest grad de cunoștințe prin opera lui, și în parte pentru că ei îi sînt deja egali în știință, curînd îl vor întrece, și poate că îi sînt superiori chiar și în prezent, pentru că de-a lungul timpului au putut fi demonstrate și lămurite mai bine adevărurile închipuite de el, ipotezele lui au devenit certitudine, s-a putut da o ordine și o formă mai bună datelor găsite de el, și sînt aproape să devină definitive. Cel mult dacă vreunul dintre cercetători, studiind din nou documentele timpurilor trecute, după ce judecă cu luare aminte ideile acelui mare spirit, și după ce le pune față în față cu cele ale urmașilor lui, bagă de seamă cum și cu cît a premers el neamului omenesc, și-i aduce unele laude, care fac puțin zgomot, și sînt repede date uitării.

Deși progresul științei omenești, ca și căderea corpurilor, capătă din clipă în clipă o iuțeală tot mai mare, cu toate acestea, e mult mai greu să se întîmple ca o aceeași generație de oameni să-și schimbe părerea, sau să-și dea seama de propriile erori, astfel încît ea să creadă astăzi contrariul de ceea ce a crezut altă dată. Mai curînd ea pregătește astfel de mijloace celei ce-i urmează, care cunoaște pe urmă și crede despre multe lucruri contrariul decît a crezut cea dinaintea ei. Dar după cum nimeni nu simte continua mișcare care ne duce împrejur împreună cu pămîntul, tot așa oamenii în totalitatea lor nu observă continua înaintare pe care o săvîrșesc cunoștințele lor, nici continua schimbare a judecăților lor. Și niciodată omul nu-și schimbă părerea într-un asemenea mod încît să creadă că și-o schimbă. Dar desigur că n-ar putea să se prefacă că n-o crede și că n-o bagă de seamă, ori de cîte ori el ar îmbrățișa dintr-o dată o idee foarte străină de cele avute pînă atunci. De aceea, nici un adevăr gata dat, afară numai dacă nu cade sub simțuri, nu va fi vreodată crezut în mod general de contemporanii celui dintîi care l-a cunoscut.

Să presupunem că, învins orice obstacol, cu ajutorul soartei, ai dobîndit într-adevăr, nu numai celebritatea, dar şi gloria, şi nu după moarte ci în timpul vieţii. Să vedem ce folos vei obţine de la ea. În primul rînd acea dorinţă a oamenilor de a te vedea şi de a te cunoaşte în persoană, faptul de a fi arătat cu degetul, cinstea şi respectul arătate de cei prezenţi prin gesturi şi prin cuvinte, în care constă cel mai mare folos al acestei glorii născută din scrieri, s-ar părea că ar trebui să-ţi fie acordate mai repede în oraşele mici decît în cele mari, unde ochii şi spiritele sînt distrase şi acaparate, în parte de putere, în parte de bogăţie, şi în cele din urmă de artele care slujesc la întreţinerea şi la veselia vieţii inutile. Dar cum micile oraşe sînt lipsite de cele mai multe ori de mijloacele şi de ajutorul prin care cineva să poată ajunge la desăvîrşire în litere şi în ştiinţe, şi cum tot ceea ce este rar şi preţios aleargă şi se strînge în marile oraşe, micile oraşe, rareori locuite de învăţaţi şi lipsite în genere de studii bune, obişnuiesc să ţie aşa de puţin seama, nu numai de învăţătură şi de ştiinţă, dar chiar şi de faima pe care cineva şi-a cîştigat-o prin aceste mijloace, încît şi una şi celelalte în aceste locuri nu sînt nici măcar obiect de invidie. Şi dacă din întîmplare vreo persoană de seamă, şi chiar extraordinară ca inteligenţă şi ca studii, trebuie să locuiască într-o mică localitate, fiind acolo ca singură, nu numai că asta nu-i sporeşte prestigiul, dar îi dăunează pînă într-atît încît deseori, chiar de ar fi renumită în afară, în societatea acelor oameni ea este cea mai neglijată şi obscură persoană a locului. Tot aşa cum acolo unde aurul şi argintul fiind necunoscute şi fără preţ, oricine este lipsit de orice altă avere, avînd din belşug aceste metale, n-ar fi mai bogat decît ceilalţi, ba ar fi foarte sărac chiar şi cu o atare bogăţie; tot aşa acolo unde inteligenţa şi învăţătura nu se cunosc, şi nefiind cunoscute nu se preţuiesc, chiar dacă se află cineva care le are din belşug, nu are puterea să o ia înaintea celorlalţi, şi dacă nu are şi alte bunuri, este considerat fără nici o importanţă. Şi este atît de greu de a putea fi onorat în asemenea locuri, încît adeseori deşi este considerat aici mai mare decît este în realitate, totuşi

nici chiar din această cauză nu i se dă vreo considerație. Pe vremea cînd eu, foarte tînăr, mă duceam uneori în micul meu Bosisio[1], fiind un lucru cunoscut prin părțile acelea că obișnuiam să mă consacru studiilor, și că mă îndeletniceam întrucîtva cu scrisul, sătenii mă socoteau poet, filozof, fizician, matematician, medic, cunoscător al legilor, teolog și priceput în toate limbile de pe pămînt; și mă întrebau, fără să facă cea mai mică diferență, despre orice chestiune din orice disciplină, și din orice grai despre care ar fi venit vorba din întîmplare în discuție. Dar pentru această părere a lor nu mă stimau însă prea mult, ba chiar mă socoteau mult mai mic decît toți oamenii învățați din alte locuri. Iar dacă îi făceam cumva să priceapă că învățătura mea era totuși ceva mai puțin nemărginită decît socoteau ei, scădeam și mai mult în ochii lor și pînă la urmă rămîneau convinși că învățătura mea nu era cu nimic mai mare decît a lor.

În marile orașe cîte piedici se ridică, nu numai în calea dobîndirii gloriei, dar și a posibilității de a te bucura de fructul gloriei dobîndite, n-o să-ți fie greu să judeci după lucrurile întrucîtva spuse mai înainte. Acuma adaug că, deși nici o altă faimă nu este mai greu de obținut decît aceea de poet strălucit sau de scriitor bun sau de filozof, spre care tu rîvnești în primul rînd, totuși nici una nu este mai puțin folositoare celui ce-o are. Nu-ți sînt necunoscute veșnicele jeluiri, exemplele antice și moderne, ale sărăciei și ale nenorocirilor celor mai mari poeți. La Homer, totul (ca să spunem astfel) este vag și ușor nedefinit, atît în poezia cît și în persoana lui, a cărui patrie, viață, orice lucru, este ca o taină de nepătruns pentru oameni. În atîta nesiguranță și necunoaștere, se știe doar printr-o foarte constantă tradiție, că Homer a fost sărac și nefericit: ca și cum faima și memoria secolelor n-ar fi vrut să dea loc îndoielii că soarta celorlalți poeți strălucițI n-ar fi la fel cu cea a prințului

[1] Mică localitate în Lombardia, pe malul lacului Pusiano, unde s-a născut Parini, la 23 mai 1729.

poeziei. Dar lăsînd de o parte celelalte bunuri, și vorbind numai despre cinste, nici o faimă în viața practică nu este de obicei mai puțin onorabilă, și mai puțin folositoare spre a fi considerat mai mult de către ceilalți, decît sînt cele arătate adineaori. Fie că mulțimea persoanelor care le obțin fără nici un merit, și chiar imensa greutate de a le obține răpesc prețul unor atari reputații și credința în ele, fie mai degrabă pentru că aproape toți oamenii de oarecare cultură se cred ei înșiși că au, sau că pot să dobîndească ușor, atîtea cunoștințe și atîta autoritate, atît în literatură cît și în filozofie, încît nu recunosc ca mult superiori pe cei ce într-adevăr valorează în aceste materii; fie pentru un motiv, fie pentru altul, sigur este că dacă ai reputația de matematician mediocru, de fizician, de filolog, de arheolog, de pictor mediocru, de sculptor, de muzician, de om priceput chiar și numai pe jumătate și într-o singură limbă veche sau străină, este un prilej de a obține pe lîngă cei mai mulți oameni, chiar și în cele mai bune orașe, o mult mai mare considerație și stimă decît obții dacă ești cunoscut și preamărit de buni judecători ca filozof sau poet de seamă, sau ca un om excelînd în arta scrisului. Astfel încît aceste două lucruri, cele mai nobile, cele mai greu de dobîndit, cele mai extraordinare, cele mai splendide, cele două culmi, pentru a spune astfel, ale artei și ale științei omenești, adică poezia și filozofia, sînt la cei ce le profesează, mai ales azi, însușirile cele mai neglijate de pe lume, venind chiar și în urma meșteșugurilor care se exercită în primul rînd cu mîna, dar și pentru alte motive, ca de pildă pentru că nimeni nu presupune nici că posedă vreuna din aceste calități, întrucît nu a dobîndit-o, nici că o poate avea fără exercițiu și oboseală. În sfîrșit, poetul și filozoful nu au în viață alt rod al minții lor, alt premiu al strădaniilor lor, decît poate o glorie născută și păstrată la un foarte mic număr de persoane. Și chiar și acesta este unul din multele lucruri în care filozofia se potrivește cu poezia, *săracă* și ea și *despuiată* cum cîntă Petrarca, nu numai de orice alt bun, dar chiar și de respect și de cinste.

Neputînd să te bucuri în conversația cu oamenii aproape de nici un cîștig al gloriei tale, cel mai mare folos pe care o să-l tragi din ea va fi să ți-o închizi în suflet și să-ți fie de ajuns ție însuți în tăcerea singurătății tale, găsindu-ți în ea îndemn și mîngîiere pentru noi oboseli, și făcîndu-ți din ea temelie de noi speranțe. Întrucît gloria scriitorilor, ca toate bunurile omenești, nu numai că pare mai plăcută de departe decît de aproape, dar se poate spune că nu este niciodată prezentă pentru cine o posedă, și nu se află nicăieri.

Așadar, la sfîrșit, vei recurge cu imaginația la acel ultim refugiu și ultimă mîngîiere a sufletelor mari, care este posteritatea. Tot așa cum Cicero, bogat nu numai printr-o simplă glorie, nici ea obișnuită și neînsemnată, ci printr-una multiplă, și neobișnuită, precum se cuvenea să aibă unul dintre cei mai mari oameni antici și romani dintre oamenii romani și antici, își îndreaptă cu toate acestea dorința spre generațiile viitoare, spunînd, deși sub numele altei persoane: *gîndești tu că eu m-aș fi putut hotărî să iau asupră-mi și să îndur atîta oboseală, zi și noapte, în oraș și pe cîmp, dacă aș fi crezut că gloria mea nu trebuia să treacă dincolo de marginile vieții mele? N-ar fi fost atunci mult mai bine să-mi aleg o viață fără griji și liniștită, fără vreo oboseală sau vreo preocupare? Dar spiritul meu, nu știu cum, de parcă și-ar fi ridicat în sus capul, privea continuu spre posteritate ca și cum el odată ieșit din viață de-abia atunci în sfîrșit avea să trăiască.*[1] Ceea ce spune Cicero, se referă la sentimentul nemuririi sufletului, născut de la natură în sufletul omenesc. Dar adevăratul motiv este că toate bunurile lumii, de îndată ce sînt dobîndite, se și arată nedemne de grijile și de oboselile îndurate spre a le dobîndi; mai ales gloria, care dintre toate celelalte are cel mai mare preț la cumpărare, și este de cel mai mic preț la folosirea ei. Dar așa după cum a spus Simonide[2]:

[1] *Despre bătrînețe*, cap. 23. *(Nota lui Leopardi.)*

[2] Poet grec a cărui faimă e consemnată de istoria literară în jurul anului 660 î.e.n.

Speranța frumoasă pe toți
Cu iluzii de fericire ne îmbie,
Și în van trudește oricare;
În zori unul norocul și-așteaptă,
Altul în vîrstă matură,
Și alții steaua cea bună țintesc;
Și nimeni nu se grăbește
În muritoarea și pămînteana lui cursă,
Fără ca mintea-i să nu îi promită într-una
Că-n anul și ziua ce vor veni
Îndurarea și harul lui Pluto,
Și a celorlalți zei,
Asupra lui coborî-vor.

astfel, pe măsură ce unul prin experiență devine sigur de zădărnicia gloriei, speranța, aproape gonită și fugărită dintr-un loc într-altul, la sfîrșit nemaiavînd unde să se odihnească în tot restul vieții, deși nu dispare prin asta, ci trecută dincolo de moarte, se oprește în posteritate. Fiindcă omul este întotdeauna înclinat și nevoit să se sprijine pe binele viitor, tot așa după cum el este întotdeauna foarte nesatisfăcut de binele prezent. De aceea, cei ce sînt doritori de glorie, chiar de o obțin în viață, rîvnesc mai ales după cea pe care speră să o stăpînească după moarte, în același fel în care nici unul nu este atît de fericit astăzi, încît disprețuind zadarnica fericire prezentă, să nu se mîngîie cu gîndul aceleia la fel de zadarnică, pe care el și-o promite în viitor.

Capitolul al unsprezecelea

Dar în sfîrșit, ce este acel apel pe care îl adresăm posterității? Desigur e în natura imaginației omenești să ne dea despre urmași o noțiune mai mare și mai bună decît aceea pe care o avem despre cei de față, și chiar despre cei din trecut; numai pentru că despre oamenii care nu există încă nu avem vreo cunoștință, nici din practică, nici din auzite. Dar privind cu rațiunea, și nu cu imaginația, credem

noi oare într-adevăr că cei ce vor veni vor fi mai buni decît cei de față? Eu cred mai degrabă contrariul, și mă sprijin pe proverbul că lumea îmbătrînește înrăutățindu-se. O situație mai bună mi s-ar părea că ar avea oamenii străluciți dacă ei ar putea să facă apel la cei din trecut, care, după spusa lui Cicero, n-au fost inferiori ca număr față de ceea ce vor fi urmașii, și ca virtuți au fost cu mult superiori. Dar desigur că nici cel mai valoros om din acest secol nu va primi din partea anticilor vreo laudă. Să admitem că oamenii viitori, întru cît ar fi lipsiți de rivalitate, de invidie, de dragoste și de ură, nu numai între ei înșiși, dar și față de noi, vor fi judecători mai drepți ai lucrurilor noastre decît sînt contemporanii. Poate și în celelalte privințe vor fi judecători mai buni? Credem noi, spre a vorbi numai în ce privește studiile, că posteritatea va avea un număr mai mare de poeți excelenți, de scriitori foarte buni, de filozofi adevărați și adînci? deoarece s-a văzut că numai ei singuri pot să dea adevărata prețuire celor la fel cu ei. Sau poate că judecata acestora va avea o înrîurire mai mare asupra mulțimilor de atunci decît a avut judecata alor noștri asupra mulțimilor din prezent? Credem că la cea mai mare parte dintre oameni puterile inimii, ale imaginației, ale intelectului, vor fi mai mari decît sînt astăzi?

Nu vedem noi în literatură cîte secole au avut un gust atît de pervers, încît în timp ce era disprețuită adevărata perfecție a scrisului, uitați sau luați în rîs cei mai buni scriitori antici sau noi, au iubit și prețuit în mod constant cînd un stil barbar cînd altul, ba chiar considerîndu-l ca pe singurul potrivit și natural, pentru că orice deprindere, oricît de coruptă și de proastă, greu este recunoscută ca atare de la sine? Și nu s-a întîmplat lucrul acesta în secole și la națiuni altfel culte și nobile? Ce siguranță avem noi că posteritatea va lăuda întotdeauna modurile de a scrie pe care noi le lăudăm? Chiar dacă astăzi se laudă acele moduri care sînt într-adevăr de lăudat. Desigur că judecățile și înclinațiile oamenilor cu privire la frumusețile scrisului sînt foarte schimbătoare și variate după timpuri, după natura locurilor și a popoarelor, după moravuri, obiceiuri, și persoane. Acestei varietăți și nestatornicii prin forța lucrurilor îi este supusă chiar gloria scriitorilor.

Şi mai variată şi schimbătoare este încă situaţia filozofiei şi a celorlalte ştiinţe, deşi la prima vedere pare contrariul, pentru că literatura are în vedere frumosul care atîrnă în mare parte de obiceiuri şi de păreri, iar ştiinţele — adevărul, care este imobil şi nu suferă schimbare. Dar cum acest adevăr este ascuns muritorilor, atîta timp cît secolele nu-l descoperă decît puţin cîte puţin, pe de o parte oamenii sforţîndu-se să-l cunoască, făcînd presupuneri asupra lui, îmbrăţişînd cînd o aparenţă, cînd alta în locul lui, se împart în multe păreri şi în multe secte, de unde se generează în ştiinţe o mare varietate. Pe de altă parte, o dată cu noile cunoştinţe şi cu noile licăriri ale adevărului, care se tot dobîndesc, treptat treptat, ştiinţele cresc în mod continuu; lucru pentru care, şi deoarece în diferite timpuri biruie diferite opinii, care ţin locul certitudinilor, urmează că ele, nemenţinîndu-se decît puţin timp sau chiar de loc în aceeaşi stare, îşi schimbă forma şi calităţile, din cînd în cînd. Las de o parte primul punct, adică varietatea, care poate că nu este tot atît de vătămătoare gloriei filozofilor sau celei a oamenilor de ştiinţă pe lîngă posteritate, cît le este pe lîngă contemporani. Dar mutabilitatea ştiinţelor şi a filozofiei, cît gîndeşti tu că trebuie să dăuneze gloriei lor faţă de posteritate? Cînd prin noi descoperiri făcute, sau prin noi supoziţii şi presupuneri, starea unei ştiinţe sau a alteia va fi schimbată în mod sensibil faţă de ceea ce este ea în secolul nostru, ce consideraţie se va mai da scrierilor şi gîndurilor acelor oameni care astăzi în această ştiinţă se bucură de cele mai mari laude? Cine mai citeşte acum operele lui Galileo? Dar desigur că ele au fost pe vremea lui extraordinare; poate că nici nu se putea scrie pe atunci, în acele materii, altele mai bune, nici mai demne de cea mai înaltă inteligenţă, nici plin de descoperiri mai mari şi de concepte mai nobile. Cu toate acestea, orice fizician sau matematician mediocru din vremea de faţă este şi într-o ştiinţă şi în cealaltă cu mult superior lui Galileo. Cîţi mai citesc în ziua de astăzi scrierile cancelarului Bacon? Cine se mai preocupă de opera lui Mallebranche? şi chiar opera lui Locke, dacă progresele ştiinţei, aproape întemeiate de el, vor fi pe viitor atît de repezi, cum se pare că trebuie să fie, cît timp va mai circula prin mîinile oamenilor?

Într-adevăr, însăşi forţa minţii, însăşi iscusinţa şi oboseala pe care filozofii şi oamenii de ştiinţă le depun spre a-şi cîştiga gloria, o dată cu scurgerea timpului sînt o pricină fie de a stinge, fie de a întuneca această glorie. Pentru că din sporirea pe care ei o aduc fiecare ştiinţei lor, şi datorită căreia devin renumiţi, se nasc alte sporiri, din pricina cărora numele şi scrierile lor sînt date puţin cîte puţin uitării. Şi desigur le vine greu celor mai mulţi dintre oameni să admire şi să venereze la alţii o ştiinţă mult inferioară propriei lor ştiinţe. Însă cine poate să spună că epoca viitoare nu va cunoaşte falsitatea a foarte multe lucruri afirmate sau crezute astăzi de cei care în ştiinţă sînt primii, şi că nu va depăşi cu mult în cunoaşterea adevărului epoca prezentă?

Capitolul al doisprezecelea

Poate că la sfîrşit tu vei căuta să-mi cunoşti părerea şi sfatul meu hotărît, dacă, spre binele tău, îţi convine mai bine să continui sau să te opreşti din drumul spre această glorie, atît de săracă în foloase, atît de dificilă şi de nesigură nu numai spre a o păstra, dar şi spre a o dobîndi, asemeni umbrei pe care atunci cînd o ai în mîini, nu poţi nici s-o simţi, nici s-o opreşti să nu fugă. O să-ţi spun pe scurt, fără să-ţi ascund ceva, părerea mea. Eu consider că această minunată ascuţime şi putere de înţelegere a ta, această noblеţe, căldură şi rodnicie a inimii şi a imaginaţiei, sînt dintre toate însuşirile pe care soarta le împarte sufletelor omeneşti cele mai dăunătoare şi mai dureroase pentru cine le primeşte în dar. Dar după ce au fost primite, cu greutate se mai poate evita răul lor; şi pe de altă parte, în timpurile acestea, aproape singurul folos pe care îl pot aduce le este gloria care uneori se obţine, dacă aceste însuşiri le consacri literelor şi ştiinţelor. Aşadar, aşa cum fac unii săraci care, în urma vreunui accident, rămînînd fără un membru sau avînd unul infirm, încearcă să scoată din această nenorocire a lor cel mai mare cîştig pe care pot, folosindu-se de el spre a provoca dărnicia oamenilor datorită milei, tot aşa părerea mea este că tu trebuie să te sileşti să scoţi cu orice preţ din

aceste calităţi ale tale singurul bine, oricît de mic şi de nesigur, pe care sînt capabile să-l producă. În genere, aceste calităţi sînt considerate ca binefaceri şi daruri ale naturii, şi adeseori sînt invidiate de cel care este lipsit de ele, la cei din trecut sau din prezent cărora le-au fost hărăzite de soartă. Lucru la fel de contrariu bunului simţ, cum ar fi dacă un om sănătos le-ar invidia acelor nenorociţi despre care vorbeam, infirmităţile lor trupeşti, ca şi cum prejudiciul lor ar fi de preferat, în schimbul mizerabilului cîştig pe care li-l aduc ele. Ceilalţi caută să lucreze, cît le permit timpurile, şi să se bucure, cît le îngăduie condiţia noastră muritoare. Marii scriitori, incapabili de la natură sau din obişnuinţă de multe din plăcerile omeneşti, lipsiţi de multe altele prin propria lor voinţă, nu rareori neglijaţi în societatea oamenilor, în afară poate de puţinii care fac aceleaşi studii ca ei, au ca destin să ducă o viaţă asemănătoare morţii, şi să trăiască, dacă totuşi obţin gloria, după ce au fost înmormîntaţi. Dar destinul nostru, oriunde ne-ar tîrî cu el, este să-l urmăm, cu sufletul mare şi puternic, ceea ce se cere mai ales virtuţii tale şi a celor ce-ţi seamănă.

DIALOGUL LUI FREDERIK RUYSCH[1] CU MUMIILE SALE

Corul morților în biroul lui Frederic Ruysch

Unică ești tu, eternă, în lume,
Spre tine se-ntoarnă tot ce-i plămădit;
În tine, moarte, odihnă își găsește
A noastră goală natură, așa e ursit.
Nu fericită, o nu, dar ferită
De durerea străveche. Și noaptea adîncă,
În mintea ce-i destrămată
Întunecă dureroasele gînduri.
În tainițele sleitului suflet,
Întregul avînt de speranțe,
Ca și de dorinți, este stins:
Descătușat acum este,
De spaime și groază,
Și deapănă fără să-l fure plictisul,
Trecerea goală și înceată a vremii.
Trăit-am: la fel cum în mintea
Unui prunc fraged coșmarul
Fantome năpraznice tîrăște,
De visele-i scaldă în înghețate sudori,
Tot astfel și noi,
De viața ce-a fost ne-amintim,

[1] Anatomist olandez (1638—1731), faimos prin metoda sa, rămasă secretă, de a conserva cadavre cu ajutorul unui ser injectat.

Dar frica pecetea nu-şi pune,
Pe aceste aduceri aminte.
Ce fost-am noi oare?
Ce fost-a nespus de cruda clipită
Ce viaţă-o numim?
Minunată şi tainică astăzi
Ne apare în gînduri fugare.
La fel în minţile celor ce astăzi vii sînt,
Necunoscuta moarte apare.
Precum cei vii de gîndul pieirii se tem,
La fel înspăimîntă flacăra vieţii,
A noastră goală natură,
Ce nu-i fericită
Dar de dureri izbăvită-i,
Fiindcă destinul a vrut,
Să nu ştie ce-i fericirea,
Nici cei ce muri-vor,
Şi nici cei ce-s morţi.

RUYSCH *afară din birou, privind prin crăpătura uşii:* Drace! Cine i-a învăţat muzica pe aceşti morţi, care cîntă la miezul nopţii ca cocoşii? Într-adevăr că îngheţ de frică, şi aproape că sînt mai mort decît ei. Nu mă gîndeam că pentru că i-am scăpat de descompunere, o să învieze. Asta-i: cu toată înţelepciunea mea, tremur din creştet pînă-n tălpi. Să n-aibă parte dracul ăla care m-a ispitit să-mi aduc lumea asta în casă. Nu ştiu ce să mă fac. Dacă-i las aici închişi, ştiu eu dacă nu sparg uşa, sau nu ies prin gaura cheii, şi vin să mă viziteze în pat? Să strig după ajutor de teama morţilor, nu mi-ar sta bine. Haide, să ne facem curaj, şi să încercăm să băgăm puţin frica în ei.

Intrînd:

Băieţi, ce glumă-i asta? Aţi uitat că sînteţi morţi? Ce-i tărăboiul ăsta? Poate v-aţi îngîmfat din pricina vizitei ţarului[1] şi credeţi că nu mai sînteţi supuşi legilor de pînă acum? Eu îmi închipui că aţi avut

[1] Laboratorul lui Ruysch a fost vizitat de două ori de ţarul Petru I care, stipendiindu-l pe olandez, l-a adus la Petersburg, *(Nota lui Leopardi)*.

intenția să faceți asta în glumă, și nu în serios. Dacă ați înviat, vă felicit: dar eu n-am atîta avere ca să vă pot întreține ca pe unii vii, cum am făcut cînd erați morți; și de aceea cărați-vă din casa mea. Dacă e adevărat ceea ce se spune despre vampiri, și voi sînteți din ăia, căutați alt sînge de băut, că eu nu sînt dispus să mă las să mi-l sugeți pe al meu, așa cum am fost generos cu sîngele fals pe care vi l-am pus în vine. În sfîrșit, dacă o să vreți să continuați să stați liniștiți și în tăcere, cum ați fost pînă acum, o să trăim iar în bună înțelegere, și în casa mea n-o să vă lipsească nimic; dacă nu, băgați de seamă că iau drugul de la ușă și vă omor pe toți.

MORTUL: Nu te înfuria, că eu îți făgăduiesc că o să rămînem cu toții morți cum sîntem, fără ca tu să ne mai omori.

RUYSCH: Așadar, ce-i toana asta, ce vi s-a năzărit acum să cîntați?

MORTUL: Cu puțin mai înainte de miezul nopții s-a împlinit pentru prima oară anul acela mare și matematic, despre care anticii scriu atîtea lucruri; și acum, de asemenea, e pentru prima oară că morții vorbesc. Și nu numai noi, dar în orice cimitir, în orice mormînt, jos, în fundul mării, sub zăpadă, sub nisip, sub cerul liber, sau în oricare loc se află, toți morții la miezul nopții, au cîntat ca noi cîntecelul acela pe care l-ai auzit.

RUYSCH: Și cît o să mai continue să cînte sau să vorbească?

MORTUL: De cîntat au și terminat. De vorbit au libertatea un sfert de oră. Apoi amuțesc pînă cînd se împlinește din nou același an.

RUYSCH: Dacă e adevărat, atunci cred că n-o să-mi mai întrerupeți somnul încă o dată. Vorbiți deci împreună în voie, că eu o să stau deoparte și o să vă ascult bucuros, din curiozitate, fără să vă tulbur.

MORTUL: Nu putem să vorbim altfel, decît răspunzînd unor persoane vii. Cine n-are de răspuns celor vii, o dată ce a terminat cîntecul, se liniștește.

RUYSCH: Îmi pare tare rău: pentru că îmi închipui că ar fi foarte interesant să auzi ceea ce v-ați spune între voi, dacă ați putea vorbi împreună.

MORTUL: Chiar dacă am putea vorbi între noi, n-ai auzi nimic, pentru că n-am avea ce să ne spunem.

RUYSCH: O mie de întrebări de pus îmi vin în minte. Dar pentru că timpul e scurt şi nu pot să aleg, fă-mă tu, pe scurt, să înţeleg ce ai simţit în trup şi în spirit cînd te-ai aflat în clipa morţii.

MORTUL: Chiar clipa morţii eu n-am băgat-o în seamă.

CEILALŢI MORŢI: Nici noi.

RUYSCH: Cum n-aţi băgat-o de seamă?

MORTUL: Tot aşa, de pildă, cum nu bagi tu niciodată de seamă clipa în care începi să dormi, oricîtă atenţie ai vrea să-i dai acestui lucru.

RUYSCH: Dar să adormi e un lucru firesc.

MORTUL: Şi să mori nu ţi se pare firesc? Arată-mi un om, sau un animal, sau o plantă, care să nu moară.

RUYSCH: Nu mă mai mir că staţi cîntînd şi vorbind, dacă n-aţi băgat de seamă că muriţi.

Asemeni celui ce, lovitura neluînd în seamă,
lupta înainte, şi era mort[1].

spune un poet italian. Eu mă gîndeam că despre treaba asta a morţii semenii tăi or fi ştiind ceva mai mult decît cei vii. Aşadar, revenind la subiect, n-ai simţit nici o durere cînd te-ai aflat în clipa morţii?

MORTUL: Ce durere poate fi aceea pe care cel ce o încearcă nu o bagă de seamă?

RUYSCH: În orice caz, toţi sînt încredinţaţi că sentimentul morţii e foarte dureros.

MORTUL: Ca şi cum moartea ar fi un sentiment, şi nu mai degrabă contrariul lui.

RUYSCH: Şi atît cei care cu privire la natura sufletului se apropie de părerea epicureilor, cît şi cei care împărtăşesc părerea generală, toţi, sau cea mai mare parte dintre ei, sînt de acord cu ceea ce spun eu; adică au credinţa că moartea este, prin natura ei şi fără vreo comparaţie posibilă, o durere foarte puternică.

MORTUL: Foarte bine, tu să-i întrebi din partea noastră şi pe unii şi pe alţii: dacă omul n-are capacitatea să

[1] Referirea este la *Orlando innamorato* de Bojardo, cîntul 53, stanţa 60.

bage de seamă clipa în care operațiile vitale, într-o măsură mai mică sau mai mare, nu-i sînt decît întrerupte, din cauza somnului sau a leșinului sau dintr-o sincopă sau din orice altă cauză, cum va băga de seamă clipa în care aceleași operații încetează cu totul, și nu pentru scurt timp, ci pe vecie? În afară de aceasta, cum se poate ca un sentiment viu să se producă la moarte? Ba chiar, ca însăși moartea să fie prin propria ei natură un sentiment viu? Cînd puterea de a simți este, nu numai slăbită și micșorată, dar redusă la ceva atît de minim, încît ea încetează și se anulează, crezi tu oare că acea persoană mai este capabilă de un sentiment puternic? Ba chiar această stingere însăși a facultății de a simți, crezi că mai poate să fie un sentiment foarte puternic? Vezi totuși că pînă și cei care mor de un rău acut și dureros, la apropierea morții, cu cîtva timp înainte de ultima lor suflare se liniștesc și se odihnesc astfel încît se poate cunoaște că viața lor, redusă la o mică cantitate, nu mai e suficientă pentru a simți durerea, care în acest chip încetează mai înainte de moarte. Asta vei spune din partea noastră oricui gîndește că trebuie să moară de durere în clipa morții.

RUYSCH: Epicureilor poate că le vor putea ajunge aceste motive. Dar nu celor care judecă altfel despre substanța sufletului; așa cum am făcut eu în trecut, și cum am să fac de acum înainte și mai mult, după ce i-am auzit pe morți vorbind și cîntînd. Pentru că dacă consideri că moartea constă în separarea sufletului de trup, oamenii n-au să înțeleagă cum e posibil ca aceste două lucruri, unite și aproape contopite între ele, astfel încît amîndouă să alcătuiască o singură persoană, pot să se separe fără o violență foarte mare, și fără o durere de nedescris.

MORTUL: Spune-mi: spiritul este poate atîrnat de corp prin cîțiva nervi sau prin cîțiva mușchi sau membrane, care în mod necesar trebuie să se rupă cînd spiritul se desparte de trup? Sau poate că este un membru al corpului, astfel încît trebuie să fie zdrobit sau tăiat în mod violent? Nu vezi că sufletul iese din acest corp

numai prin aceea că este împiedicat să mai rămînă acolo, și nu mai are loc în el, nu însă din cauza vreunei forțe care să-l smulgă și să-l dezrădăcineze? Mai spune-mi încă ceva: poate că intrînd acolo, el se simte înfipt sau legat puternic, sau cum spui tu, contopit? Pentru ce dar, cînd se desprinde, ieșind din el, va trebui să simtă, adică vrem să spunem să încerce o senzație foarte violentă? Fii sigur că atît intrarea cît și ieșirea sufletului sînt la fel de liniștite, de ușoare și de domoale.

RUYSCH: Atunci ce este moartea, dacă nu este durere?

MORTUL: Mai degrabă o plăcere decît altceva. Să știi că moartea ca și adormirea nu se produce într-o singură clipă, ci treptat. E adevărat că aceste trepte sînt mai multe sau mai puține, și mai mari sau mai mici, după varietatea cauzelor și a felurilor morții. În ultima din aceste clipe moartea nu aduce nici vreo durere, și nici vreo plăcere, după cum nu aduce nici somnul. În celelalte clipe de mai înainte nu poate să genereze durere pentru că durerea e un lucru viu, și simțurile omului în acel timp, cînd adică a început moartea, sînt muribunde, ceea ce e cum am spune extrem de istovite ca putere. Poate prea bine să fie o cauză de plăcere: pentru că nu întotdeauna plăcerea este un lucru viu; ba chiar poate că cea mai mare parte din plăcerile omenești constă într-un fel de slăbiciune. Astfel încît simțurile omului sînt capabile de plăcere chiar și cînd sînt aproape de a se stinge, dat fiind că foarte dese ori însăși slăbiciunea este o plăcere, mai ales cînd te liberează de suferință, deoarece știi bine că încetarea oricărei dureri sau supărări este prin ea însăși o plăcere. Astfel încît lîncezeala morții trebuie să fie cu atît mai mare cu cît eliberează omul de o suferință mai mare. În ce mă privește, deși în ceasul morții n-am dat multă atenție la ceea ce simțeam, pentru că îmi era interzis de medici să-mi obosesc creierul, îmi amintesc totuși că sentimentul pe care l-am încercat n-a fost prea deosebit de plăcerea care e pricinuită oamenilor de toropeala somnului, cînd sînt pe punctul de a adormi.

CEILALȚI MORȚI: Și nouă ni se pare că ne amintim tot așa.

RUYSCH: Fie cum spuneți voi: deși toți cei cu care am avut prilejul să discut despre acest subiect judecau foarte diferit de voi; dar, după cît îmi amintesc, ei nu invocau propria lor experiență. Acum spuneți-mi: în timpul morții, pe cînd simțeați acea dulceață, ați crezut că muriți, și că acea plăcere era o generozitate a morții, sau poate v-ați închipuit altceva?

MORTUL: Cît timp nu murisem încă, n-am fost convins niciodată că nu voi scăpa de acea primejdie; și pînă în ultima clipă în care am mai avut puterea să mă gîndesc, am sperat, dacă nu altceva, că-mi mai rămînea totuși din viață o oră sau două: cum cred că se întîmplă multora, cînd mor.

CEILALȚI MORȚI: Nouă ni s-a întîmplat același lucru.

RUYSCH: Tot așa Cicero spune că nimeni nu e atît de sfîrșit, încît să nu-și făgăduiască să mai trăiască cel puțin un an. Dar cum ați băgat de seamă în cele din urmă că spiritul vă ieșise din corp? Spuneți-mi: cum ați aflat că sînteți morți? Nu răspund. Băieți, nu mă auziți? O fi trecut sfertul de oră. Să-i pipăim puțin. Au murit iarăși de-a binelea: nu-i nici un pericol să mă mai sperie încă o dată: să ne băgăm iar în pat.

CUVINTE MEMORABILE ALE LUI FILIPPO OTTONIERI

Capitolul întîi

Filippo Ottonieri, din ale cărui convorbiri de seamă mă apuc să le pun pe hîrtie, unele auzindu-le eu chiar din gura lui, iar celelalte povestite de alții, s-a născut și a trăit cea mai mare parte din viață la Nubiana, în provincia Valdivento[1], unde a și murit nu de mult, și unde nimeni nu-și amintește să fi fost jignit vreodată de el, nici cu fapta, nici cu vorba. În genere a fost însă urît de concetățenii săi, pentru că acestora li s-a părut că lui nu-i făceau mare plăcere multe lucruri care, de obicei, sînt îndrăgite și mult căutate de cea mai mare parte dintre oameni, deși el nu lăsa să se vadă în nici un fel că-i dezaproba sau că-i condamna pe cei care, spre deosebire de el, se desfătau cu ele și le căutau. Se crede că el era, într-adevăr, și nu numai în cugetare, dar și în viața practică, ceea ce ceilalți oameni ai timpului său făceau caz că sînt: adică un filozof. De aceea li s-a părut deosebit de restul lumii, deși el nu căuta și nu dorea să se deosebească de mulțime în nici o privință. Referitor la aceasta spunea că cea mai mare ciudățenie ce se poate vedea astăzi în moravuri, în instituții sau în faptele oricărei persoane particulare, comparată cu cea a oamenilor care au fost considerați de către antici ciudați, ciudățenie care nu numai că este de un alt fel, dar este mult mai puțin diferită

[1] Toponomastica este plăsmuită de Leopardi. Nubiana este Țara Norilor *(nubi)* iar Valdivento este Valea Vîntului. Deasupra norilor, în Ipernefelo (amintit în bucata *Rămășagul lui Prometeu)*, locuiesc Zeii.

decît a fost purtarea obișnuită a contemporanilor, astfel că oricît ar părea ea de mare celor de azi, anticilor li s-ar fi părut sau minimă, sau inexistentă, chiar și în timpurile și la popoarele care în antichitate au fost cele mai civilizate sau cele mai corupte. Și comparînd ciudățenia lui Jean-Jacques Rousseau, care li s-a părut foarte ciudat înaintașilor noștri, cu cea a lui Democrit și a primilor filozofi cinici, adăuga că astăzi oricine ar trăi deosebindu-se la fel de mult de noi pe cît au trăit acei filozofi deosebindu-se de grecii din timpul lor, n-ar fi considerat numai ca un om ciudat, ci ar fi de-a dreptul exclus, ca să ne exprimăm astfel, de către opinia publică, din specia omenească. Și judeca că gradul de civilizație al oamenilor dintr-un anumit loc sau timp se poate cunoaște după cel mai înalt grad de ciudățenie cu putință.

În viață, deși foarte temperat, el se declara epicureu, poate mai mult în glumă decît în serios. Dar îl condamna pe Epicur, spunînd că în vremea și la poporul acestuia o plăcere mult mai mare se putea afla în urmărirea virtuții și a gloriei, decît în trîndăvie, în nepăsare și în gustarea voluptăților trupești, lucruri în care acela punea cel mai mare bine al oamenilor. Și afirma că doctrina epicuriană, foarte pe măsura epocii moderne, a fost cu totul străină de cea antică.

În filozofie, îi plăcea să se numească socratic, și adesea, ca și Socrate, își petrecea o bună parte din zi discutînd filozofie cînd cu unul, cînd cu altul, și mai ales cu unii dintre prietenii lui apropiați, despre orice subiect prilejuit de acea împrejurare. Dar nu frecventa, ca Socrate, atelierele cizmarilor, ale tîmplarilor, ale fierarilor și ale altor meseriași, pentru că socotea că dacă fierarii și tîmplarii din Atena aveau timp de pierdut pentru a filozofa, cei din Nubiana, dacă ar fi făcut la fel, ar fi murit de foame. Nici nu raționa, în felul lui Socrate, întrebînd și argumentînd neîncetat, fiindcă spunea că, oricît ar fi modernii mai răbdători decît anticii, astăzi nu s-ar găsi nimeni care să suporte să răspundă fără întrerupere la o mie de întrebări și să asculte o sută de concluzii. Și într-adevăr, nu avea din Socrate altceva decît vorbirea uneori ironică și ascunsă. Și căutînd originea faimoasei ironii socratice, spunea: „Socrate s-a născut cu un suflet foarte delicat și de aceea cu o foarte mare înclinare

spre dragoste, dar peste măsură de nefericit de înfățișarea trupului său, probabil că încă din tinerețe l-a cuprins deznădejdea, știind că nu va putea fi iubit cu o altă dragoste decît cu cea a prieteniei, prea puțin în stare să satisfacă o inimă delicată și fierbinte, care adeseori simte față de ceilalți o afecțiune mult mai dulce. Pe de altă parte, cu toate că el avea din plin acel curaj ce se naște din rațiune, nu pare să fi fost îndeajuns de înzestrat cu cel ce vine de la natură, nici cu calitățile care, în acele timpuri de războaie, de răscoale, și de desfrîu atît de mare al atenienilor de pe atunci, erau necesare spre a conduce în patria sa treburile publice. De aceea și chipul lui dizgrațios și ridicol i-ar fi fost o mare piedică la un popor care, pînă și în limbă, făcea o foarte mică diferență între bun și frumos, și era în afară de asta foarte aplecat să zeflemisească. Așadar, într-un oraș liber și gălăgios, clocotind de pasiuni, de afaceri, de distracții, de bogății și de alte întîmplări, Socrate, sărac, respins în dragoste, puțin priceput în treburile publice, dar nu mai puțin înzestrat cu un spirit foarte mare, care, adăugîndu-se unor atari condiții, trebuia să-i sporească peste măsură orice supărare provocată de ele, s-a apucat, din lipsa altei activități, să raționeze cu subtilitate despre acțiunile, despre obiceiurile și despre calitățile concetățenilor săi, folosind o oarecare ironie, cum firesc trebuia să se întîmple celui ce era împiedicat de a lua parte, ca să spunem astfel, la viață. Dar blîndețea și mărinimia firii lui, și chiar renumele pe care el l-a cîștigat prin însești aceste conversații, și care, de bună seamă, au fost întrucîtva o mîngîiere pentru orgoliul său, au făcut ca această ironie să nu fie disprețuitoare și aspră, ci potolită și blîndă.

Astfel, pentru prima dată filozofia, după faimoasa spusă a lui Cicero, silită să coboare din cer, a fost introdusă de Socrate în orașe și în case, și o dată abătută de la speculația lucrurilor ascunse, de care se ocupase pînă atunci, a fost îndreptată spre a lua seama la obiceiurile și la viața oamenilor, și spre a discuta despre virtuți și despre vicii, despre lucrurile bune și folositoare, și despre cele potrivnice lor. Dar Socrate, dintr-un început, n-a avut de gînd să aducă această inovație, nici să învețe pe alții fie cît de puțin,

nici să dobîndească numele de filozof, care în acele timpuri era dat doar fizicienilor sau metafizicienilor, și de aceea el nu putea spera să-l capete numai pentru atari discuții și atari convorbiri ca acele ale sale, ba chiar a declarat pe față că nu știe nimic, și nu și-a propus altceva decît să se oprească spre a discuta despre întîmplările altora, preferînd această distracție filozofiei însăși, ca și oricărei alte științe și oricărei alte arte, deoarece, deși înclinînd în mod firesc cu mult mai mult către acțiuni decît către speculații, el nu alesese discuțiile decît din pricina greutăților care îl împiedicau să acționeze. Și întotdeauna a purtat mai bucuros discuții cu persoanele tinere și frumoase decît cu ceilalți, înșelîndu-și aproape dorința, și plăcîndu-i să fie stimat de către cei de care cu mult mai mult ar fi vrut să fie iubit. Și întrucît toate școlile filozofilor greci născute de atunci încolo au purces întrucîtva din cea socratică. Ottonieri conchidea că originea a aproape întregii filozofii grecești, din care s-a născut cea modernă, a fost nasul teșit și figura de satir a unui om înzestrat cu un admirabil spirit și cu o inimă înflăcărată. Mai spunea că în cărțile socraticilor persoana lui Socrate este asemenea uneia din acele măști, care în comediile noastre antice au peste tot același nume, aceeași îmbrăcăminte, aceeași fire, dar în rest variază în fiecare comedie.

N-a lăsat ceva scris despre filozofie, nici despre altceva care să nu fie de un folos particular. Și fiind întrebat de unii pentru ce nu se apuca să filozofeze și în scris, cum obișnuia să facă vorbind, și pentru ce nu-și așternea gîndurile în documente, le-a răspuns: „Cititul este o conversație pe care o faci cu cel ce a scris. Însă, după cum la serbările și petrecerile publice, cei ce nu sînt sau nu cred că pot să facă parte din spectacol se plictisesc foarte repede, tot așa într-o conversație, în genere, este mai plăcut să vorbești decît să asculți. Dar cărțile, de nevoie, sînt ca acele persoane care stînd împreună cu altele, vorbesc mereu numai ele, și nu ascultă niciodată pe altele. De aceea, trebuie ca o carte să spună multe lucruri bune și frumoase, și să le spună foarte bine, pentru ca să-i fie iertat de către cititori faptul că vorbește necontenit. Altminteri, e sigur că orice carte ajunge să fie urîtă, tot așa ca și orice vorbitor nesătul."

Nu făcea deosebire între muncă și distracții, și întotdeauna cînd se îndeletnicea cu cîte ceva, oricît de greu ar fi fost, spunea că se distrează. Numai dacă uneori rămînea fără nici o ocupație, oricît de puțin timp, mărturisea că n-avusese în acel răstimp nici o distracție.

Spunea că plăcerile cele mai adevărate pe care le avem în viață sînt cele ce se nasc din închipuirile false, și că copiii găsesc totul pînă și în nimic, pe cînd oamenii mari nu găsesc nimic nici în totul.

Asemăna oricare din plăcerile numite de obicei adevărate, cu o anghinare la care, dacă vrei să ajungi la miez trebuie mai întîi să-i mesteci și să-i înghiți toate foile. Și adăuga că pînă și astfel de anghinare sînt foarte rare, dar că se găsesc altele foarte numeroase, asemănătoare cu acestea pe dinafară, dar înăuntru fără miez, și că el, cu greu putînd să se obișnuiască să le înghită foile, era mulțumit cel puțin dacă putea să se abțină și de la unele, și de la altele.

Răspunzînd unuia care l-a întrebat care era cea mai rea clipă din viața omenească, i-a spus: „Exceptînd timpul durerii, și de asemenea și pe cel al fricii, eu, despre mine, aș crede că cele mai rele clipe sînt cele ale plăcerii, pentru că speranța și amintirea acestor clipe, care umplu restul vieții, sînt lucruri mai bune și mult mai dulci decît înseși plăcerile". Și compara în totul plăcerile omenești cu mirosurile, pentru că socotea că acestea de obicei trezesc o dorință mai mare, decît orice altă senzație, vorbind în raport cu plăcerea, și dintre toate simțurile omului, considera că mirosul era cel mai greu de satisfăcut cu propriile lui plăceri. Mai compara mirosurile cu așteptarea binelui, spunînd că lucrurile mirositoare care sînt bune în orice fel, la mîncat sau la gustat, întrec de obicei gustul prin miros, pentru că dacă sînt gustate, ele plac mai puțin decît dacă sînt numai mirosite, sau mai puțin decît s-ar crede după miros. Și povestea că uneori i se întîmplase să nu poată îndura decît cu greutate amînarea vreunui bine, pe care însă era sigur că-l dobîndește, și asta nu dintr-o prea mare lăcomie de a simți acest bine, ci de teamă să nu-i scadă bucuria, dacă broda în jurul acelui bine prea multe închipuiri, care i l-ar

fi înfăţişat mult mai mare decît i s-ar fi părut apoi şi între timp îşi dăduse toată osteneala, pentru ca să-şi abată mintea de la gîndul acelui bine, aşa cum se face cu gîndurile negre.

Spunea de asemenea că fiecare dintre noi, de cînd vine pe lume, este ca unul care se culcă într-un pat tare şi incomod, în care de îndată ce s-a aşezat, simţind că stă incomod, începe să se întoarcă cînd pe o parte, cînd pe alta, şi să-şi schimbe foarte des locul şi poziţia, şi astfel petrece toată noaptea, sperînd mereu că va putea pînă la sfîrşit să adoarmă puţin, ba uneori crezînd chiar că este gata să adoarmă, pînă ce, sosind ora sculării, se ridică, fără să se fi odihnit de loc.

Observînd odată împreună cu alţii nişte albine ocupate cu treburile lor, a spus: „Ferice de voi dacă nu pricepeţi nefericirea voastră".

Era încredinţat că nefericirile oamenilor nu pot fi nici numărate, nici îndeajuns deplînse, măcar una singură dintre ele.

La întrebarea lui Horaţiu, cum se face că nimeni nu e mulţumit de starea lui, răspundea: „Pricina este că nici o stare nu-i fericită. Supuşii la fel ca şi principii, atît săracii cît şi bogaţii, nu mai puţin cei slabi decît cei puternici, dacă ar fi fericiţi, ar fi foarte mulţumiţi de soarta lor, şi n-ar mai invidia-o pe a altuia, întrucît oamenii nu sînt mai greu de mulţumit decît oricare altă specie, dar nu pot fi mulţumiţi decît cu fericirea. Însă, fiind întotdeauna nefericiţi, ce-i de mirare că nu sînt niciodată mulţumiţi?"

Observa că, admiţînd cazul că cineva s-ar afla în cea mai fericită situaţie de pe pămînt, fără însă ca el să-şi mai poată făgădui să o sporească întrucîtva şi în vreun fel, aproape cu siguranţă se poate spune că ar fi cel mai nenorocit dintre toţi oamenii. Căci pînă şi cei mai bătrîni au planuri şi speranţe de a-şi îmbunătăţi situaţia în vreun fel. Şi amintea un pasaj din Xenofon, unde el te sfătuieşte, dacă ai de cumpărat un teren, să cumperi unul din cele ce sînt prost cultivate, pentru că, spune, un teren ce nu poate să-ţi dea mai mult rod decît ceea ce îţi dă, nu te bucură atît cît ar face-o altul, pe care l-ai vedea mergînd din ce în ce mai bine, şi toate acele bogăţii pe care noi le vedem sporind ne dau o mult mai mare mulţumire decît celelalte.

În această împrejurare, observa că nici o stare nu este atît de mizeră, încît să nu se poată înrăutăţi şi mai mult, şi că nici un muritor, oricît ar fi el de nefericit, nu se poate mîngîia şi nici nu se poate lăuda, spunînd că nefericirea lui este atît de mare, încît ea nu poate să mai sporească cîtuşi de puţin. Deşi speranţa n-are margini, bunurile oamenilor sînt limitate, ba chiar aproape că bogatul şi săracul, domnul şi sluga, dacă noi compensăm calităţile stării lor cu deprinderile şi cu dorinţele lor, ajung să aibă în genere o aceeaşi cantitate de bine. Dar natura n-a pus nici o limită relelor noastre, şi însăşi imaginaţia aproape că nu poate să-şi închipuie vreo calamitate atît de mare care să nu se cunoască în prezent, sau să nu se fi cunoscut deja, sau în sfîrşit să nu se poată cunoaşte, la cineva din specia noastră. Totuşi, dacă cea mai mare parte dintre oameni nu mai au de sperat în mod sigur vreo mărire a binelui pe care îl stăpînesc, nimeni însă, niciodată, în timpul acestei vieţi, nu poate fi cruţat de o pricină adevărată de teamă, şi chiar dacă soarta ajunge ca într-adevăr să nu mai poată să ne mai facă vreun bine, ea nu-şi pierde vreodată puterea de a ne lovi prin noi pagube, fiind în stare să ne biruie şi să sfărîme însăşi tăria disperării.

Îşi rîdea deseori de acei filozofi care au crezut că omul poate să se sustragă soartei, disprețuind şi socotind drept al altcuiva tot binele şi tot răul care nu stă în puterea lui să-l obţină sau să-l evite, să-l păstreze sau să scape de el, şi punînd totuşi fericirea şi nefericirea proprie în ceea ce depinde în întregime numai de el. Despre această părere, printre altele, spunea: să admitem că şi dacă a existat vreodată vreo persoană care cu ceilalţi a trăit ca un adevărat şi desăvîrşit filozof, nimeni n-a trăit nici nu trăieşte astfel cu el însuşi; şi mai spunea că pe cît este de imposibil să nu te îngrijeşti de lucrurile proprii mai mult decît de ale altuia, tot pe atît de imposibil este să te îngrijeşti de ale altuia ca şi cum ar fi ale tale. Dar admiţînd că acea dispoziţie sufletească despre care vorbesc aceşti filozofi, şi care nu există, nu numai că ar fi posibilă, dar s-ar afla aici, adevărată şi actuală, la unul dintre noi, fiind încă şi mai perfectă decît o spun ei, confirmată şi devenită firească printr-un foarte lung obicei, încercată într-o mie de cazuri, poate oare atunci că fericirea şi nefericirea cuiva

n-ar mai fi în puterea soartei? N-ar mai fi oare supusă soartei însăși acea dispoziție a sufletului căreia aceștia presupun că trebuie să i se sustragă? Rațiunea omului nu este supusă tot timpul la infinite întîmplări? Nenumărate boli ce produc stupiditate, delir, agitație, furie, prostie, și o sută de alte feluri de nebunie trecătoare sau durabilă, temporară sau permanentă, n-o pot tulbura, slăbi, schimba și atinge? Memoria, păstrătoarea înțelepciunii, nu se pierde mereu și nu slăbește începînd chiar din tinerețe? Cîți la bătrînețe nu dau în mintea copiilor! și aproape toți, la o vîrstă înaintată, își pierd puterea spiritului. De asemenea, și din pricina oricărei proaste dispoziții a trupului, deși încă teafără și întreagă orice facultate a intelectului și a memoriei, totuși curajul și statornicia încep de obicei, cînd mai mult, cînd mai puțin, să lîncezească, și nu rareori se sting cu totul. În sfîrșit, este o mare prostie să recunoști că trupul nostru este supus lucrurilor care nu sînt în puterea noastră, și cu toate acestea să tăgăduiești că sufletul, care depinde de trup aproape cu totul, este supus în mod necesar vreunui lucru în afară de noi înșine. Și încheia, că omul, în întregime, și întotdeauna, și în mod netăgăduit, este în puterea soartei.

Întrebat de ce se mai nasc oamenii, a răspuns în glumă: ca să afle că ar fi fost cu mult mai bine să nu se nască.

Capitolul al treilea

Cu privire la o anumită nenorocire ce-l lovise, a spus: să pierzi o ființă iubită, într-un accident, sau în urma unei boli de scurtă durată și repede, nu e atît de crud, cît este să o vezi pierind puțin cîte puțin (cum i se întîmplase lui) din pricina unei boli lungi, care mai înainte de a o răpune, o schimbă la trup și la suflet, și o face aproape să devină o alta decît cea care era mai înainte. Acesta este un lucru foarte dureros, deoarece într-o asemenea împrejurare ființa iubită nu-ți dispare din fața ochilor lăsîndu-ți în locul ei o imagine pe care să o păstrezi în suflet, tot atît de dragă pe cît era în trecut, ci îți rămîne în minte o imagine cu desăvîrșire alta de cea pe care în trecut o îndrăgeai, astfel încît toate

iluziile dragostei îți sînt smulse cu violență din suflet, și apoi, cînd ea pleacă pentru totdeauna din preajma ta, prima imagine pe care tu o aveai în minte despre ea este ștearsă de cea nouă. Astfel ai pierdut cu totul ființa iubită, căci ea nu poate să supraviețuiască nici măcar în imaginația ta, care acum în locul vreunei mîngîieri nu-ți mai oferă altceva decît un motiv de tristețe. Și, în sfîrșit, astfel de nenorociri nu-ți dau nici răgazul să te oprești asupra durerii pe care ți-o pricinuiesc ele.

Văitîndu-se unul de nu știu ce necaz al lui și spunînd: dacă aș putea să scap de acesta, toate celelalte pe care le am acum ar fi foarte ușor de îndurat, el i-a răspuns: ba tocmai atunci ți s-ar părea grele, în timp ce acum sînt ușoare.

Altuia care spunea: dacă această durere ar fi ținut mai mult, n-aș fi putut s-o îndur, îi răspunsese: ba dimpotrivă, dacă te-ai fi obișnuit cu ea, ai fi îndurat-o mai bine.

Și cu privire la multe alte lucruri, care țin de natura omenească, se îndepărta de judecățile comune mulțimii, și uneori chiar de acelea ale înțelepților. Astfel, spre a da un exemplu, el susținea că pentru a cere și a ruga ceva, nu sînt potrivite momentele în care cei cărora le sînt făcute cererile sau rugămințile au vreo bucurie deosebită. Zicea mai ales atunci cînd cererea nu este de natură să poată fi satisfăcută în prezent de către cel rugat sau solicitat, numai printr-o simplă încuviințare, sau prin ceva mai mult decît atît, eu socot că o mare bucurie a oamenilor este un lucru, tot așa de inoportun și de potrivnic, ca și o mare durere, spre a putea obține ceva de la ei prin rugămînți. Întrucît atît o pasiune cît și cealaltă, la fel de mult copleșește omul cu gîndul despre el însuși, încît el nu se mai poate gîndi la treburile altuia. După cum într-o mare durere necazul nostru, tot așa și într-o mare bucurie, veselia noastră ne țin sufletele încordate și preocupate, și le fac incapabile să mai poată satisface nevoile și dorințele altuia. Și un moment și celălalt sînt foarte nefavorabile, mai ales compătimirii; cel al durerii, pentru că omul este covîrșit de milă față de el însuși; cel al bucuriei, pentru că atunci toate lucrurile omenești, și întreaga viață, ni se înfățișează foarte vesele și plăcute, astfel încît nenorocirile și supărările ni se par aproape închipuiri deșarte, iar gîndul despre ele sigur că este respins, ca fiind cu totul nepotrivit cu dispoziția noas-

tră sufletească de acum. Momentele cele mai potrivite spre a încerca să faci pe cineva să lucreze în prezent, sau să se hotărască să lucreze în viitor, în favoarea altuia, sînt cele ale unei bucurii liniştite şi moderate, nu extraordinare, şi de asemenea, şi poate chiar şi mai bune sînt cele în care o bucurie, oricît de mare ar fi ea, nu are vreo cauză determinată, ci se naşte din gînduri vagi, şi constă într-o domoală agitaţie a spiritului. Într-o astfel de stare, oamenii sînt mai dispuşi ca oricînd să compătimească, sînt mai înţelegători faţă de cei ce îi roagă, şi uneori prind bucuros prilejul de a-i servi pe alţii, preschimbîndu-şi sentimentul acela confuz şi acel impuls al gîndurilor lor, în vreo faptă de laudă.

Tăgăduia de asemenea că nefericitul, cînd povesteşte sau cînd îşi arată în orice fel supărările, ar putea să provoace, de obicei, o compătimire şi o atenţie mai mare celor ce au şi ei necazuri mai asemănătoare cu ale lui. Dimpotrivă, aceştia auzindu-ţi jeluirea sau înţelegîndu-ţi în orice fel situaţia, nu aşteaptă altceva decît de a ţi-o lua înainte ei spre a-ţi arăta că supărările lor sînt mai mari decît cele ale tale, şi adesea se întîmplă că, tocmai atunci cînd tu crezi că ei sînt mai mişcaţi de starea ta, te întrerup povestindu-ţi soarta lor, şi silindu-se să te convingă că a lor este mai greu de îndurat decît a ta. Şi zicea că în atari cazuri se întîmplă de obicei ceea ce în *Iliada* se citeşte despre Ahile, cînd Priam, implorîndu-l, i s-a aruncat plîngînd la picioare şi cînd, după ce el şi-a sfîrşit jalnica tînguire, Ahile începe să plîngă împreună cu el, dar nu pentru suferinţele aceluia, ci pentru propriile lui nefericiri, şi din pricina amintirii părintelui, şi a prietenului ucis. Adăuga că de obicei se atribuie întrucîtva compătimire faptului de a fi încercat alte dăţi în tine aceleaşi nenorociri pe care le vezi şi le auzi că le au alţii, dar nu faptului că le înduri în prezent.

Spunea că neglijenţa şi nesocotinţa sînt pricina că se săvîrşesc nenumărate fapte crude sau ticăloase, şi că foarte adesea se înfăţişează ca ticăloase sau crude unele fapte, ca de pildă, fapta celui ce, aflîndu-se pe la vreo petrecere în altă casă, îşi lasă servitorii într-un loc neacoperit să-i ude ploaia, nu din pricina unui suflet aspru şi nemilos, dar fiindcă nu se gîndeşte la asta, sau nu măsoară cu mintea gravitatea neajunsului lor. Şi credea că nesocotinţa oamenilor este mult mai obişnuită decît cruzimea, neomenia şi alte

lucruri de acest fel, și că în ea își are originea un număr îndeajuns de mare de fapte rele, și că o foarte mare parte din acțiunile și din purtările oamenilor care se atribuie unor foarte proaste însușiri morale, nu sînt în realitate altceva decît nesocotite.

Într-o anumită ocazie a spus că este mai puțin grav pentru un binefăcător ingratitudinea deplină și hotărîtă decît să se vadă răsplătit pentru un mare serviciu cu unul mic, prin care cel servit, sau dintr-o proastă socoteală, sau din răutate, se crede sau se pretinde dezlegat de orice obligație față de el, care astfel, pare răsplătit, sau din politeţe trebuie să arate că se consideră ca atare, și în felul acesta, pe de o parte, ajunge să se vadă lipsit chiar și de o recunoștință goală și inutilă, a inimii, pe care el probabil și-o făgăduise în orice caz, iar pe de altă parte să-i fie luată pînă și putința de a se văita în libertate de ingratitudine, sau să apară, așa cum și este în realitate, prost și nedrept plătit.

Am mai auzit ca fiindu-i atribuită și această sentință. Noi sîntem înclinați și obișnuiți să presupunem în cei cu care ni se întîmplă să vorbim, multă agerime de minte și o mare isteţime de a descoperi adevărata noastră valoare, sau cea pe care noi ne închipuim că o avem și de a recunoaşte frumusețea sau vreo altă calitate a oricăreia din vorbele și din faptele noastre, precum și o mare deprindere de a medita adînc, și o bună memorie, pentru a putea prețui aceste însușiri și aceste valori, și pentru a le ține minte apoi mereu, însă că referitor la orice alt lucru, sau nu descoperim sau nu o mărturisim că descoperim la ei astfel de calități.

Capitolul al patrulea

Observa că uneori oamenii nehotărți sînt foarte stăruitori în hotărîrile lor, în ciuda oricăror greutăți, și aceasta chiar din pricina nehotărîrii lor, întrucît pentru a părăsi hotărîrea luată, ar trebui să se decidă încă o dată. Uneori sînt foarte dîrji și gata de a pune în aplicare ceea ce au hotărît,

pentru că temîndu-se ei singuri să nu ajungă, dintr-un moment într-altul, să-şi părăsească hotărîrea pe care au luat-o, şi să recadă în acea foarte chinuitoare îndoială şi nehotărîre în care s-au aflat mai înainte de a se hotărî, îi grăbesc executarea şi se silesc din toate puterile, împinşi mai mult de neliniştea şi de nesiguranţa de a nu se putea birui pe ei, decît de scopul însuşi al acţiunii şi de celelalte pedici pe care le au de învins, spre a-l dobîndi.

Spunea uneori, rîzînd, că persoanele obişnuite să-şi împărtăşească neîncetat altora gîndurile şi sentimentele, se plîng, chiar şi cînd sînt singure, dacă le pişcă pînă şi o muscă, sau dacă li se varsă sau le scapă din mînă un vas, şi că dimpotrivă cele ce sînt obişnuite să trăiască singure, cu ele înseşi şi să se închidă în lăuntrul lor, chiar de s-ar simţi lovite de apoplexie, cînd se află în prezenţa altuia, nici nu deschid gura.

Considera că o bună parte dintre oameni, atît antici cît şi moderni, care sînt socotiţi mari sau extraordinari, şi-au cîştigat această reputaţie mai ales din pricina excesului unor calităţi ale lor faţă de celelalte. Şi că cel la care însuşirile spiritului ar fi echilibrate şi proporţionale între ele, chiar dacă acestea ar fi extraordinare sau peste măsură de mari, cu greutate ar putea el să facă lucruri demne de una din aceste două calităţi, şi s-ar putea chiar ca el să nu li se pară celor prezenţi sau viitori nici mare nici extraordinar.

Distingea la naţiunile civilizate moderne trei feluri de persoane. Primul, persoanele cărora natura lor particulară, şi în mare parte chiar şi natura omenească în general, li s-a schimbat şi li s-a transformat prin artă şi prin deprinderile vieţii de la oraş. Spunea că astfel de persoane sînt toate cele ce sînt apte pentru treburile private sau publice, şi sînt în stare să participe cu plăcere la relaţiile civilizate dintre oameni, şi să izbutească să se înţeleagă foarte bine cu cei cu care se nimeresc să trăiască, sau să aibă vreun fel de legături personale, în sfîrşit, după toate regulile vieţii civilizate din prezent. Şi numai acestui fel de persoane, şi pretutindeni, spunea că li se cuvine şi le aparţine stima oamenilor la naţiunile pomenite. Al doilea fel de persoane sînt cele la care natura nu şi-a schimbat îndeajuns prima ei stare, sau fiindcă n-a fost, cum se spune, cultivată, sau din pricina mărginirii şi a nepriceperii ei, n-a fost destul de

capabilă să primească și să păstreze impresiile și efectele artei, ale experienței și ale exemplului celorlalte. Astfel de persoane sînt cele mai numeroase dintre toate, dar ele sînt disprețuite tot atît de ele însele cît și de celelalte, vrednice doar de o mică considerație, și în sfîrșit alcătuind acea lume care are sau merită numele de vulg, în orișice rang sau situație ar fi pusă de soartă. Al treilea fel de persoane, al căror număr este incomparabil inferior celorlalte două și sînt aproape tot atît de disprețuite ca și cele de al doilea fel, și adeseori chiar mai mult, sînt acele persoane a căror natură, din pricina unui prisos de forță, a rezistat artei vieții noastre prezente, a exclus-o și a respins-o de la ea, neprimind decît o atît de mică parte din această artă, încît ea nu este suficientă persoanelor amintite nici pentru a-și putea exercita afacerile și pentru a ști cum să se poarte cu oamenii, dar nici măcar pentru a ști să devină plăcute sau prețuite în conversație. Și împărțea acest fel de oameni în două specii: una foarte puternică și viguroasă, disprețuitoare a disprețului care îi este arătat de către toți, și adesea mai mulțumită de acest dispreț, decît dacă ar fi onorată, diferită de ceilalți nu numai dintr-o necesitate a naturii, dar și prin voința ei și în mod bucuros, ținîndu-se departe de speranțele și de plăcerile societății oamenilor, și aflîndu-se singuratică în mijlocul orașelor, nu numai pentru că ea fuge de cealaltă lume, dar și pentru că este evitată de lume. Adăuga că din această specie nu se găsesc decît foarte puține persoane. În natura celeilalte specii, spunea că este unită și amestecată cu puterea un fel de slăbiciune și de timiditate, astfel încît această natură dă o luptă cu ea însăși. Deoarece oamenii din această a doua specie, nefiind de loc străini prin voința lor de legăturile cu ceilalți, ci dorind, cu privire la multe și diferite lucruri să devină la fel sau asemeni celor din prima categorie, regretînd în inima lor desconsiderarea în care văd că se află, părînd chiar mai puțin decît alți oameni peste măsură de inferiori lor la minte și la suflet, nu ajung, în ciuda oricărei griji și silințe pe care le depun în acest scop, să se deprindă cu practica vieții, nici să devină suportabili cel puțin lor înșiși, în conversație, dacă nu și altora. Astfel au fost în timpurile din urmă, și sînt în vremea noastră, deși unul mai mult, altul mai puțin, multe dintre mințile cele mai mari și mai delicate. Și ca un exem-

plu de seamă, îl dădea pe Jean-Jacques Rousseau, la care adăuga un alt exemplu, luat de la antici, adică pe Vergiliu, despre care în *Viața latină* care poartă numele lui Donatus gramaticianul, este istorisit cu autoritatea lui Melissus, un alt gramatician, libert al lui Mecena, că el foarte tîrziu a vorbit, și atunci prea puțin deosebit de cei neînvățați. Și că lucrul acesta este adevărat, și că Vergiliu, din însăși pricina minunatei finețe a minții sale, era prea puțin capabil să aibă relații de prietenie cu oamenii, i se părea că se putea deduce îndeajuns de sigur, atît din meșteșugul stilului său, foarte subtil și foarte muncit, cît și din propriul caracter al acestei poezii, precum și din ceea ce se citește către sfîrșitul cărții a doua din *Georgice*. Cînd poetul, contrar obiceiului romanilor antici, și mai ales al celor de o mare sensibilitate, declară că dorește să ducă o viață obscură și singuratică, și o spune în așa fel, încît se poate înțelege că el este silit la asta de firea lui, mai mult decît din înclinare, și că iubește această viață mai mult ca un leac sau ca un refugiu, decît ca un bine. Și de aceea, în genere vorbind, oamenii din această specie ca și cei din cealaltă, nu sînt ținuți în mare stimă, decît numai unii dintre ei, după moarte, iar celor de al doilea fel, în timpul vieții, ca și după moarte, li se dă puțină considerație sau chiar de loc; socotea că se putea afirma, în mod sigur, că în vremurile noastre stima generală a oamenilor nu se obține în viață altfel decît numai dacă îți părăsești și-ți schimbi foarte mult firea. În afară de asta, deoarece în timpurile de față, ca să spunem astfel, toată viața socială se restrînge la persoanele de primul fel, care se află la mijloc între celelalte două, trăgea încheierea că și din această cauză precum și dintr-o mie altele, se poate înțelege că în ziua de astăzi mînuirea și stăpînirea treburilor se află aproape în întregime în mîinile mediocrității.

Mai deosebea trei stări ale bătrîneții în comparație cu celelalte vîrste ale omului. La începuturile națiunilor, cînd în ce privește obiceiurile și moravurile toate vîrstele au fost drepte și virtuoase, și cît timp experiența și cunoașterea oamenilor și a vieții n-a avut ca o însușire deosebită a ei puterea să îndepărteze sufletele de cinste și de dreptate, bătrînețea a fost respectată mai presus de toate celelalte vîrste, pentru că o dată cu dreptatea și cu alte valori

asemănătoare ei, ce erau pe atunci comune tuturor, predomina în ea, cum e firesc să se întîmple, o mai mare înțelepciune și prudență decît în celelalte vîrste. Dar în decursul timpului, odată corupte și pervertite moravurile, nici o vîrstă n-a fost mai lașă și mai josnică decît bătrînețea, înclinată spre rău mai mult decît celelalte vîrste, din pricina unei mai îndelungate obișnuințe, a unei mai mari cunoașteri și experiențe a lucrurilor omenești, din pricina urmărilor răutății altora, îndurate mai îndelung și într-un număr mai mare, și din răceala pe care i-o dă natura, dar în același timp neputincioasă să înfăptuiască răul, într-altfel, decît prin calomnii, înșelătorii, perfidii, șiretlicuri, prefăcătorii, și, pe scurt, cu acele mijloace care dintre cele ticăloase sînt cele mai josnice. Dar deoarece corupția națiunilor a depășit orice limită, și deoarece disprețul față de dreptate și de virtute a luat-o înainte la oameni experienței și cunoașterii lumii și a tristului adevăr, ba, chiar ca să spunem astfel, deoarece experiența și cunoașterea au luat-o înaintea vîrstei, și omul încă din copilărie a fost deprins, instruit și stricat, bătrînețea a devenit, nu zic chiar respectată, întrucît de atunci înainte foarte puține lucruri au mai fost în stare să capete acest nume, dar mai ușor de îndurat decît celelalte vîrste. De aceea, înflăcărarea sufletească și vigoarea trupească, care în trecut, dînd sprijin imaginației și nobleței gîndurilor, nu rareori fuseseră în oarecare măsură cauza unor moravuri, sentimente și opere virtuoase, au fost pe urmă numai imbolduri și susținătoare ale gîndului și ale faptei rele, dîndu-i curaj și viață ticăloșiei, care însă o dată cu înaintarea anilor a fost îmblînzită și potolită de răceala inimii, și de slăbiciunea membrelor, lucruri care altminteri împing mai mult spre viciu decît spre virtute. Pe lîngă că și însăși marea experiență și cunoaștere a lucrurilor omenești, devenite cu totul neplăcute, supărătoare și deprimante, în loc să-i mai îndrepte pe cei buni spre nelegiuire, ca în trecut a dobîndit puterea de a micșora și uneori chiar de a stinge dragostea față de ea, la cei ticăloși. De aceea, în ce privește moravurile, vorbind despre bătrînețe în comparație cu celelalte vîrste, se poate spune că ea a fost în primele timpuri, cum este binele față de mai bine, în timpurile de corupție, cum este răul față de mai rău, iar în timpurile următoare și mai rele, dimpotrivă.

Discuta adesea despre acea calitate a dragostei de sine' care astăzi se numeşte egoism, ea oferindu-i, cred eu, prilejul de a se putea lungi la vorbă. Subiect despre care voi reda cîteva din sentinţele lui. Spunea că în ziua de astăzi, atunci cînd îţi este lăudat sau defăimat cineva, despre cinstea sau despre lipsa lui, de către o persoană care va fi avut de a face sau are de a face cu el în prezent, tu nu dobîndeşti altă informaţie de la această persoană care îl critică sau îl laudă decît că ea este mulţumită sau nu de el: mulţumită, dacă îl înfăţişează drept bun, nemulţumită, dacă îl înfăţişează drept rău.

Tăgăduia că cineva în aceste timpuri poate să iubească fără rival; şi fiind întrebat pentru ce, răspundea: pentru că desigur cel iubit sau cea iubită este un rival foarte primejdios pentru cel ce iubeşte.

Să presupunem cazul, zicea, că tu ceri un serviciu unei persoane oarecare; cerere ce nu ţi se poate satisface fără a provoca ura sau reaua voinţă a unui terţiu, şi să presupunem că acest terţiu, tu şi persoana rugată sînteţi toţi trei, în ce priveşte situaţia şi puterea, mai mult sau mai puţin egali. Eu zic că cererea ta probabil că nu-ţi va fi împlinită cu nici un chip, chiar admiţînd că dacă te-ar fi servit pe tine te-ar fi îndatorat mult faţă de el, şi te-ar fi făcut mai binevoitor pe tine faţă de el, decît şi l-ar fi făcut duşman pe acel terţiu. Dar de ura şi de mînia oamenilor te temi mult mai mult decît speri de la dragoste şi recunoştinţă, şi pe bună dreptate: pentru că în genere, se vede că primele două pasiuni lucrează mai adesea, şi cînd lucrează dovedesc o mult mai mare eficacitate, decît cele contrare lor. Motivul este că, cel ce se străduieşte să dăuneze celor pe care îi urăşte, şi care caută răzbunare, lucrează pentru sine, pe cînd cel ce se sileşte să fie de folos celor pe care îi iubeşte, şi care răsplăteşte binefacerile primite, lucrează doar pentru prietenii şi binefăcătorii lui.

Zicea că întotdeauna omagiile şi serviciile care se fac altora cu speranţe şi planuri de folos propriu, rareori îşi ating scopul, pentru că oamenii mai ales astăzi, cînd au mai multă ştiinţă, şi mai multă prevedere decît în trecut,

ușor primesc și greu restituie. Dar cu toate acestea, că dintre astfel de omagii și servicii, cele aduse de unii tineri unor bătrîne bogate și puternice, nu numai că își ating țelul mai des decît celelalte, dar și de cele mai multe ori.

Reflecțiile scrise mai jos, care privesc în primul rînd moravurile moderne, îmi amintesc de a le fi auzit chiar din gura lui. Astăzi nu există vreun lucru care să provoace rușine oamenilor deprinși cu lumea și avînd experiența ei, în afară de faptul de a se rușina, și nici nu se rușinează de altceva astfel de oameni, decît de aceasta, dacă uneori li se întîmplă și așa ceva.

Uimitoare este puterea modei, care, în timp ce națiunile și oamenii sînt foarte statornici cu orice altfel de obiceiuri, și foarte încăpățînați să judece, să lucreze și să procedeze după obicei, chiar și împotriva rațiunii și spre paguba lor, de vrea însă ea, întotdeauna, îi face dintr-odată să renunțe, să schimbe și să adopte practici, moduri și judecăți noi, chiar cînd ceea ce părăsesc ei este rațional, util, frumos și potrivit, și ceea ce îmbrățișează, le este potrivnic.

Despre nenumărate lucruri care, în viața publică sau particulară, sînt într-adevăr ridicole, foarte rar se întîmplă să se rîdă, și chiar dacă cineva încearcă să facă asta, dacă nu izbutește să transmită rîsul său și celorlalți, curînd încetează și el. Și dimpotrivă, despre o mie de lucruri sau foarte grave, sau foarte potrivite, se rîde tot timpul, și cu o mare ușurință se provoacă și rîsul celorlalți. Ba chiar cele mai multe dintre lucrurile despre care se rîde îndeobște, în realitate nu sînt de loc ridicole, și despre foarte multe se rîde chiar și numai pentru acest motiv, că nu sînt de rîs, sau în nici o privință sau nu îndeajuns.

Zicem și auzim zicîndu-se la tot pasul: *bunii antici*, *bunii noștri strămoși*, și un *om din cei vechi*, ceea ce vrea să spună un om cumsecade și în care poți să te încrezi. Fiecare generație crede pe de o parte că cei din trecut au fost mai buni decît cei din prezent, iar pe de altă parte că popoarele progresează îndepărtîndu-se pe zi ce trece tot mai mult de prima lor stare, la care, de s-ar reîntoarce, neîndoios că ar decade.

Desigur că adevărul nu este frumos. Cu toate acestea și adevărul poate deseori să ofere unele plăceri, și dacă în lucrurile omenești frumosul este de preferat adevărului,

acesta, acolo unde frumosul lipsește, este de preferat oricărui alt lucru. Dar în marile orașe ești departe de frumos, pentru că frumosul nu mai are nici un loc în viața oamenilor. Ești departe și de adevăr, pentru că în marile orașe orice lucru este fals sau zadarnic. Astfel încît acolo, ca să spunem astfel, tu nu vezi, nu auzi, nu atingi, nu respiri altceva decît falsitate, și chiar și aceasta este urîtă și neplăcută. Ceea ce pentru spiritele delicate se poate spune că este cea mai mare nefericire din lume.

Cei ce nu trebuie să se îngrijească ei singuri de nevoile lor, și deci lasă grija acestora pe seama altora, de obicei nu pot să se îngrijească, în nici un fel, sau numai cu foarte mare greutate, și mai puțin decît ceilalți, de nevoia principală pe care în orice caz o au. Zic: nevoia de a-ți umple viața, care este mult mai mare decît toate nevoile particulare de care ai grijă și care îți ocupă viața, ca fiind mai mare chiar și decît nevoia de a trăi. Ba chiar faptul de a trăi, în el însuși, nu este o nevoie, pentru că dacă e lipsit de fericire, nu mai este un bine. Dar dacă viața există, prima și cea mai mare nevoie este de a o trăi cît mai puțin nefericit cu putință. Dar, pe de o parte, viața lipsită de orice ocupație sau goală, este foarte nefericită, iar pe de altă parte, singurul fel de ocupație față de toate celelalte, prin care viața devine mai puțin nefericită este de a te îngriji de propriile nevoi.

Zicea că obiceiul de a vinde și cumpăra oameni era un lucru folositor neamului omenesc, și argumenta prin aceea că practica vaccinării împotriva vărsatului a fost adusă la Constantinopol, de unde a trecut în Anglia, și de acolo în celelalte părți ale Europei, din Circazia, unde boala vărsatului, primejduind viața și figurile copiilor și ale tinerilor, pricinuia pagube mari negoțului pe care îl fac popoarele de acolo cu fetele lor.

Povestea despre el însuși că atunci cînd părăsise școala și intrase în lume, își propusese, ca un tînăr fără experiență ce era și ca un prieten al adevărului, să nu laude niciodată, nici vreo persoană, nici vreun lucru de care avea nevoie în societatea oamenilor, decît numai dacă ar fi fost astfel, încît într-adevăr să i se pară demne de laudă. Dar că după ce trecuse un an, în care, respectîndu-și hotărîrea luată, nu lăudase nici un lucru și nici o persoană, temîndu-se să

nu uite cu totul, din lipsă de exerciţiu, ceea ce nu cu mult timp mai înainte învăţase la retorică cu privire la expresiile elogioase sau laudative, şi-a călcat hotărîrea, şi puţin mai tîrziu a renunţat cu desăvîrşire la ea.

Capitolul al şaselea

Obişnuia să pună să i se citească cînd o carte, cînd alta, de cele mai multe ori de un scriitor antic, şi intervenea în lectură cu unele cuvinte ale lui, şi aproape cu un mic comentariu verbal, asupra unui pasaj sau al altuia, pe rînd. Auzind citindu-i-se din *Vieţile filozofilor* scrise de Diogene Laerţiu, că fiind întrebat Chilon prin ce se deosebesc cei învăţaţi de cei neînvăţaţi, răspunsese că prin speranţele de mai bine, el a zis: astăzi este cu desăvîrşire contrariu, pentru că ignoranţii speră, în vreme ce cunoscătorii nu mai speră nimic.

De asemenea, citindu-se în amintitele *Vieţi* că Socrate afirma că pe lume există un singur bine, şi că acesta este ştiinţa, şi un singur rău, şi că acesta este ignoranţa, zisese: despre ştiinţa şi despre ignoranţa antică nu ştiu, dar astăzi eu aş schimba aceste cuvinte în contrariul lor.

În aceeaşi carte citîndu-se această dogmă a sectei hegesiacilor[1]: *înţeleptul orice lucru ar face, îl va face în propriul lui interes*, zisese: dacă toţi cei ce fac astfel sînt filozofi, atunci să vină Platon, şi să înfăptuiască republica lui în toată lumea civilizată.

Lăuda mult o maximă a lui Bion boristenitul, spusă tot de Laerţiu, după care cei mai chinuiţi dintre toţi sînt cei ce caută cea mai mare fericire. Şi adăuga că, dimpotrivă, cei mai fericiţi sînt cei ce obişnuiesc cît mai mult cu putinţă să se hrănească cu o cît de mică fericire, şi, chiar după ce ea a trecut, să o întoarcă înapoi şi să o guste pe îndelete în amintire.

Aplica diferitelor vîrste ale naţiunilor civilizate acel vers grecesc care sună astfel: *tinerii fac, cei de vîrsta mijlocie*

[1] Discipolii filozofului grec Hegesius, din antica Alexandrie, după învăţătura căruia fericirea consta în absenţa oricărei dureri, şi, prin excelenţă, în moarte.

chibzuiesc, bătrînii doresc[1], spunînd că în adevăr vîrstei prezente nu-i rămîne altceva decît dorința.

La un pasaj din Plutarh, care este tradus de Marcellus Adrianius, tînărul, prin aceste cuvinte: *încă mult mai puțin ar fi îndurat spartanii insolența și bufoneriile lui Stratocle, care convinsese mai întîi poporul* (aceștia au fost atenienii) *să aducă jertfe ca învingători, și care apoi, după ce a aflat adevărul înfrîngerii, se indigna, a zis: ce pagubă ați avut din partea mea, care am știut să vă țiu în sărbătoare și în bucurie timp de trei zile?* Ottonieri adăugase: același lucru s-ar putea răspunde într-un mod foarte potrivit și celor ce se plîng de natură, învinovățind-o că, în ceea ce o privește pe ea ține pentru fiecare adevărul ascuns, și învăluit în multe aparențe deșarte, dar frumoase și plăcute: ce pagubă vă aduce ea dacă vă înveselește trei-patru zile? Și cu alt prilej spusese că pe deplin se poate aplica speciei noastre, față de erorile firești omului, ceea ce spune Tasso despre copilul făcut să ia doctoria printr-o înșelătorie: *și prin înșelarea lui își recapătă viața.*

Citindu-i-se din *Paradoxele* lui Cicero un pasaj care în vulgară s-ar traduce precum urmează: *poate că voluptățile fac o persoană mai bună sau mai de laudă? și există oare cineva care să se laude sau să se împăuneze că se bucură de ele?* zisese: dragul meu Cicero, că modernii devin prin voluptate mai buni, sau mai de lăudat, nu îndrăznesc s-o spun, dar mai lăudați, desigur. Ba chiar trebuie să știi că astăzi numai acest drum, socotit de laudă, și-l propun și-l urmează aproape toți tinerii, adică pe acela care se manifestă prin voluptăți. Cu care nu numai că se laudă, după ce le-au obținut, si dau despre el nenumărate amănunte prietenilor și străinilor, cui vrea și cui nu vrea să le asculte, dar pe care, în afară de asta, de foarte multe ori le doresc și si le procură, nu ca pe o plăcere, ci ca pe o pricină de laudă și de renume, și ca pe un motiv de a se făli, pe foarte multe atribuindu-și-le deși nedobîndite, ba chiar nici căutate, sau pe de-a-ntregul închipuite.

Însemna în istoria pe care a scris-o Arrian despre expedițiile lui Alexandru cel Mare, că în ziua bătăliei de la Isso,

[1] Versul este atribuit lui Hesiod și s-a transmis oral.

Darius și-a așezat soldații mercenari greci în fruntea armatei, și Alexandru pe mercenarii lui tot greci în spate; și socotea că numai din această împrejurare, singură, și tot s-ar fi putut prevedea rezultatul bătăliei.

Nu reproșa, ba chiar lăuda și-i plăcea ca scriitorii să vorbească foarte mult despre ei înșiși, pentru că spunea că în această materie, aproape întotdeauna și aproape toți sînt elocvenți, avînd de obicei stilul bun și potrivit, chiar și spre deosebire de cel obișnuit al timpului lor, sau al țării lor sau chiar și spre deosebire de stilul lor propriu. Și asta nu-i de mirare, deoarece cei ce scriu despre ei înșiși, avînd spiritul prins și dominat de această materie, nu sînt niciodată lipsiți nici de gîndurile și nici de sentimentele născute din această materie, în însuși spiritul lor, nu aduse din alte părți, nici sorbite din alte izvoare, nici obișnuite și comune, și cu ușurință se abțin în ele, de la podoabele ușoare sau nepotrivite, de la farmecul și frumusețea false, sau care sînt mai mult aparente decît reale, de la artificial, și de la tot ceea ce nu e natural. Și este foarte falsă credința că cititorilor, îndeobște, puțin le pasă de ceea ce spun scriitorii despre ei înșiși, mai întîi pentru că tot ceea ce este într-adevăr gîndit și simțit de scriitorul însuși, și este spus într-un chip natural și potrivit, atrage atenția și face impresie, și apoi pentru că în nici un alt fel nu înfățișezi și nu poți vorbi mai adevărat și mai eficace despre faptele altuia, decît vorbind despre tine, dat fiind că toți oamenii se aseamănă între ei, atît cu privire la calitățile naturale, cît și la întîmplările lor, întrucît ele depind de soartă, și că dacă observi bine lucrurile omenești în tine însuți, le vezi mult mai bine și cu mai multă simțire decît la altul. În sprijinul acestor păreri, el cita, printre altele, discursul lui Demostene pentru Coroană[1], în care oratorul vorbind neîntrerupt despre el, se întrece pe el însuși în elocință, și pe Cicero, căruia, de cele mai multe ori i se întîmplă același lucru, cînd vorbește despre el însuși, ceea ce se vede în deosebi în discursul pentru Milon, minunat în întregime, dar îndeosebi la sfîrșit, cînd oratorul se introduce pe el însuși. Cum de asemenea foarte frumos și foarte elocvent printre dis-

[1] Aluzie la discursul cu care vestitul orator grec își apără dreptul de a purta coroana de laur rivnită de rivalul său Eschin.

cursurile lui Bossuet este mai presus de toate celelalte cel în care, încheind cu laudele aduse Prințului de Condé, oratorul amintește despre propria sa bătrînețe, aproape de moarte. Dintre scrierile împăratului Iulian, care în toate celelalte este un sofist, și adeseori chiar de nesuportat, scrierea cea mai cu judecată și mai de laudă este discursul intitulat *Misopogne*, adică *împotriva bărbii*, în care răspunde la insultele și blestemele celor din Antiohia împotriva lui. În această mică operă, lăsînd deoparte celelalte calități, el nu e cu mult mai prejos de Lucian, nici ca spirit comic, nici ca putere, ca ascuțime și ca vioiciune a vorbelor de duh, pe cînd în opera despre Cesari, imitată tot după Lucian, este lipsit de gust și de haz, și în afară de asta, slab și aproape stupid. Dintre italieni, care de altfel sînt lipsiți aproape cu totul de scrieri de elocință, apologia pe care Lorenzino dei Medici a scris-o ca o justificare a sa, este în întregime un exemplu de mare și desăvîrșită elocință; și de asemenea Torquato Tasso este nu rareori elocvent în unele lucrări în proză ale sale, unde vorbește mult despre sine însuși, și aproape întotdeauna foarte elocvent în scrisori, unde nu discută, se poate spune, decît despre treburile personale.

Capitolul al șaptelea

Se amintesc încă multe alte vorbe înțelepte și răspunsuri inteligente ale sale, cum este cel pe care l-a dat unui tînăr, foarte citit, dar puțin cunoscător al lumii, ce spunea că despre arta de a te conduce în viața socială, și despre cunoașterea practică a oamenilor, se învață o sută de foi pe zi. Ottonieri i-a răspuns: dar cartea are cinci milioane de foi.

Altui tînăr care, nesocotit și temerar, spre a se apăra de cei ce-i reproșau insuccesele pe care le înregistra zilnic, și de înfrîngerile pe care le suferea, se obișnuise să răspundă că de viață nu trebuie să-ți pese mai mult decît de o comedie, Ottonieri i-a zis odată: și într-o comedie este mai bine să obții aplauze decît să fii fluierat, și comediantul puțin

stăpîn pe arta lui, sau neştiind s-o practice, pînă la urmă moare de foame.

Într-o zi prinzînd paznicii de la curte un ucigaş, care deoarece era şchiop, nu putuse fugi după crimă, Ottonieri zisese: vedeţi, prieteni, că justiţia, deşi se spune că şchioapătă, îl prinde totuşi pe răufăcător dacă şi el e şchiop.

Călătorind prin Italia, i s-a spus, nu ştiu unde, de către un curtean care voia să-l critice: am să vă vorbesc deschis, dacă îmi permiteţi, iar Ottonieri i-a răspuns: o să-mi placă foarte mult să te ascult, pentru că în călătorii cauţi să vezi lucruri rare.

Odată, silit de nu ştiu ce nevoie să ceară bani cu împrumut cuiva, care scuzîndu-se că nu poate să-i dea încheia afirmînd că dacă ar fi fost bogat cea mai mare grijă a lui ar fi fost să se gîndească la nevoile prietenilor, Ottonieri i-a răspuns: mi-ar părea foarte rău ca tu să fii îngrijorat din pricina noastră. Dee Domnul să nu ajungi niciodată bogat.

În tinereţe, cînd compusese nişte versuri în care întrebuinţase anumite cuvinte vechi, unei doamne în vîrstă, căreia, la cererea ei, i le recita, şi care i-a spus că nu le înţelegea pentru că acele cuvinte nu circulau pe vremea ei, el i-a răspuns: eu credeam dimpotrivă că circulau, pentru că sînt foarte vechi.

Despre un zgîrcit foarte bogat, căruia i se furaseră puţini bani, a zis că se purtase zgîrcit pînă şi cu hoţii.

Despre un calculator care despre orice lucru pe care îl auzea sau îl vedea, începea să facă calcule, a zis: ceilalţi fac lucrurile, iar el le socoteşte.

Unor arheologi ce discutau împreună cu privire la o statuetă antică a lui Jupiter, făcută din pămînt ars, cerîndu-i-se părerea, le-a zis: nu vedeţi voi că acesta este un Jupiter în Creta?

Despre un prost care presupunea că ştie să raţioneze foarte bine, şi în vorbirea lui, la fiecare două cuvinte, amintea de logică, a zis: acesta este într-adevăr omul definit de greci, adică un animal logic.

Aproape de moarte și-a alcătuit el însuși această inscripție, care apoi a fost gravată deasupra mormîntului;

OASELE
LUI FILIPPO OTTONIERI
NĂSCUT PENTRU OPERE VIRTUOASE
ȘI PENTRU GLORIE
TRĂIT FĂRĂ DE FOLOS ȘI INUTIL
ȘI MORT FĂRĂ RENUME
CUNOSCĂTOR ÎNSĂ AL NATURII
ȘI AL SOARTEI
SALE.

DIALOGUL LUI CRISTOFOR COLUMB CU PIETRO GUTIERREZ

COLUMB: Frumoasă noapte, prietene.

GUTIERREZ: Frumoasă, într-adevăr: și cred că de ai vedea-o de pe pămînt, ar fi și mai frumoasă.

COLUMB: Foarte bine: și tu ești obosit de atîta navigare.

GUTIERREZ: Nu de orice navigare; ci de această navigare ce se arată mai lungă decît crezusem, și mă cam plictisește. Cu toate astea să nu crezi că mă plîng de tine, cum fac ceilalți. Ba chiar trebuie să fii sigur că oricare ar fi hotărîrea pe care ești gata s-o iei cu privire la această călătorie, întotdeauna te voi sprijini, ca și pînă acum, din toate puterile mele. Dar așa, fiindcă a venit vorba, aș vrea să-mi spui răspicat, cu toată sinceritatea, dacă mai ești tot atît de sigur ca la început că ai să găsești o țară nouă în această parte a lumii, sau dacă, după atîta timp și după atîta experiență potrivnică, nu începi să te îndoiești și tu întrucîtva.

COLUMB: Sincer vorbind, așa cum poți face cu un prieten de nădejde, îți mărturisesc că m-a cuprins puțin și pe mine îndoiala: cu atît mai mult cu cît în această călătorie unele semne care îmi dăduseră o mare speranță la început, s-au dovedit apoi mincinoase; cum a fost de pildă cel al păsărilor care au trecut pe deasupra noastră, venind dinspre apus, la puține zile după ce plecasem din Gomera, fapt pe care eu l-am socotit ca un indiciu, punîndu-l pe seama pămîntului apropiat. De asemenea, am văzut din zi în zi că rezul-

tatul nu a corespuns nici presupunerilor și nici pronosticurilor făcute de mine mai înainte de a porni pe mare, cu privire la diferite fapte care aveau să ni se întîmple, credeam eu, în timpul călătoriei. Dar ajung să cred că după cum aceste presupuneri m-au înșelat, cu toate că mi se păreau aproape sigure, tot așa s-ar putea întîmpla să fie nesigură și presupunerea principală, și anume că trebuie să aflu un pămînt dincolo de Ocean. E adevărat că această presupunere are astfel de temeiuri, încît, chiar de e falsă, mi s-ar părea pe de o parte că nu se mai poate avea încredere în nici o judecată omenească, în afară de cazul cînd ea ar consta în întregime în lucruri care să se vadă în prezent și să se poată pipăi. Dar pe de altă parte, socot că practica se îndepărtează adesea, ba chiar de cele mai multe ori, de speculație, și-mi mai spun în sinea mea: cum poți tu să știi că orice parte a lumii se aseamănă cu celelalte părți, astfel încît emisfera de răsărit fiind ocupată în parte de pămînt și în parte de apă, urmează că și emisfera de apus să fie împărțită între pămînt și apă? cum poți să știi că nu este ocupată toată de o mare unică și nesfîrșită? sau că în loc de pămînt, sau și de pămînt și de apă, nu conține ea și vreun alt element? Dar admițînd că ar avea pămînturi și mări ca și cealaltă, nu s-ar putea ca ea să fie nelocuită? ba chiar de nelocuit? Să presupunem că ar fi la fel de locuită ca și a noastră: ce siguranță ai tu că s-ar afla pe ea ființe raționale, ca și pe a noastră? Și chiar de ar exista, cum poți fi sigur că sînt oameni, și nu altfel de animale cu intelect? Și chiar dacă sînt oameni, că nu sînt foarte diferiți de cei pe care îi cunoști tu? Să presupunem că sînt mult mai mari la trup, mai puternici, mai îndemînatici, înzestrați de natură cu o inteligență și un spirit mult mai mari, și mult mai civilizați, și avînd o știință și o artă mult mai bogate? Aceste lucruri le tot gîndesc în mine. Și în adevăr, natura se vede că este dotată cu atîta putere și efectele ei sînt atît de diferite și de multiple, încît nu numai că nu se poate da o judecată sigură despre ceea ce a înfăptuit și înfăptuiește ea în locuri foarte îndepărtate și cu totul necunoscute

lumii noastre, dar putem chiar să bănuim că cineva se înșală foarte mult dacă face deducții pornind de la acest loc, cu privire la acele locuri, și n-ar fi cu neputință, să ne închipuim că lucrurile lumii necunoscute, fie toate, fie numai în parte, sînt minunate și ciudate față de lumea noastră. Iată cum noi vedem cu propriii noștri ochi că acul pe aceste mări se apleacă de la steaua polară cu mult către apus: lucru foarte nou, și pînă acum nemaiauzit de nici un navigator; lucru căruia, oricît mi-aș forța închipuirea, eu nu pot să-i găsesc vreo cauză care să mă mulțumească. Nu spun prin asta că trebuie să ne plecăm urechea la poveștile celor vechi cu privire la minunile lumii necunoscute și ale acestui Ocean, ca de pildă, la povestea țărilor descrise de Annon, după care noaptea ele erau pline de flăcări, și la cele despre torentele de foc ce se revărsau de acolo în mare: dimpotrivă, vedem cît de naivă a fost pînă acum toată teama de miracole și de noutăți înspăimîntătoare, pe care au simțit-o oamenii noștri în această călătorie; ca atunci cînd, la vederea acelei grămezi de alge, care păreau să facă din mare parcă o pajiște, și ne împiedicau întrucîtva înaintarea, eu crezut că sînt la ultimele margini ale mării navigabile. Dar vreau numai să închei, răspunzînd întrebării tale, că deși ipoteza mea se întemeiază pe argumente foarte probabile, nu numai după părerea mea, dar și a multor geografi, astronomi și navigatori de seamă, cu care am discutat-o, după cum știi, în Spania, în Italia și în Portugalia, cu toate acestea s-ar putea întîmpla să dea greș; pentru că, o repet, vedem că multe concluzii trase din raționamente foarte bune nu rezistă experienței; și aceasta se întîmplă mai mult ca oricînd cînd ele aparțin lucrurilor în jurul cărora există foarte puțină lumină.

GUTIERREZ: Astfel că tu, în definitiv, ți-ai expus viața ta și pe a tovarășilor tăi, pe temeiul unei simple păreri speculative.

COLUMB: Așa-i: n-o pot tăgădui. Dar, ia gîndește-te puțin: oare oamenii nu-și expun tot timpul viața la primejdii, pe temeiuri cu mult mai slabe, și pentru lucruri de foarte mică valoare, sau chiar fără să se gîndească

măcar la ele? Dacă în prezent tu și cu mine, și toți tovarășii noștri, n-am fi pe aceste corăbii, în largul mării, în această singurătate necunoscută, într-o situație nesigură și plină de riscuri cu nemiluita, care ar fi condițiile de viață în care ne-am afla? cu ce am fi ocupați? în ce chip ne-am petrece aceste zile? Poate mai plăcut? Oare n-am fi dimpotrivă pradă unei mari frămîntări sau încordări, sau copleșiți de plictiseală? Ce înseamnă însă o situație lipsită de primejdii și de nesiguranță? Dacă înseamnă să fii fericit și mulțumit, ea e de preferat oricărei alteia; dar dacă înseamnă plictiseală și mizerie, atunci nu văd vreo altă situație care să nu-i fie de preferat. Eu nu vreau să amintesc gloria și folosul pe care le vom culege, dacă fapta noastră se desfășoară conform cu speranțele noastre. Dar chiar dacă nu ne vom alege cu vreun alt folos din această navigare, mie mi se pare că ea ne este foarte utilă, întrucît ne scapă cîtva timp de plictiseală, ne face scumpă viața și ne face să prețuim multe lucruri pe care altfel nici nu le-am luat în seamă. Scriu cei vechi, după cum vei fi citit sau vei fi auzit, că îndrăgostiții nefericiți ce se aruncau în mare de pe stînca de la Santa Maura (care pe atunci se numea de la Leucade), dacă scăpau cu viață, erau, prin îndurarea lui Apolon, liberați de pasiunea dragostei. Eu nu știu dacă e de crezut că ei ajungeau la acest rezultat; dar știu bine că, odată scăpați de acea primejdie, avea să le fie, măcar pentru puțin timp, și fără sprijinul lui Apolon, scumpă viața, pe care mai înainte o urau; sau cel puțin mai scumpă și mai prețioasă decît mai înainte. Fiecare navigație este, după părerea mea, aproape ca o săritură de pe stînca de la Leucade, aducînd aceleași foloase, dar mai trainice decît le aducea ea, căreia, din această cauză, navigația îi e cu mult superioară. Se crede îndeobște că oamenii mării și ai războiului, fiind la orice pas în primejdie de moarte, fac mai puțin caz de viața lor decît ceilalți oameni. Eu, pentru același motiv, socotesc că, dimpotrivă, de către puține persoane viața este atît de iubită și de prețuită cum este ea de către marinari și soldați. Cîte bunuri pe care tu, avîndu-le, nici nu le bagi

în seamă, ba chiar și cîte alte lucruri care nici nu merită măcar numele de bunuri, par foarte scumpe și foarte prețioase navigatorilor, numai pentru că ei sînt lipsiți de ele! Cine a pus vreodată printre bunurile omenești pe acela de a avea puțin pămînt pe care să calci? Nimeni, în afară de navigatori, și cel mai mult noi, care din pricina marii nesiguranțe în izbînda acestei călătorii, nu dorim altceva decît să vedem un colțișor de pămînt; acesta-i primul gînd care ne întîmpină la deșteptare și cu el în minte adormim seara, și de aceea dacă vreodată vom zări de departe vîrful unui munte sau al unei păduri, sau vreun alt lucru asemănător, n-o să ne mai încăpem în piele de bucurie, și coborînd pe pămînt, numai gîndindu-ne că ne aflăm iar pe ceva nemișcat, și că putem să mergem încolo și-ncoace plimbîndu-ne după pofta inimii, timp de cîteva zile o să ni se pară că sîntem fericiți.

GUTIERREZ: Toate aceste lucruri sînt foarte adevărate: atît de adevărate, încît dacă ipoteza ta se va dovedi tot atît de adevărată cum este temeiul pentru care ai urmat-o, n-o să fim lipsiți de bucuria acestei fericiri într-o bună zi.

COLUMB: Eu, despre mine, deși nu mai cutez să mi-o făgăduiesc în mod sigur, cu toate acestea, aș spera că o să ne bucurăm de ea curînd. De cîteva zile încoace, sonda, precum știi, atinge fundul apei și urmele unei materii pe care le aduce cu ea, mi se par un bun indiciu. Spre seară, norii din jurul soarelui mi se arată de o altă formă și de o altă culoare decît în zilele trecute. Aerul, după cum poți să-l simți, s-a făcut puțin mai dulce și mai călduț decît înainte. Vîntul nu mai bate, ca pînă acum, atît de puternic, nici atît de pieptiș, nici continuu, ci mai degrabă nesigur, și schimbător, și ca și cum ar fi oprit de vreo piedică. Adaugă la acestea și trestia aia care plutea pe mare și care pare să fie tăiată de curînd, tot așa ca și rămurica aialaltă de copac cu boabele roșii și proaspete. Oarecare temei se poate pune chiar și pe stolurile de păsări, deși ele m-au înșelat data trecută, acum însă trec atîtea și atît de mari, și se măresc tot mai mult pe fiece zi, și mai ales că se văd amestecate printre ele unele

păsări care, după înfățișare, nu mi se par a fi păsări de mare. În sfîrșit, toate aceste semne adunate laolaltă, oricît aș vrea să fiu de neîncrezător, mă îndeamnă să aștept plin de nădejde.

GUTIERREZ: Dee Domnul ca de data aceasta ea să se împlinească.

ELOGIUL PĂSĂRILOR

Ameliu, filozof singuratic, stînd într-o dimineață de primăvară, cu cărțile lui, la umbra unei case a sa de la țară și citind, mișcat de cîntul păsărilor de pe cîmp, prinse puțin cîte puțin să asculte și să cugete, și părăsind cititul, într-un tîrziu puse mîna pe condei, și chiar în acel loc scrise cele ce urmează.

Păsările sînt din fire cele mai vesele creaturi din lume. Nu spun asta numai pentru că, întotdeauna cînd le vezi și le auzi, te înveselesc, ci vorbesc despre ele însele, vrînd să spun prin asta că ele simt în toată ființa lor mai multă bucurie și veselie decît oricare altă vietate. Celelalte animale le vezi de obicei serioase și grave, și multe din ele par chiar melancolice, rareori dau semne de bucurie, și chiar de le dau, acestea sînt mici și de scurtă durată, iar cele mai multe din plăcerile și desfătările lor nu le primesc cu bucurie, nici cu vreo urmă de veselie, și chiar dacă sînt încîntate de cîmpurile verzi, de priveliștile deschise și încîntătoare, de aștrii strălucitori, de văzduhurile cristaline și dulci, nici un animal nu obișnuiește să dea vreun semn exterior despre asta, în afară de iepuri, despre care se spune că în nopțile cu lună, și mai ales în cele cu lună plină, sar și se joacă împreună, plăcîndu-le acea lumină, după cum scrie Xenofon. De cele mai multe ori păsările par foarte vesele în mișcări și la înfățișare, și puterea pe care o au, de a te înveseli la vederea lor, nu vine din altceva decît din înfățișarea și din mișcările lor care, ale tuturora, sînt

astfel, încît arată din fire o ușurință și o înclinare deosebită de a simți plăcerea și bucuria, aparență ce nu trebuie considerată deșartă și înșelătoare. Din pricina oricărei plăceri și a oricărei mulțumiri pe care o au, ele cîntă, și, cu cît mai mare le este plăcerea și mulțumirea, cu atît desfășoară o mai mare forță și măiestrie în cîntare. Și deoarece cîntă o mare parte din timp, se deduce că de obicei ele sînt bine dispuse și petrec. Și cu toate că este știut că în perioada dragostei ele cîntă mai bine, mai des și mai îndelung ca oricînd, totuși nu e de crezut că nu le îndeamnă spre cînt și alte plăceri și mulțumiri în afară de plăcerile dragostei. Pentru că e lesne de observat că într-o zi senină și liniștită ele cîntă mai mult decît într-una întunecată și bătută de vînt, iar pe vreme de furtună tac, ca de altfel și ori de cîte ori le încearcă vreo spaimă, care însă de îndată ce a trecut, păsările ies iar afară cîntînd și jucîndu-se unele cu altele. Se observă de asemenea că de obicei ele cîntă dimineața, la deșteptare, fiind împinse la asta în parte de bucuria pe care le-o dă ziua cea nouă, în parte de plăcerea pe care o încearcă în genere orice făptură de a se simți întremată și refăcută după somn. Tot așa se mai bucură, în cel mai înalt grad, de verdele plăcut al întinderilor, de văile rodnice, de apele limpezi și strălucitoare, de priveliștile frumoase. Demn de reținut e și faptul că ceea ce ni se pare nouă plăcut și grațios, tot aceea li se pare și lor, cum se poate constata din momelile cu care sînt prinse păsările în plase sau în clei, în locurile unde li se întind lațuri sau li se pun curse. De asemenea se poate vedea acest lucru din așezarea locurilor de la țară unde, de obicei, se constată o mulțime mai mare de păsări, și unde răsună necontenit cîntecul lor înfocat. În vreme ce alte animale, în afară poate de cele ce sînt domesticite și obișnuite să trăiască pe lîngă oameni, sau nici unul sau puține dintre ele se manifestă în același fel ca și noi în fața frumuseții și a farmecului locurilor. Și nu-i nimic de mirare în asta, deoarece ele nu sînt încîntate decît numai de natură. Dar din lucrurile pe care noi le numim naturale, o foarte mare parte nu sînt astfel, ci sînt mai degrabă artificiale, ca de pildă cîmpurile lucrate, arborii și celelalte plante cultivate și așezate în ordine, apele strînse între anumite maluri și îndreptate într-un anumit curs, și alte lucruri asemănătoare, care nu sînt nici

în stare, și n-au nici înfățișarea pe care ar avea-o de la natură. Astfel încît înfățișarea oricărei țări locuite de orice populație de oameni civilizați, chiar și fără a ține seama de orașe și de celelalte locuri unde oamenii sînt strînși laolaltă, este un lucru artificial, și foarte diferit de ceea ce ar fi de la natură. Unii spun, și aceste cuvinte s-ar potrivi în cazul de față, că glasul păsărilor este mai fermecător și mai dulce, și cîntecul mai modulat, prin părțile noastre, decît acolo unde oamenii sînt sălbatici și grosolani, și trag încheierea că și păsările, chiar libere fiind, iau ceva, fie oricît de puțin, din civilizația oamenilor, cu ale căror așezări s-au obișnuit.

Fie că aceștia spun sau nu adevărul, sigur e că a fost o mare prevedere a naturii aceea de a atribui aceluiași fel de animale și cîntecul, și zborul, astfel încît cele ce aveau să desfete celelalte ființe cu glasul lor, se aflau de obicei în înălțimi, de unde glasul putea să li se răspîndească în jur pe o mai mare întindere, și să ajungă pînă la un număr mai mare de ascultători. Astfel încît văzduhul, care este elementul destinat sunetului, să fie populat de creaturi glăsuitoare și muzicale. Într-adevăr, o mare mîngîiere și desfătare ni le oferă atît nouă, oamenilor, cît și, după părerea mea, tot pe atît și celorlalte animale, cînd auzim cîntecul păsărilor. Și asta eu cred că se naște în primul rînd nu din suavitatea sunetelor, oricît ar fi ea de mare, nici din varietatea și nici chiar din desăvîrșita lor armonie, cît din prevestirea bucuriei care e lăsată de la natură, atît în cîntecul în genere, cît și în cîntecul păsărilor îndeosebi. Care este, cum s-ar spune, un rîset, pe care pasărea îl are cînd ea se simte bine dispusă și mulțumită.

De aceea s-ar putea spune că păsările împărtășesc întrucîtva privilegiul pe care îl are omul de a rîde și pe care nu-l au celelalte animale, și poate pentru asta au gîndit unii că dacă omul este definit ca un animal cu intelect sau rațiune, cu o egală îndreptățire ar putea să fie definit și ca un animal care rîde, părîndu-li-se că rîsul nu este mai puțin propriu și particular omului, decît rațiunea. Negreșit că este un lucru uimitor ca omul, care dintre toate creaturile este cea mai chinuită și mai nefericită, să aibă facultatea rîsului, necunoscută oricărui alt animal. Uimitoare mai este și întrebuințarea pe care noi o dăm acestei facultăți, deoarece vezi mulți, chiar și cu prilejul vreunui accident foarte grav,

sau într-o mare tristeţe sufletească, iar alţii care, deşi parcă nu mai simt nici o dragoste faţă de viaţă, fiind foarte siguri de deşertăciunea oricărui bun omenesc, deveniţi aproape incapabili de a simţi orice bucurie, şi lipsiţi de orice speranţă, şi care totuşi rîd. Ba chiar, unii oameni, cu cît cunosc mai bine deşertăciunea bunurilor amintite şi nefericirea vieţii, şi cu cît speră mai puţin şi sînt mai puţin în stare să se bucure, cu atît mai mult obişnuiesc să se pornească pe rîs. Rîs a cărui natură, în genere, şi ale cărui principii intime şi moduri sufleteşti de-abia de s-ar putea defini şi explica; ar trebui poate mai degrabă să spunem că rîsul este un fel de nebunie trecătoare sau chiar de aiurare şi de delir. Întrucît oamenii, nefiind niciodată satisfăcuţi sau încîntaţi cu adevărat de vreun lucru, nu pot să aibă nici un motiv de rîs care să fie raţional şi just. Şi ar fi curios de aflat, cînd şi cu ce prilej a fost împins omul pentru prima oară să-şi folosească şi să-şi cunoască această putere a lui. Deoarece e neîndoielnic că în starea primitivă şi sălbatică omul se arată cel mai adesea serios, aşa cum fac şi celelalte animale, ba chiar avînd o înfăţişare melancolică. Din care pricină eu sînt de părere că rîsul nu numai că apare pe lume după plîns, lucru despre care nu poate să existe nici o îndoială, dar că trece chiar o bună bucată de timp pînă ce el să fie încercat şi auzit pentru prima oară. În care timp, nici mama nu-i surîdea copilului, nici acesta n-o recunoştea după surîs, cum zice Vergiliu. Iar dacă astăzi, cel puţin acolo unde lumea a ajuns la o viaţă civilizată, oamenii încep să rîdă la puţin timp de la naştere, o fac în primul rînd în virtutea exemplului, deoarece îi văd pe ceilalţi că rîd. Şi sînt înclinat să cred că prima ocazie şi prima cauză care a generat rîsul a fost pentru oameni beţia, un alt lucru propriu şi particular neamului omenesc. Aceasta şi-a avut originea cu mult timp mai înainte ca oamenii să fi ajuns la vreun fel de civilizaţie, deoarece ştim că aproape nu există vreun popor, oricît de grosolan, care să nu fie deprins cu vreo băutură sau cu vreun alt fel de beţie, şi care să nu obişnuiască să-l folosească cu nesaţ. Lucruri ce nu trebuie să ne mire, ţinînd seama că oamenii, dacă sînt cei mai nefericiţi în comparaţie cu toate celelalte animale, sînt de asemenea, mai mult decît oricare altul, desfătaţi de orice pierdere fără durere a minţii, de uitarea de ei înşişi, de întreruperea, ca să spu-

nem astfel, a vieții, fapt pentru care, dacă li se curmă sau li se micșorează pentru cîtva timp sensibilitatea și cunoașterea nefericirii lor, simt o mare alinare. Cît despre rîs, se vede că sălbaticii, deși la înfățișare sînt tot restul timpului serioși și triști, la beție totuși rîd în hohote, vorbesc la nesfîrșit și cîntă, contrar obiceiului lor. Dar despre aceste lucruri voi trata mai pe larg într-o istorie a rîsului, pe care am de gînd s-o scriu și în care, după ce voi fi cercetat cum s-a născut rîsul, voi căuta să povestesc faptele și întîmplările legate de el, precum și soarta lui, pînă în zilele noastre, în care rîsul cunoaște o demnitate și o stare mai mare decît a avut vreodată, ocupînd, la națiunile civilizate, un loc, și îndeplinind un oficiu, cu care el înlocuiește întrucîtva funcțiile exercitate în alte timpuri de virtute, de justiție, de onoare și de alte valori similare, și cu privire la multe lucruri speriindu-i și oprindu-i pe oameni de la faptele rele. Acum, încheind despre cîntecul păsărilor, spun că, deoarece veselia pe care o vezi sau o afli la alții, și față de care nu simți invidie, de obicei te întărește și te înveselește, natura, spre marea ei laudă, a lăsat astfel încît cîntecul păsărilor, care este o manifestare de bucurie, și un fel de rîs, să fie public, în timp ce cîntecul și rîsul oamenilor, față de restul lumii, sînt particulare, și cu înțelepciune a rînduit ca pămîntul și văzduhul să fie presărate cu animale care toată ziua scot chiote de bucurie, răsunătoare și solemne, ca și cum ar aplauda viața universală și ar îndemna și celelalte viețuitoare la bucurie, depunînd neîncetate mărturii, deși false, despre fericirea lumii.

Și că păsările sînt și se arată vesele mai mult decît celelalte animale nu e ceva lipsit de o cauză mai adîncă. Pentru că într-adevăr, așa cum am arătat la început, ele sînt din fire mai bine adaptate pentru a se putea bucura și a fi fericite. În primul rînd nu par să sufere de plictiseală. Își schimbă locul tot timpul, trecînd în scurtă vreme, și cu o ușurință extraordinară, dintr-o țară într-alta, oricît de departe ar fi și din cea mai de jos, în cea mai înaltă parte a văzduhului, văd și simt, în decursul vieții lor, infinite și foarte diferite lucruri, își deprind neîncetat corpul cu zborul, fiind peste măsură de bogate în viața exterioară. Tuturor celorlalte animale, după ce și-au satisfăcut nevoile, le place să stea liniștite și slobode; nici unul în afară de

peşti, şi cu excepţia de asemenea a cîtorva din insectele zburătoare, nu merge mult hoinărind numai de plăcere. Astfel omul sălbatic, afară de cazul cînd trebuie să-şi satisfacă în fiecare zi unele nevoi, care cer doar o mică muncă şi de scurtă durată, sau dacă furtuna, sau vreo fiară, sau vreo altă pricină de acest fel nu-l goneşte, de obicei, de-abia de face cîţiva paşi şi îi place mai mult ca orice trîndăvia şi nepăsarea, pierzîndu-şi aproape zile întregi tolănit într-o mică colibă prăpădită, sau sub cerul liber, sau prin crăpăturile şi peşterile stîncoase. Păsările, dimpotrivă, zăbovesc foarte scurtă vreme în acelaşi loc; se duc şi vin neîncetat, fără nici o nevoie; obişnuiesc să zboare de plăcere, şi uneori, după ce s-au preumblat la o depărtare de mai multe sute de mile de ţara unde trăiesc de obicei, în aceeaşi zi, pe înserat, se întorc de unde au plecat. Chiar şi în scurtul răstimp cît zăbovesc într-un loc, niciodată n-ai să le vezi stînd liniştite; se mişcă într-una de colo-colo, se învîrtesc neîncetat, se apleacă, se întind, se scutură, se agită, cu o vioiciune, cu o agilitate, cu o iuţeală a mişcărilor de nedescris. În sfîrşit, de cînd pasărea iese din ou, şi pînă cînd moare, în afară de intervalele de somn, nu se odihneşte nici un moment. Pentru toate aceste motive s-ar părea că se poate afirma că, dacă starea obişnuită a celorlalte animale, cuprinzîndu-i printre ele şi pe oameni, este din fire repausul, cea a păsărilor este mişcarea.

Acestor calităţi şi condiţii exterioare ale lor le corespund cele interioare, adică ale sufletului, prin care, de asemenea, păsările sînt mai capabile de fericire decît celelalte animale.

Mintea noastră anevoie poate să-şi facă o idee potrivită despre puterea auzului foarte fin şi a vederii lor pătrunzătoare şi perfecte, datorită căreia ele se desfată toată ziua cu priveliştile imense şi foarte variate, şi descoperă de la înălţimi, dintr-o dată, o atît de mare întindere de pămînt, şi zăresc în mod distinct cu ochiul atîtea ţări, cîte, numai cu gîndul, de-abia de pot fi înţelese de către om deodată; rezultă de aici că ele trebuie să aibă o imaginaţie de o foarte mare putere şi vioiciune şi cu o foarte mare activitate. Nu acea imaginaţie profundă, aprinsă şi furtunoasă, pe care a avut-o Dante, ori Tasso, ce este o zestre foarte nefastă, şi cauza cea dintîi a grijilor şi neliniştilor foarte grave,

ci una bogată, variată, ușoară, instabilă și copilărească, care este un nesecat izvor de gînduri plăcute și vesele, de dulci erori, de felurite plăceri și mîngîieri, și cel mai mare și mai rodnic dar cu care natura se arată generoasă față de sufletele vii. Astfel încît păsările posedă această însușire cu prisosință, ceea ce este bun și util, pentru bucuria sufletului, și nu participă la nimic din ce este vătămător și dureros. Și după cum sînt dăruite din plin cu viața exterioară, la fel de bogată le este și cea interioară, dar astfel încît un atare belșug este în favoarea și spre plăcerea lor, ca la copii. Așa cum pasărea, în ce privește vioiciunea și mișcările ei, are o evidentă asemănare exterioară cu copilul, tot așa, în mod logic, e de crezut că-i seamănă și în ce privește calitățile sufletești cele mai adînci. Dacă bucuriile acestei vîrste ar fi comune cu ale celorlalte, și dacă supărările n-ar fi mai mari decît în copilărie, poate că omul ar avea motive să îndure viața mai cu răbdare.

După părerea mea natura păsărilor, dacă noi o considerăm sub anumite înfățișări ale ei, întrece în perfecțiune pe a celorlalte animale. Spre a da un exemplu, dacă considerăm că pasărea întrece cu mult toate celelalte ființe ca putere a văzului și a auzului, care, în ordinea naturală a creaturilor însuflețite, sînt principalele simțuri, atunci înseamnă că natura păsării este un lucru mai perfect decît natura celorlalte ființe vii. Și de asemenea celelalte animale fiind, cum s-a scris mai sus, înclinate din fire către repaus, iar păsările către mișcare, și mișcarea fiind un lucru mai viu decît repausul, ba chiar viața însăși constînd în mișcare, iar păsările făcînd mai multe mișcări exterioare decît orice alt animal, și în afară de asta, văzul și auzul, prin care păsările întrec pe toate celelalte viețuitoare, dovedindu-se a fi cele mai mari puteri ale lor, fiind totodată și cele două simțuri proprii ființelor vii, și cele mai vii și mai mobile, atît în ele însele, cît și în efectele și în schimbările pe care le produc înlăuntrul și în afara animalului, în sfîrșit, pentru toate cele arătate mai înainte, se impune concluzia că pasărea are un prisos imens de viață exterioară și lăuntrică, față de celelalte animale. Dar, dacă viața este un lucru mai perfect decît contrariul lui, cel puțin la ființele vii, și dacă deci un mare prisos de viață este o perfecțiune mai mare, și din acest motiv urmează că natura păsărilor

este mai perfectă. Cu care prilej nu se poate trece sub tăcere faptul că păsările sînt la fel de capabile să îndure extremele frigului și ale căldurii, chiar și fără nici o tranziție între ele, deoarece vedem deseori, cum de la pămînt, într-o clipă, se ridică sus în văzduh, pînă într-o regiune foarte înaltă, care e totodată și un loc peste măsură de rece, și cum multe din ele în scurtă vreme străbat în zbor cele mai diverse clime.

În sfîrșit, după cum Anacreon dorea să se poată transforma într-o oglindă spre a putea fi privit neîncetat de cea pe care o iubea, sau într-o fustă spre a o acoperi, sau într-o pomadă spre a o unge, sau în apă spre a o spăla, sau într-o eșarfă, pe care ea s-o strîngă la sîn, sau într-o perlă de purtat la gît, sau în încălțări, ca cel puțin să-l apese cu piciorul, tot astfel și eu aș vrea ca, măcar pentru scurt timp, să fiu preschimbat într-o pasăre, ca să pot încerca și eu mulțumirea și bucuria vieții lor.

CÎNTECUL COCOȘULUI SĂLBATIC

Susțin unii maeștri și scriitori evrei că între cer și pămînt sau, mai bine zis, jumătate în cer și jumătate pe pămînt, trăiește un fel de cocoș sălbatic, care stă cu picioarele pe pămînt, iar cu creasta și cu ciocul atinge cerul. Acest cocoș uriaș, pe lîngă alte particularități ale lui, despre care se poate citi în paginile autorilor pomeniți mai sus, are și uzul rațiunii; desigur că el a fost deprins ca un papagal, nu se știe însă de către cine, să rostească vorbe ca oamenii, întrucît s-a găsit pe un pergament antic, scris cu litere ebraice și într-o limbă care are ceva din limbile caldeeană, targumică, rabinică, cabalistică și talmudică, un cîntec intitulat *Scir detarnegôl bara letzafra*, adică *Cîntecul de dimineață al cocoșului sălbatic*, căruia, nu fără multă osteneală, și întrebînd pe mai mulți rabini, cabaliști, teologi, jurisconsulți și filozofi evrei, i-am dat de rost, și aflîndu-i înțelesul, l-am tălmăcit în limba vulgară, așa cum se vede din textul aici alăturat. N-am putut încă să aflu dacă acest *Cîntec* îl cîntă cocoșul din timp în timp, sau în fiecare dimineață, sau dacă a fost cîntat numai o singură dată; și nici n-am putut să aflu cine poate să-l audă cîntat sau cine l-a și auzit cîntat vreodată; nici dacă această limbă este chiar limba cocoșului, sau dacă nu cumva *Cîntecul* a fost transpus în ea dintr-altă limbă. Cît despre tălmăcirea scrisă mai jos, spre a fi cît mai fidelă (lucru pentru care m-am și silit din răsputeri), mi s-a părut potrivit să folosesc proza mai degrabă decît versul, deși este vorba de ceva poetic. În ce privește

stilul, pe alocuri întrerupt și, poate, uneori prea umflat, să nu mi se reproșeze mie, el fiind conform cu cel al textului original, iar acest text corespunde în aceste părți cu limbile din orient și, mai ales, cu ale poeților.

Haide, muritori, deșteptați-vă. Ziua renaște; adevărul se întoarce iar pe pămînt și pleacă închipuirile deșarte. Sculați-vă; luați-vă din nou povara vieții; întoarceți-vă din lumea plăsmuită în cea adevărată.

Fiecare, în acest răstimp, își strînge și-și perindă prin minte toate gîndurile din viața lui prezentă; își recheamă în amintire planurile, studiile și afacerile; se gîndește la plăcerile și grijile ce se vor ivi în cursul noii zile. Și fiecare în vremea asta e mai dornic ca oricînd să regăsească, chiar și în minte, speranțe plăcute și gînduri dulci. Dar puțini au satisfacția acestei dorințe: pentru toți, deșteptarea e o pierdere. Săracul, de cum s-a deșteptat, cade iar în ghearele nefericirii lui. Prea dulce lucru e somnul, la făurirea căruia a contribuit fie bucuria, fie speranța. Și una, și cealaltă, pînă în pragul zilei următoare, se păstrează întreagă și intactă; dar atunci piere cu totul, sau în mare parte.

Dacă somnul muritorilor ar fi veșnic și ar face una cu viața, dacă sub soare toate viețuitoarele s-ar stinge de pe pămînt într-o liniște adîncă, n-ar mai apărea nici o operă, nici muget de boi prin pajiști, nici zgomot de sălbăticiuni prin păduri, nici cîntec de păsări prin aer, nici zumzet de albine sau de fluturi n-ar mai străbate cîmpia; nici o voce, nici un murmur, în afară de cel al apelor, al vîntului și al furtunilor, nu s-ar auzi nicăieri; sigur că universul ar fi de prisos; dar oare e cu putință ca atunci să existe mai puțină fericire sau mai multă mizerie decît există astăzi? Eu te întreb pe tine, o Soare, autor al zilei și călăuză a ceasurilor de veghe: în răstimpul secolelor de tine despicate și străbătute pînă acum prin răsăritul și apusul tău, văzut-ai tu vreodată printre viețuitoare măcar una singură fericită? Dintre infinitele opere ale muritorilor văzute de tine pînă acum, gîndești tu că una măcar și-a atins scopul: și care i-a fost satisfacția, trainică sau trecătoare, a făpturii care a făurit-o? Ba ceva mai mult, vezi tu oare azi sau văzut-ai vreodată fericirea înlăuntrul fruntariilor lumii? Pe ce cîmp sălășluiește ea, în ce codru, pe ce munte, în ce vale, în ce țară locuită sau pustie, pe ce planetă dintre atîtea pe care

flăcările tale le luminează și le încălzesc? Poate că se ascunde de ochii tăi și stă în fundul peșterilor, sau în adîncul pămîntului sau al mării? Ce lucru însuflețit participă la ea, ce plantă sau ce altceva căruia tu îi dai viață, ce creatură înzestrată sau lipsită de puteri vegetative sau animale? Și tu însuți, tu, care aproape ca un uriaș neobosit, iute, zi și noapte, fără somn nici tihnă, alergi pe nemăsuratul drum care îți e sorocit, ești tu fericit sau nefericit?

Muritori, deșteptați-vă. Nu sînteți încă sloboziți de viață. Va veni timpul cînd nici o putere din afară, nici o mișcare lăuntrică nu vă va clinti din liniștea somnului; ci în ea, veșnic și fără nesaț, vă veți odihni. Acum nu vă e acordată încă moartea: numai din cînd în cînd vă e îngăduit pentru o oarecare perioadă de timp ceva asemenea ei. Deoarece viața nu s-ar putea păstra dacă n-ar fi întreruptă în mod regulat. O prea îndelungată lipsă a acestui somn scurt și trecător e un rău ucigător și o pricină a somnului veșnic. Asta-i viața, încît, spre a o duce, trebuie ca din cînd în cînd, lăsînd-o, să-ți redobîndești puterile și să te înviorezi cu o sorbitură și aproape cu o părticică din moarte.

Se pare că ținta proprie și unică a esenței lucrurilor este de a muri. Neputînd să moară ceea ce nu era, de aceea din nimic au izvorît lucrurile care există. Desigur ultima cauză a existenței nu este fericirea, deoarece nimeni și nimic nu e fericit. Adevărat e că ființele însuflețite își propun acest scop în fiecare operă a lor; dar din nici una n-o obțin: și toată viața lor, străduindu-se, lucrînd și trudind mereu, nu pătimesc într-adevăr pentru altceva și nu se ostenesc decît pentru a atinge acest ultim scop al naturii, care este moartea.

În orice caz, pentru cei vii începutul zilei este de obicei cel mai ușor de îndurat. Sînt puțini cei cărora la deșteptare le vin în minte gînduri plăcute și vesele; și totuși, mai toate aceste gînduri acum se produc și se zămislesc: deoarece la această vreme sufletele, chiar fără vreun temei deosebit și anumit, înclină mai ales spre bucurie, sau, mai mult decît în alt timp, sînt gata să îndure relele. De aceea, dacă cineva, cînd l-a biruit somnul, era copleșit de disperare, cînd se deșteaptă simte din nou în suflet speranța, deși ea nu-i surîde în nici un fel. Multe din nefericirile și durerile proprii, multe din pricinile de teamă și de neliniște, par mult

mai mici în vremea aceea decît au părut cu o seară mai înainte. Ba adeseori, neliniștile din ziua care a trecut sînt privite cu dispreț, și aproape cît p-aci să fie luate în rîs ca urmări ale unor greșeli și ale unor închipuiri zadarnice. Seara este asemenea bătrîneții, și, dimpotrivă, începutul dimineții aduce cu tinerețea: el fiind de cele mai multe ori vesel și încrezător; seara-i tristă, descurajată și înclinată să se aștepte numai la rău. Dar, ca și tinerețea vieții întregi, tot așa aceea pe care muritorii o trăiesc în fiecare zi este foarte scurtă și fugitivă; și curînd însăși ziua devine pentru ei înaintată în vîrstă.

Floarea vîrstei, deși e tot ce-i mai bun din viață, e totuși un lucru mizer. Nu atît pentru că, pînă și acest biet bine dispare în atît de scurt timp, încît atunci cînd ființa vie, după mai multe semne bagă de seamă declinul ei, de-abia dacă a avut experiența perfecțiunii ei și nici nu a putut măcar să-și simtă și să-și cunoască din plin propriile forțe, că ele au și trecut. Pentru toate ființele muritoare, cea mai mare parte din viață e o veștejire. Pînă într-atît în fiecare operă a ei natura e aplecată și îndreptată spre moarte, încît nu din altă pricină bătrînețea predomină în mod atît de fățiș, și atît de mult în viață și în lume. Fiecare parte din univers se grăbește neostenit către moarte, cu o bunăvoință și o grabă uimitoare. Numai universul singur pare cruțat de micșorare și de veștejire: cu toate că dacă toamna și iarna se arată aproape inform și bătrîn, totuși în anctimpul nou întotdeauna el întinerește. Dar după cum muritorii, deși la începutul fiecărei zile își recîștigă o parte din tinerețe, totuși îmbătrînesc cu fiecare zi, și în sfîrșit se sting, tot așa și universul, oricît ar întineri la începutul anilor, cu toate acestea îmbătrînește neîncetat. Va veni timpul cînd și universul și natura însăși se vor stinge. Și după cum din foarte mari regate și imperii omenești, și din minunatele lor răsturnări, care au fost foarte renumite în alte vremuri, nu mai rămîne astăzi vreun semn sau nume; tot astfel din lumea întreagă, și din infinitele întîmplări și calamități ale lucrurilor create, nu va rămîne nici un vestigiu, ci o tăcere goală și o liniște foarte adîncă vor umple spațiul imens. Astfel această taină extraordinară și înspăimîntătoare a existenței universale, mai înainte chiar de a fi lămurită sau înțeleasă, se va risipi și se va pierde.

FRAGMENT APOCRIF AL LUI STRATON DIN LAMPSACO

Preambul

Acest fragment, pe care eu, ca să-mi treacă vremea, l-am tălmăcit din greacă în vulgară, este scos dintr-un codice scris de mînă care se afla acum cîțiva ani, și poate că se mai află încă, în biblioteca călugărilor de la muntele Athos. Îl numesc *Fragment apocrif* pentru că, așa cum poate să vadă oricine, lucrurile cuprinse în capitolul *Despre sfîrșitul lumii* de bună seamă că au fost scrise doar cu puțin timp în urmă; însă Straton din Lampsaco, filozof peripatetic, zis fizicianul, a trăit cu trei sute de ani înaintea erei creștine. Ce-i drept, capitolul *Despre originea lumii* corespunde îndeaproape cu puținul pe care îl avem de la scriitorii antici relativ la părerile acestui filozof. Și totuși s-ar putea crede că primul capitol, ba poate și începutul celuilalt, să fie, într-adevăr, ale lui Straton; restul va fi fost adăugat acolo de vreun învățat grec, nu însă mai înainte de secolul trecut. Să judece singuri erudiții cititori.

Despre originea lumii

Lucrurile materiale, după cum pier cu toatele și au toate un sfîrșit, tot astfel toate au avut un început. Dar materia însăși n-a avut nici un început, adică ea este prin propria ei forță *ab eterno*. Întrucît apare limpede că lucrurile mate-

riale cresc și se micșorează, iar la sfîrșit se împrăștie, de aici se deduce că nici ele nu sînt prin ele însele *ab eterno*, ci începute și produse; și, dimpotrivă, ceea ce niciodată nu crește, nici nu scade, și niciodată nu piere, trebuie considerat că niciodată n-a avut un început și că nu provine din vreo cauză. Și cu siguranță că nu s-ar putea dovedi în nici un chip că din cele două argumentări, dacă aceasta din urmă ar fi falsă, cealaltă ar fi totuși adevărată. Dar, deoarece noi sîntem siguri că prima argumentare este adevărată, același lucru trebuie să-l acordăm și celeilalte. Însă noi vedem că materia nu crește niciodată nici cu cea mai mică cantitate, și de asemenea, nici cea mai mică parte din materie nu se pierde, astfel că materia nu e supusă pieirii. Totuși, diferitele moduri de a fi ale materiei, cele care se văd în cele pe care noi le numim creaturi materiale, sînt pieritoare și trecătoare; dar nici un semn de caducitate sau de mortalitate nu se descoperă în materia din univers, și deci nu e nici un semn că ea a avut un început, nici că pentru a fi i-a trebuit sau chiar că-i trebuie vreo cauză sau forță în afară de ea însăși. Lumea, adică esența materiei într-un anumit mod, e un lucru început și pieritor. Acum vom vorbi despre originea lumii.

Materia, în general, ca și în particular în plantele și creaturile însuflețite, are în ea de la natură una sau mai multe forțe proprii, care o agită și o mișcă fără încetare în cele mai diverse chipuri. Forțe pe care noi le putem presupune și chiar denumi după efectele lor, dar nu le putem cunoaște în sine, nici să le descoperim natura. Nici nu putem să știm dacă efectele acelea, care, după noi, se referă la o aceeași forță, purced într-adevăr dintr-una sau din mai multe, sau dacă, dimpotrivă, forțele acelea pe care noi le arătăm prin diferite nume sînt într-adevăr forțe diverse sau numai o aceeași forță. Astfel încît, întotdeauna cînd se numește în mod diferit la om o singură pasiune sau forță, ca de exemplu ambiția, dragostea de plăceri și altele asemănătoare, din fiecare din aceste izvoare decurgînd uneori efecte numai diferite, alteori însă chiar contrarii celorlalte, ele sînt de fapt o aceeași pasiune, adică iubirea de sine, care, în diverse cazuri, lucrează în mod diferit. Prin urmare,

aceste forțe sau, mai bine zis, această forță, mișcînd materia, cum am spus, și agitînd-o în mod continuu, formează din această materie nenumărate creaturi, adică o modifică în cele mai variate feluri. Aceste creaturi, dacă le cuprindem pe toate laolaltă, și dacă le considerăm ca și cum ar fi împărțite în anumite genuri și în anumite specii, și legate între ele prin anumite ordini și anumite relații care decurg din natura lor, se numesc lume. Dar deși sus-zisa forță nu se oprește niciodată din mișcarea și modificarea materiei, totuși acele creaturi pe care ea le formează necontenit, tot ea le și distruge, zămislind din materia lor noi creaturi. Pînă într-atît, încît, distrugîndu-se creaturile individuale, cu toate acestea genurile și speciile lor se mențin, sau toate sau cele mai multe, și deoarece ordinile și relațiile naturale ale lucrurilor nu se schimbă nici în totul, nici în cea mai mare parte, se spune că o anumită lume mai durează încă. Dar infinite lumi în spațiul infinit al eternității, după ce au durat mai mult sau mai puțin timp, pînă la urmă au dispărut, pierzîndu-se din cauza răsturnărilor continui ale materiei, pricinuite de sus-zisa forță, genurile și speciile din care se compuneau aceste lumi, și dispărînd acele relații și acele ordini care le guvernau. Nici din cauza aceasta însă materia nu s-a pierdut în nici una din părticelele ei, ci au pierit numai anumite moduri de a fi ale ei, urmîndu-le imediat, fiecăruia din aceste moduri un altul, adică o altă lume, treptat-treptat.

Despre sfîrșitul lumii

Această lume prezentă din care oamenii sînt o parte, adică una din speciile din care ea e alcătuită, cît timp a durat pînă acum, nu se poate spune ușor, după cum nici nu se poate cunoaște cît timp va mai dura ea de aici înainte. Ordinile care o conduc par imuabile, și ca atare sînt crezute, deoarece ele nu se schimbă decît puțin cîte puțin și pe o lungime de timp de neînțeles, astfel încît mutațiile lor nici măcar sub cunoașterea omului nu cad, ca să nu mai spunem

sub simțurile lui. Care lungime de timp, oricare ar fi ea, este totuși minimă față de durata eternă a materiei. În această lume a prezentului se vede o continuă pieire a indivizilor și o continuă transformare a lucrurilor dintr-unul într-altul; dar deoarece distrugerea e compensată în mod continuu de producere, și astfel genurile se conservă, se consideră că această lume nu are în sine și nici nu poate să aibă vreo cauză datorită căreia să trebuiască sau să poată să piară, și să nu dea vreun semn de pieire. Totuși, se poate cunoaște și contrariul, și asta nu numai după un indiciu, dar printre altele din aceasta:

Știm că pămîntul, din cauza veșnicei sale rotiri în jurul propriei axe, părțile din jurul ecuatorului fugind din centru și împingînd spre centru pe cele din jurul polilor, s-a schimbat la înfățișare și se schimbă mereu, îngroșîndu-se zi de zi în jurul ecuatorului și, dimpotrivă, subțiindu-se tot mai mult în jurul polilor. Însă din aceasta rezultă că, după un anumit timp, a cărui durată, chiar de ar putea fi măsurabilă în sine, oamenilor le este cu neputință s-o cunoască, pămîntul trebuie să se netezească dincoace și dincolo de ecuator, astfel încît, după ce și-a pierdut cu totul înfățișarea sferică, să rămînă sub forma unei plăci subțiri rotunjite. Această roată învîrtindu-se continuu în jurul centrului ei, turtită totuși mai mult și dilatată, mult timp după ce au fugit din centru toate părțile ei va ajunge să fie găurită la mijloc. Această gaură mărindu-se în cerc din zi în zi, pămîntul fiind adus în acest chip la înfățișarea unui inel, în cele din urmă se va rupe în bucăți, care odată ieșite din orbita prezentă a pămîntului, și odată pierdută mișcarea circulară, vor cădea pe soare sau poate pe vreo altă planetă.

S-ar putea, întru susținerea acestui argument, să se dea un exemplu, vreau să spun despre inelul lui Saturn, asupra naturii căruia fizicienii nu sînt de acord între ei. Și cu toate că nouă și nemaiauzită pînă acum, poate că n-ar fi din această cauză neverosimilă ipoteza că numitul inel ar fi dintru început una din planetele mai mici destinate a fi o rămășiță a lui Saturn; în urmă turtit și apoi găurit la mijloc din motive asemănătoare cu cele pe care le-am spus despre pămînt, dar cu mult mai repede, fiind dintr-o materie poate mai rară și mai moale, ar cădea din orbita lui pe

planeta lui Saturn, de către care, cu puterea de atracție a masei și a centrului ei, ar fi reținut, după cum vedem că și este într-adevăr, în jurul centrului său. Și s-ar putea crede că acest inel, tot continuînd să se învîrtească, cum și face, în jurul centrului său, care e în același timp acela al globului lui Saturn, se subțiază din ce în ce mai mult și se dilată, și crește tot mereu intervalul dintre el și numitul glob, cu toate că aceasta se întîmplă mult mai lent decît ar trebui pentru ca atari mutații să se poată observa și cunoaște de către oameni, mai ales ele fiind atît de departe. Aceste lucruri, serios sau în glumă, trebuie să fie spuse cu privire la inelul lui Saturn.

Însă acea schimbare care noi știm că s-a produs și se produce în fiecare zi în înfățișarea pămîntului, neîndoios că tot pentru aceleași cauze se petrece în mod asemănător și la fiecare planetă, cu toate că la celelalte planete ea nu ni se arată ochilor așa de evidentă ca la Jupiter. Nu numai la acele planete care, asemenea pămîntului, se învîrtesc în jurul soarelui, dar același lucru fără îndoială se mai petrece și la planetele care sîntem întru totul îndreptățiți să credem că se află în jurul fiecărei stele. De aceea, în acel mod în care s-a despărțit de pămînt, toate planetele, după un anumit timp, rupte de ele însile în bucăți, se vor prăbuși unele pe soare, celelalte peste stelele lor. În care flăcări e limpede că nu numai unii sau mulți indivizi, dar în mod universal genurile și speciile care acum se află pe pămînt și pe planete vor fi distruse, ca să spunem astfel, chiar din sămînță. Și poate că asta, sau ceva asemănător, au avut în mintea lor acei filozofi, atît cei greci cît și ceilalți, care au afirmat că la sfîrșit lumea aceasta prezentă trebuie să piară prin foc. Dar întrucît noi vedem că și soarele se învîrtește în jurul propriei sale axe, și deci același lucru trebuie să se creadă și despre stele, urmează că atît soarele cît și stelele în decursul timpului vor trebui la fel ca și planetele să ajungă la pieire, și flăcările lor să se împrăștie în spațiu. În felul acesta, așadar, mișcarea circulară a sferelor lumești, care e partea principală a prezentei ordini naturale, și aproape principiu și izvor al conservării acestui univers, va fi de asemenea cauza distrugerii acestui univers și a ordinii lui.

O dată dispărute planetele, pământul, soarele și stelele, materia lor va rămîne și se vor zămisli din ea noi creaturi, împărțite în noi genuri și noi specii și, datorită forțelor eterne ale materiei, se vor naște noi ordini ale lucrurilor și o nouă lume. Dar însușirile acestei lumi noi și ale acestei ordini, ca și ale nenumăratelor lumi care au existat odinioară și ale altora infinite care le vor urma, noi nu putem nici măcar să le bănuim.

DIALOGUL LUI TIMANDRU CU ELEANDRU[1]

TIMANDRU: Eu vreau, totuşi, ba chiar trebuie să v-o spun cu toată libertatea. Materia şi intenţia scrisului şi vorbirii dumneavoastră mi se par foarte criticabile.

ELEANDRU: Dacă nu vi se par astfel şi acţiunile mele, nu mă plîng prea mult: pentru că vorbele şi scrierile contează prea puţin.

TIMANDRU: Ca acţiuni, n-am ce să vă reproşez. Ştiu că nu faceţi bine celorlalţi pentru că nu puteţi, şi văd că nu faceţi rău fiindcă nu vreţi. Dar în vorbe şi în scrieri vă cred foarte vinovat, şi nu vă aprob cînd spuneţi că astăzi aceste lucruri contează puţin, pentru că viaţa noastră prezentă se poate spune că nu constă în altceva. Să lăsăm deocamdată cuvintele, şi să vorbim despre scrieri. Acea continuă defăimare şi derîdere a speciei omeneşti pe care o faceţi, în primul rînd nu e la modă.

ELEANDRU: Nici creierul meu nu e la modă. Şi nu-i ceva nou că fiii ies la fel cu părinţii.

TIMANDRU: Nici n-o să fie o noutate că şi cărţile dumneavoastră, ca orice lucru care nu-i la modă, or să aibă o soartă nefericită.

ELEANDRU: Nu-i nimic. N-au să ajungă să cerşească din cauza asta.

[1] Numele personajelor sînt compuse din cuvinte greceşti şi au caracter simbolic însemnînd Timandru: optimistul, şi Eleandru: pesimistul.

TIMANDRU: Acum patruzeci, cincizeci de ani, filozofii obișnuiau să murmure împotriva speciei omenești, dar în secolul acesta fac tocmai contrariul.

ELEANDRU: Credeți dumneavoastră că acum patruzeci cincizeci de ani, cînd filozofii murmurau împotriva oamenilor, ce vorbeau ei era adevărat sau fals?

TIMANDRU: Mai degrabă și mai adesea adevărat decît fals.

ELEANDRU: Credeți că în acești patruzeci, cincizeci de ani, specia omenească s-a schimbat în contrariul a ceea ce era mai înainte?

TIMANDRU: Nu cred, dar asta nu schimbă cu nimic discuția noastră.

ELEANDRU: Pentru ce nu o schimbă? Poate că specia noastră a crescut ca putere, sau s-a ridicat în grad, încît scriitorii de astăzi, să fie siliți să o aduleze, sau să fie obligați s-o respecte?

TIMANDRU: Astea sînt glume despre o chestiune gravă.

ELEANDRU: Așadar, revenind la subiect, eu nu ignor faptul că oamenii din acest secol, făcînd mai departe rău semenilor lor, după moda veche, au început totuși să vorbească bine despre ei, spre deosebire de secolul precedent. Dar eu, care nu fac rău nici semenilor, nici celorlalți, nu mă cred obligat să vorbesc despre ei împotriva conștiinței mele.

TIMANDRU: Dumneavoastră sînteți totuși obligat, ca toți ceilalți oameni, să încercați să fiți de folos speciei dumneavoastră.

ELEANDRU: Dacă specia mea caută să-mi stea împotrivă, nu văd de unde îmi revine mie această obligație despre care vorbiți dumneavoastră. Dar să admitem că ea îmi revine. Ce trebuie să fac, dacă nu pot?

TIMANDRU: Nu puteți, și puțini alții pot, prin fapte. Dar prin scrieri puteți prea bine să fiți de folos, și chiar trebuie să fiți. Dar nu puteți fi de folos prin cărțile în care în mod neîncetat vă arătați necruțător față de om în genere, ci dimpotrivă deveniți foarte vătămător.

ELEANDRU: Admit că ele nu sînt de folos, dar nici nu cred că dăunează cu ceva. Dar credeți dumneavoastră că într-adevăr cărțile pot să fie de folos speciei omenești?

TIMANDRU: Nu numai eu, ci toată lumea o crede.

ELEANDRU: Ce cărți?

TIMANDRU: De mai toate genurile, dar în special cele de morală.

ELEANDRU: Lucrul ăsta nu-i crezut de toată lumea, pentru că eu, printre alții, nu-l cred, răspund și eu cum i-a răspuns o femeie lui Socrate. Dacă vreo carte morală ar putea să folosească, eu mă gîndesc atunci că cel mai mult ar folosi cele poetice: spun poetice, luînd acest cuvînt în sens larg, adică acele cărți destinate să vorbească imaginației, și înțeleg atît pe cele în proză cît și pe cele în versuri. Dar eu am puțină considerație pentru o poezie care, citită și meditată, nu-i lasă în suflet cititorului un sentiment așa de nobil, încît pentru o jumătate de oră cel puțin să-l împiedice să nutrească vreun gînd josnic, sau să facă vreo faptă nedemnă. Dar dacă cititorul nu-și ține cuvîntul față de cel mai bun prieten al lui la o oră după lectură, eu nu disprețuiesc pentru asta acea poezie, pentru că altminteri ar trebui să disprețuiesc cele mai frumoase, cele mai calde și mai nobile poezii din lume. Și îi exclud apoi din această discuție pe cititorii care trăiesc în marile orașe, cărora, chiar în cazul că citesc cu atenție, nu pot să le fie de folos nici pentru o jumătate de oră, ei nefiind nici foarte distrați, și nici măcar mișcați, de nici un fel de poezie.

TIMANDRU: Dumneavoastră vorbiți, cum vă e obiceiul, răutăcios, și într-un fel lăsați să se înțeleagă că sînteți în general foarte rău primit și tratat de către ceilalți, pentru că de cele mai multe ori aceasta este cauza proastei dispoziții și a disprețului pe care unii mărturisesc în public că le au față de specia lor.

ELEANDRU: Într-adevăr, eu nu spun că oamenii au avut și au față de mine o purtare foarte bună, mai ales că dacă aș spune aceasta, m-aș da drept un exemplu unic. Nu mi-au făcut însă nici prea mare rău, pentru că, nedorind nimic de la ei, și nefiind în întrecere cu ei, nu m-am expus prea mult la loviturile lor. Dar vă spun și vă asigur că, deoarece îmi dau seama și văd cît se poate de limpede că nu știu să fac nici cel mai mic lucru din ceea ce se cere spre a deveni plăcut celorlalte persoane, și că sînt cît se poate de incapabil să

discut cu ceilalți, ba chiar și să trăiesc, fie din vina firii mele, fie din a mea proprie; dacă oamenii însă s-ar purta cu mine mai bine decît se poartă, atunci i-aș stima și mai puțin decît îi stimez acum.

TIMANDRU: Deci cu atît mai mult sînteți de condamnat, pentru că ura și dorința de a vă răzbuna, ca să spunem astfel, pe oameni, dacă ați fi fost lovit pe nedrept, ar fi avut vreo scuză. Dar ura dumneavoastră, după cum spuneți, nu are nici o altă cauză, decît numai poate o neobișnuită și jalnică ambiție de a dobîndi faimă prin mizantropie, ca Timon; o dorință oribilă în sine, străină apoi mai ales de acest secol, dedat în mod deosebit filantropiei.

ELEANDRU: Despre ambiție nu trebuie să vă mai răspund altceva, pentru că am mai spus că nu doresc nimic de la oameni, și dacă asta nu vi se pare de crezut, deși este adevărat, cel puțin trebuie să credeți că nu ambiția mă face să scriu astăzi, lucruri care, așa cum afirmați chiar dumneavoastră dau naștere la ocară și nu la laudă pentru cel ce le scrie. Dar de ura împotriva întregii noastre specii, sînt atît de departe, încît nu numai că nu vreau, dar nu pot să-i urăsc nici pe cei ce mă lovesc în mod deosebit, ba chiar sînt cu desăvîrșire nepriceput și incapabil de ură. Ceea ce reprezintă nu o mică parte din marea mea incapacitate de a trăi în lume. Dar eu nu pot să mă îndrept, pentru că mă gîndesc întotdeauna că, în genere, oricine se hotărăște ca, făcînd un rău sau aducînd o pagubă cuiva, să-și facă un serviciu sau o plăcere lui, ajunge să vateme, nu ca să facă rău altuia (ceea ce nu este scopul nici unui act sau gînd posibil), ci pentru ca să-i fie bine lui, dorință ce este naturală, și nu merită ura. Pe lîngă asta, orice viciu sau vină pe care eu le văd la altul, mai înainte de a mă indigna, mă face să mă studiez pe mine însumi, presupunînd și la mine cazurile precedente și împrejurările potrivite acelui scop, și deoarece mă găsesc întotdeauna sau vinovat sau capabil de aceleași defecte, nu mă mai lasă inima să mă irit din cauza lor. Îmi rezerv întotdeauna să mă mînii numai atunci cînd văd o răutate care e străină de firea mea, dar pînă acum n-am putut să văd

nici una de acest fel. În sfîrșit, ideea deșertăciunii lucrurilor omenești îmi umple neîncetat sufletul pînă într-atît încît nu mă pot hotărî să intru în luptă pentru nici unul din ele, și mînia și ura mi se par pasiuni mult mai mari și mai puternice decît e potrivit pentru nimicnicia vieții. Între sufletul lui Timon și al meu, vedeți dar ce diferență există. Timon, urîndu-i pe oameni și fugind de toți ceilalți, îl iubea și-l lingușea numai pe Alcibiade, viitoarea cauză a multor rele pentru patria lor comună. Eu, fără să-l urăsc, aș fi fugit de el mai mult decît de ceilalți, odată preveniți cetățenii despre pericol, și îndemnați să ia măsuri de prevedere. Unii spun că Timon nu-i ura pe oameni, ci pe fiarele cu chipuri omenești. Eu nu urăsc nici oamenii nici fiarele.

TIMANDRU: Dar nici nu iubiți pe vreunul dintre ei.

ELEANDRU: Ascultați-mă, prietene. M-am născut spre a iubi, am iubit și poate cu toată dragostea cît îi este dat unui suflet omenesc să iubească. Astăzi, deși nu sînt încă, după cum vedeți, la o vîrstă în mod firesc rece, și poate nici potrivit de rece, nu mi-e rușine să spun că nu iubesc pe nimeni, în afară de mine însumi, dintr-o nevoie a naturii și cît mai puțin posibil. Cu toate acestea sînt obișnuit și gata să prefer să pătimesc eu, decît să fiu o cauză de suferință pentru ceilalți. Și în privința asta, oricît de puțin ați ști despre obiceiurile mele, cred că puteți să-mi fiți martor.

TIMANDRU: N-o tăgăduiesc.

ELEANDRU: Astfel încît eu nu încetez să procur oamenilor din partea mea, chiar lăsînd la urmă interesul propriu, cel mai mare, ba chiar singurul bine pe care am ajuns să-l doresc pentru mine însumi, adică să nu sufăr.

TIMANDRU: Dar mărturisiți dumneavoastră formal că nu iubiți nici măcar specia noastră în genere?

ELEANDRU: Da, formal. Dar așa după cum, dacă mi-ar reveni mie obligația, aș face să fie pedepsiți vinovații, deși nu-i urăsc, tot așa, dacă aș putea, i-aș face cel mai mare bine speciei mele, cu toate că n-o iubesc.

TIMANDRU: Bine, fie și așa. Dar în sfîrșit, dacă nu vă împing nici insultele primite, nici ura, nici ambiția, ce vă împinge atunci să folosiți acest fel de a scrie?

ELEANDRU: Diferite lucruri. Mai întîi, intoleranța față de orice simulare și disimulare, cărora mă plec uneori și eu, cînd vorbesc, dar în scris niciodată, fiindcă adeseori vorbesc de nevoie, dar nu sînt silit niciodată să scriu; și de ar fi să spun ceea ce nu gîndesc, n-aș mai simți nici o plăcere să-mi bat capul cu scrisul. Toți înțelepții își rîd de cine scrie în prezent în latinește, întrucît nimeni nu mai vorbește această limbă, și puțini o mai înțeleg. Eu nu văd de ce nu ar fi la fel de ridicol să presupui neîncetat, în scris și în vorbire, anumite calități omenești pe care oricine știe că nu le mai poate afla la nici un om, și anumite puteri raționale sau imaginare, adorate cu mult timp în urmă, dar considerate acum în sufletul nostru drept nimic, atît de cine le pomenește, cît și de cine le aude pomenite. Dacă se folosesc măști și deghizări pentru a-i înșela pe ceilalți, sau pentru a nu fi recunoscuți, nu mi se pare ciudat, dar ca toți să umble mascați cu același fel de măști și deghizați tot în același fel, fără să se poată înșela unul pe altul, și recunoscîndu-se foarte bine între ei, mi se pare o copilărie. De își scot măștile, rămîn în hainele lor, și vor face același efect ca mai înainte, dar se vor afla mai în voia lor. Pentru că în sfîrșit și această continuă prefacere, deși inutilă, și această continuă simulare a unei persoane foarte diferită de cea proprie, nu se poate face fără greutate și mare plictiseală. Dacă oamenii din starea primitivă, solitară și sălbatică, ar fi trecut la civilizația modernă dintr-o dată, și nu treptat, credem noi oare că s-ar afla în limbi numele lucrurilor spuse mai înainte, ca și obiceiul la toate popoarele de a le repeta mereu, și de a face mii de raționamente despre ele? Într-adevăr, acest obicei mi se pare una din acele ceremonii sau practici antice, foarte străine de obiceiurile prezente, care se mențin cu toate acestea, în virtutea obișnuinței. Dar eu care nu mă pot adapta la ceremonii, nu mă pot adapta nici la acest obicei, și scriu într-o limbă modernă, și nu despre timpurile troiene. În al doilea rînd, eu nu caut atît să fiu necruțător în scrierile mele față de specia noastră, cît să mă plîng de soartă. Nici un lucru nu cred că este mai evident

și mai palpabil decît nefericirea necesară a tuturor ființelor. Dacă această nefericire nu este adevărată, totul este fals, și să părăsim atunci și această discuție și oricare alta. Dacă nefericirea este adevărată, pentru ce să nu-mi fie îngăduit nici măcar să mă plîng de ea pe față și în mod liber, și să spun: sufăr? Dar dacă m-aș văita plîngînd (și aceasta este a treia cauză care mă împinge la scris), aș pricinui o mare plictiseală celorlalți, și mie însumi, fără nici un folos. Rîzînd de relele noastre, găsesc o oarecare mîngîiere, și caut să o ofer și altuia în același fel. Dacă asta nu-mi izbutește, socot totuși ca un lucru sigur că a rîde de relele noastre este singurul folos pe care îl putem obține de la ele, și unicul leac care există împotriva lor. Poeții spun că disperarea are întotdeauna un surîs pe buze. Nu trebuie să credeți că eu nu compătimesc nefericirea omenească. Dar neputîndu-i-se veni în ajutor prin nici o forță, prin nici o artă, prin nici o dibăcie, prin nici un pact, consider mult mai demn de om, și de o disperare generoasă, să rîdă de relele comune, în loc de-a se pune pe plîns și suspine și de a țipa împreună cu ceilalți, sau incitîndu-i să facă la fel. În sfîrșit, îmi mai rămîne să spun că eu doresc tot așa ca și dumneavoastră, și ca oricare altul, binele speciei mele în mod universal, dar n-o sper în nici un fel și nici nu știu să mă înșel și să mă hrănesc cu niște așteptări frumoase, așa cum văd că fac mulți filozofi în acest secol; și disperarea mea, fiind deplină și continuă, și întemeiată pe o judecată sigură și pe o certitudine, nu-mi îngăduie vise și închipuiri plăcute cu privire la viitor, nici nu-mi dă curajul de a mai întreprinde ceva spre a încerca să le realizez. Și știți prea bine că omul nu e gata să încerce ceea ce știe sau crede că nu trebuie să i se întîmple, și chiar cînd se pregătește pentru asta, lucrează în silă și cu puțin spor, și cînd scrii ceva diferit sau contrariu opiniei tale, chiar dacă această opinie ar fi falsă, nu faci niciodată un lucru demn de luat în considerație.

TIMANDRU: Dar trebuie să-ți schimbi propria judecată cînd ea este diferită de adevăr, cum este judecata dumneavoastră.

ELEANDRU: Eu judec doar cît sînt eu de nefericit, și în asta știu că nu mă înșel. Dacă ceilalți nu sînt, îi felicit din tot sufletul. Eu sînt sigur de asemenea că nu voi scăpa de nefericire mai înainte de a muri. Dacă ceilalți au o altă speranță, mă bucur de asemenea pentru ei.

TIMANDRU: Toți sîntem nefericiți, și toți au fost nefericiți, dar nu cred că vreți să vă lăudați că această maximă a dumneavoastră este dintre cele mai noi. Dar condiția omenească se poate îmbunătăți foarte mult față de ce este ea acum, precum, s-a și îmbunătățit nespus de mult față de ceea ce a fost în trecut. Dumneavoastră dovediți că nu vă amintiți, sau că nu vreți să vă amintiți că omul este perfectibil.

ELEANDRU: Perfectibil, o să vă cred pe cuvînt, dar perfect, ceea ce interesează mai mult, nu știu cînd voi putea crede asta și nici pe cuvîntul cui aș putea să mă bazez.

TIMANDRU: Omul n-a ajuns încă la perfecțiune, pentru că i-a lipsit timpul, dar nu se poate pune la îndoială că va ajunge odată.

ELEANDRU: Nici eu nu mă îndoiesc. Acești puțini ani cîți au trecut de la începutul lumii pînă în prezent nu puteau fi de ajuns, și nu trebuie să judecăm despre firea, destinul și facultățile omului după acești ani, pe lîngă că oamenii au mai avut și alte treburi pe seama lor. Dar acum nu se tinde spre altceva decît spre perfecționarea speciei noastre.

TIMANDRU: Desigur că se tinde la asta cu cea mai mare grijă în toată lumea civilizată. Și ținînd seama de mulțimea și de eficacitatea mijloacelor, ambele sporite de puțin timp încoace, chiar într-un mod de necrezut, se poate spera că rezultatul va fi atins într-adevăr într-un răstimp mai mic sau mai mare, și această speranță este de un mare folos din pricina faptelor și acțiunilor utile pe care le promovează sau le zămislește ea. Dar dacă vreodată, în alt timp, a fost dăunător și criticabil, în prezent este foarte dăunător și oribil să vă făliți cu această disperare a dumneavoastră și să le băgați în cap necesitatea nefericirii lor, deșertăciunea vieții, imbecilitatea și micimea speciei lor, precum și ticăloșia naturii lor, ceea ce

nu poate să ducă la alt rezultat decît să le slăbească curajul, să le răpească stima față de ei înșiși, primul temei al vieții cinstite, folositoare și glorioase, și să-i îndepărteze de la dobîndirea binelui lor.

ELEANDRU: Eu aș vrea să-mi spuneți în mod hotărît dacă vi se pare că ceea ce cred și spun cu privire la nefericirea oamenilor, este adevărat sau fals.

TIMANDRU: Folosiți iar arma dumneavoastră obișnuită, și dacă eu v-aș mărturisi că ceea ce spuneți este adevărat, o să credeți că ați învins în discuție. Însă eu vă răspund că nu orice adevăr se poate predica tuturor, și nici în orice timp.

ELEANDRU: Vă rog, răspundeți-mi și la o altă întrebare. Aceste adevăruri pe care eu le spun și nu le predic, sînt în filozofie adevăruri principale, sau numai accesorii?

TIMANDRU: În ceea ce mă privește cred că ele sînt substanța întregii filozofii.

ELEANDRU: Deci se înșală mult cei ce spun și predică că perfecțiunea omului constă în cunoașterea adevărului, și toate relele lui provin din părerile false și din ignoranță, și că neamul omenesc numai atunci va fi în sfîrșit fericit, cînd fiecare om sau cei mai mulți dintre ei vor cunoaște adevărul, și își vor alcătui și guverna viața numai potrivit lui. Și aceste lucruri le spun aproape toți filozofii antici și moderni. Iată însă că după judecata dumneavoastră, acele adevăruri, care sînt substanța întregii filozofii, trebuie să fie ascunse majorității oamenilor, și cred că ați admite ușor că trebuie să fie ignorate sau uitate de toți, pentru că dacă sînt știute și păstrate în suflet, nu pot decît să dăuneze. Ceea ce înseamnă că filozofia trebuie să fie smulsă din lume. Știu că ultima concluzie care se scoate din filozofia adevărată și perfectă este că nu trebuie să filozofezi. De unde se deduce că filozofia în primul rînd este inutilă, pentru că în acest scop pentru a nu filozofa nu mai ai nevoie să fii filozof; în al doilea rînd, filozofia este foarte dăunătoare, pentru că acea ultimă concluzie nu se învață decît pe propria piele, și odată învățată, nu se poate pune în aplicare, nestînd în puterea oamenilor să uite adevărurile odată cunos-

cute, și putîndu-se renunța mai ușor la orice altă deprindere decît la aceea de a filozofa. În sfîrșit, filozofia, sperînd și promițînd la început să ne lecuiască relele, pînă la urmă ajunge să dorească zadarnic să se îndrepte pe ea însăși. Date fiind toate acestea, vă întreb pentru ce trebuie să se creadă că vîrsta prezentă ar fi mai aproape și gata de perfecție decît cele trecute? Poate pentru mai marea ei cunoaștere a adevărului, care se vede că este foarte potrivnică fericirii omului? Sau poate, pentru că în prezent puțini cunosc că nu trebuie să filozofezi, fără însă să aibă puterea de a se abține de la aceasta? Dar primii oameni într-a devăr n-au filozofat, și sălbaticii se abțin fără greutate de a filozofa. Ce alte mijloace sau noi sau mai mari decît au avut strămoșii avem noi acum, de a ne apropia de perfecțiune?

TIMANDRU: Multe, și de mare folos, dar a le expune ar cere o discuție infinită.

ELEANDRU: Să le lăsăm de o parte deocamdată, și, întorcîndu-ne la problema mea, repet că dacă în scrierile mele eu amintesc unele adevăruri dure și triste, o fac sau ca o ușurare a sufletului, sau spre a mă consola de ele prin rîs, și nu din altă cauză, dar eu nu încetez totuși chiar în aceste cărți să nu deplîng, să nu sfătuiesc și să nu condamn cercetarea acelui mizer și rece adevăr, a cărui cunoaștere este izvor de nepăsare și de lene, sau de josnicie a sufletului, de nedreptate și necinste a faptelor, și de perversitate a moravurilor, în timp ce, dimpotrivă, laud și exalt acele opinii, deși false, care dau naștere la acte și gînduri nobile, puternice, generoase, virtuoase și folositoare binelui public sau privat, acele închipuiri frumoase și fericite, deși deșarte, care dau preț vieții, iluziile firești ale sufletului, și în sfîrșit greșelile antice, destul de diferite de greșelile sălbaticilor, care doar ele și nu celelalte ar fi trebuit să dispară prin opera civilizației moderne și a filozofiei. Dar acestea, după mine, depășindu-și limitele (cum este propriu și inevitabil lucrurilor omenești), la scurt timp după ce ne-au scos dintr-o barbarie, ne-au azvîrlit într-alta, nu mai mică decît prima, cu toate că este născută din rațiune și din

știință, și nu din ignoranță, dar nu mai puțin eficace și mai puțin evidentă atît pentru corp cît și pentru spirit, mai puțin puternică în fapte, și pentru a spune astfel, mai liniștită și mai lăuntrică. În orice caz, eu mă îndoiesc, sau mai degrabă înclin să cred că greșelile antice, pe cît sînt de necesare bunei stări a națiunilor civilizate, tot pe atît sînt, și pe fiecare zi din ce în ce mai mult trebuie să fie, cu neputință de repetat. Cu privire la perfecțiunea omului, vă jur că dacă ea ar fi fost deja atinsă, aș fi scris cel puțin un volum spre lauda neamului omenesc. Dar deoarece nu mi-a fost dat mie să o văd și nici nu mă aștept să-mi mai fie dat acest lucru în viața mea, sînt gata să las prin testament o bună parte din averea mea spre a se folosi, atunci cînd neamul omenesc va fi perfect, ca să i se facă și să i se rostească în public un panegiric în fiecare an, și de asemenea pentru ca să-i fie ridicat un mic templu, în stil antic, sau o statuie, sau altceva ce se va crede de cuviință.

COPERNIC

Dialog

Scena întîi

Prima Oră și Soarele

PRIMA ORĂ: Bună ziua, Excelență!
SOARELE: Bună: sau mai bine zis noapte bună.
PRIMA ORĂ: Caii sînt gata.
SOARELE: Bine!
PRIMA ORĂ: Luceafărul dimineții a răsărit de mult.
SOARELE: Bine: să răsară sau să apună după cum poftește.
PRIMA ORĂ: Ce vrea să spună Excelența-voastră?
SOARELE: Vreau ca tu să mă lași în pace.
PRIMA ORĂ: Dar, Excelență, noaptea a durat atîta încît nu poate să mai dureze; și dacă mai zăbovim, aveți grijă, Excelență, ca pe urmă să nu se producă vreo dezordine.
SOARELE: Să se producă ce-o vrea, că eu nu mă mișc de aici.
PRIMA ORĂ: Oh, Excelență, ce-i asta? Vă simțiți cumva rău?
SOARELE: Nu, nu, n-am nimic; doar că nu vreau să mă mișc, și de aceea tu să-ți vezi de treburile tale.
PRIMA ORĂ: Cum pot eu să plec dacă domnia-voastră nu vine, eu fiind Prima Oră a zilei? Și ziua cum poate să existe, dacă Excelența-voastră nu binevoiește, ca de obicei, să răsară?
SOARELE: Dacă n-ai să fii de ziuă, o să fii de noapte; sau Orele nopții vor face slujbă dublă, și tu și tovarășele tale o să vă odihniți. Fiindcă, știi ce? Am obosit să mă tot învîrtesc într-una, ca să dau lumină cîtorva mici animale, care trăiesc pe un pumn de noroi, atît

de micuţ încît chiar eu, care am vederea bună, nu izbutesc să-l văd; şi în noaptea asta m-am hotărît să nu mă mai obosesc pentru atîta lucru; dacă oamenii vor să vadă lumină, n-au decît să-şi ţină focurile aprinse, sau să se chivernisească în alt fel.

PRIMA ORĂ: Şi cum altfel, Excelenţă, vreţi ca ei sărăcuţii să facă? Ca să-şi păstreze lumina, vor trebui să strîngă atîtea lumînări încît să le ardă toată ziua, şi o să fie o cheltuială enormă. Dacă s-ar fi găsit deja aerul acela care să servească la ars, şi la luminatul străzilor, camerelor, prăvăliilor, pivniţelor şi al oricărui alt lucru, şi totul cu puţină cheltuială, atunci aş zice şi eu că n-ar fi mare pagubă. Dar fapt e că vor mai trece încă vreo trei sute de ani pînă ce oamenii să descopere acest leac: şi între timp o să le lipsească uleiul şi ceara şi smoala şi seul, şi n-au să mai aibă ce să ardă.

SOARELE: Or să vîneze licurici, şi viermuşori din cei care lucesc.

PRIMA ORĂ: Şi cu frigul cum or să facă? că fără ajutorul pe care îl au de la Excelenţa-voastră n-o să le ajungă focul tuturor pădurilor ca să-i încălzească. Pe lîngă că vor muri şi de foame: pentru că pămîntul nu va mai rodi. Şi astfel, în scurt timp, se va pierde pînă şi sămînţa acestor biete animale: după ce vor rătăci o bucată de vreme încolo şi-ncoace bîjbîind pe Pămînt, căutînd cu ce să trăiască, şi cu ce să se încălzească, într-un tîrziu, după ce vor fi consumat orice lucru bun de a fi înghiţit, şi după ce se va stinge şi ultima scînteie de foc, vor muri cu toţii în întuneric, înghe-ţaţi ca nişte cristale de cuarţ.

SOARELE: Şi ce-mi pasă mie? Ce, eu sînt dădaca neamului omenesc, sau poate bucătarul, care să-i coacă şi să-i pregătească mîncărurile? Şi oare trebuie să-mi fac griji, dacă o mică cantitate de infime creaturi invizi-bile ce se află la o depărtare de mine de milioane de mile, nu văd şi nu pot să reziste la frig fără lumina mea? Şi apoi, chiar dacă eu trebuie să servesc, ca să zic aşa, de sobă sau de cămin acestei familii omeneşti, e firesc ca ea să vină în jurul căminului dacă vrea să se încălzească, şi nu căminul în jurul casei. De aceea, dacă Pămîntul are nevoie de prezenţa mea, să alerge

el și să-și dea silința s-o aibă: cît despre mine, eu n-am nevoie de nici un lucru din partea Pămîntului, pentru ca să-l caut eu pe el.

PRIMA ORĂ: Excelența-voastră vrea să spună, dacă înțeleg eu bine, că ceea ce în trecut a făcut domnia-voastră, acum să facă Pămîntul.

SOARELE: Da: acum, și de acum întotdeauna.

PRIMA ORĂ: Desigur că Excelența-voastră are dreptate în această chestiune: pe lîngă că domnia-voastră poate să facă și după cum poftește. Dar cu toate acestea, binevoiți, Excelență, să luați în considerație cîte lucruri frumoase ar fi necesar să fie azvîrlite, dacă vreți să stabiliți această nouă ordine. Ziua nu va mai avea strălucitul ei car aurit, cu frumoșii cai, ce se spălau în mare: și ca să lăsăm de o parte celelalte amănunte, noi, bietele Ore, n-o să mai avem loc în cer, și din copile cerești, vom deveni pămîntești; afară numai dacă, așa cum mă aștept eu, n-o să ne risipim mai degrabă în fum. Dar despre asta fie ce-o fi: greutatea o să fie de a convinge Pămîntul să se învîrtească; că el trebuie să fie și destul de greu: pentru că nu e obișnuit cu acest lucru; și sigur că o să i se pară ciudat să alerge pe urmă mereu și să se obosească atîta, după ce pînă acum nu s-a mișcat un pas de la locul lui. Și dacă Excelența-voastră acum, după cît se pare, începe să încline puțin către lene, eu aud că Pămîntul nu e mai dispus astăzi să se obosească decît a fost în alte vremuri.

SOARELE: Nevoia, de astă dată, o să-l silească, și o să-l facă să salte și să alerge atît cît trebuie. Dar, în orice caz, acum calea cea mai ușoară și mai sigură e să găsești un poet sau un filozof să convingă Pămîntul să se miște, sau de nu-l poate hotărî într-altfel, să-l facă cu forța să se urnească din loc. Pentru că, în sfîrșit, lucrul cel mai important în treaba asta stă în mîna filozofilor și a poeților; ba în această chestiune doar ei singuri sînt aproape atotputernici. Poeții au fost cei care, în trecut (pentru că eu eram pe atunci mai tînăr, și îi ascultam), prin cîntecele lor frumoase, m-au făcut să îndeplinesc de bună voie, ca o distracție, sau ca o faptă de laudă, foarte prostească muncă de a alerga ca nebunul, așa mare și gros cum sînt eu, împrejurul

unui mic grăunte de nisip. Dar acum cînd sînt matur ca vîrstă, și cînd m-am dedat filozofiei, caut în orice lucru utilitatea, și nu frumosul, și sentimentele poeților, dacă nu-mi mulțumesc stomacul, mă fac să rîd. Vreau, spre a face un lucru, să am motive puternice de a-l face, și să fie esențiale: și deoarece nu găsesc nici un motiv de a pune mai presus de o viață trîndavă și îmbelșugată viața activă ce nu ți-ar putea da nici o satisfacție care să-ți compenseze truda, ba nici măcar gîndul (neexistînd pe lume nici un efort care să prețuiască doi bani), sînt hotărît deci să las oboseala și neplăcerile în seama celorlalți, iar eu, dinspre partea mea, să trăiesc acasă liniștit și fără griji. Această schimbare a mea, cum ți-am spus, pe lîngă ceea ce a contribuit la ea vîrsta, au făcut-o filozofii, o lume care în aceste vremuri a început să se ridice la putere, și se ridică pe fiece zi mai mult. Așa că, voind acum să fac astfel ca Pămîntul să se miște, și să înceapă să alerge împrejur în locul meu, pe de o parte desigur că ar fi mai potrivit să fac apel la un poet mai degrabă decît la un filozof: deoarece poeții, cînd cu un basm, cînd cu altul, lăsînd să se înțeleagă că lucrurile lumii sînt de valoare și cu greutate, și că sînt plăcute și prea frumoase, și creînd mii de speranțe ademenitoare, adeseori îi fac pe ceilalți să se ostenească, pe cînd filozofii îi fac să le piară pofta de ele. Însă pe de altă parte, pentru că filozofii au început să fie socotiți mai presus, eu bănuiesc că un poet n-ar fi ascultat astăzi pe Pămînt mai mult decît l-aș asculta eu; sau chiar dacă ar fi ascultat, n-ar face impresie. Și de aceea ar fi mai bine ca noi să recurgem la un filozof; că deși filozofii de obicei sînt puțin capabili, și mai puțin înclinați să-i împingă pe ceilalți să acționeze, totuși se poate ca în acest caz atît de special ei să facă un lucru contrar obișnuinței lor. Afară numai dacă Pămîntul nu va socoti că i-ar fi mai ușor să dispară, decît să se trudească atît: că eu n-aș putea spune atunci că el s-ar înșela: de ajuns, o să vedem ce o să se mai întîmple. Așadar, tu o să faci lucrul următor: o să te duci jos pe Pămînt, sau o să trimiți acolo pe una din tovarășele tale, aceea pe care o să vrei tu; și dacă ea

o să găsească pe vreunul din acei filozofi care să stea afară, la răcoare, cercetînd cerul și stelele, cum în mod sigur va trebui să găsească, din cauza noutății acestei nopți atît de lungi, ca fără să mai facă altceva, după ce-l va ridica în sus, și-l va pune în spate; și astfel să se întoarcă, și să mi-l aducă pînă aici: că pe urmă am să am eu grijă să-l hotărăsc să facă ceea ce trebuie. Ai înțeles bine?

PRIMA ORĂ: Prea bine, Excelență. Veți fi slujit întocmai.

Scena a doua

COPERNIC pe terasa casei sale, privind pe cer înspre răsărit, cu ajutorul unui con mic de hîrtie, pentru că ocheanele nu se inventaseră încă.

Mare comedie! Sau toate ceasurile merg prost, sau soarele ar fi trebuit să răsară de mai bine de o oră: și acum nu se zărește nici măcar o licărire la răsărit, cu toate că cerul e limpede și lucios ca o oglindă. Toate stelele strălucesc ca și cum ar fi miezul nopții. Acum ar fi să mergi la Almagesto[1] sau la Sacrobosco[2], și să le ceri să-ți explice motivul acestei întîmplări. Eu am auzit vorbindu-se în mai multe rînduri despre noaptea pe care Jupiter a petrecut-o cu soția lui Amfitrion: și-mi amintesc de asemenea că am citit de curînd într-o carte modernă a unui spaniol că peruvienii povestesc că o dată, în antichitate, a fost în țara lor o noapte foarte lungă, ba chiar nesfîrșită; și că pînă la urmă soarele a răsărit dintr-un anumit lac, pe care ei îl numesc Titicaca. Dar pînă acum mi-am spus în sinea mea că astea nu-s decît palavre; și am fost sigur de asta, așa cum sînt toți oamenii cu rați-

[1] Cuvînt arab, însemnînd, aproximativ, „maximum", cu care se indica opera vestitului astronom antic Ptolomeu (sec. III î.e.n.).

[2] Traducerea în italiană (Pădure Sfîntă) a numelui Holywood (John) astronom englez (sec. XIII) care a scris despre Ptolomeu.

une. Acum însă, cînd bag de seamă că raţiunea şi ştiinţa nu lămuresc, ca să spun exact, nimic, îmi vine să cred că aceste lucruri şi altele asemenea lor pot să fie adevărate, foarte adevărate: ba chiar sînt gata să mă duc să vizitez toate lacurile şi bălţile cîte voi putea, şi să văd dacă n-o să izbutesc cumva să pescuiesc soarele. Dar ce e zgomotul ăsta pe care îl aud, care pare fîlfîitul de aripi al unei păsări mari?

Scena a treia

Ultima Oră şi Copernic

ULTIMA ORĂ: Copernic, eu sînt, Ultima Oră.

COPERNIC: Ultima Oră? Bine: atunci trebuie să mă supun. Dacă se poate, îngăduie-mi doar să-mi fac testamentul şi să pun ordine în lucrurile mele mai înainte de a muri.

ULTIMA ORĂ: De ce să mori? Doar eu nu sînt ultima oră a vieţii tale.

COPERNIC: Dar atunci cine eşti? Ultima oră a slujbei religioase?

ULTIMA ORĂ: Te cred, că asta ţi-e mai dragă decît celelalte, cînd te afli în cor.

COPERNIC: Dar de unde ştii tu că eu sînt canonic? Şi de unde mă cunoşti că mi-ai şi spus, mai înainte, pe nume?

ULTIMA ORĂ: Am luat informaţii despre tine de la unii care erau acolo jos, pe drum. Pe scurt, eu sînt Ultima Oră a zilei.

COPERNIC: Ah, am înţeles: Prima Oră e bolnavă, şi de aceea ziua nu se vede încă.

ULTIMA ORĂ: Lasă-mă să-ţi spun. Ziua n-o să mai vină, nici azi, nici mîine, nici mai tîrziu, dacă tu nu iei măsuri.

COPERNIC: Asta-i bună! Să am eu obligaţia să luminez de ziuă!

ULTIMA ORĂ: Am să-ți spun eu cum. Dar mai înainte de toate, trebuie să vii degrabă cu mine, acasă la Soare, stăpînul meu. O să-ți spun restul pe drum; și o parte ți-o va spune Excelența-sa, cînd o să ajungem la el.

COPERNIC: Prea bine. Dar drumul, dacă nu mă înșel, trebuie să fie foarte lung. Și cum o să pot eu să duc atîtea provizii, încît să-mi fie de ajuns ca să nu mor de foame cu cîțiva ani mai înainte de a ajunge acolo? Pe lîngă că domeniile Excelenței-sale nu cred eu să producă ceva cu care să-mi pot pregăti măcar o singură masă.

ULTIMA ORĂ: Să nu te mai preocupe aceste gînduri. N-o să zăbovești mult în casa Soarelui; și călătoria se va face într-o clipă, pentru că eu sînt un spirit, dacă tu nu știi asta.

COPERNIC: Dar eu sînt un trup.

ULTIMA ORĂ: Bine, bine: nu trebuie să te amesteci în discuțiile astea, pentru că tu nu ești încă un filozof metafizician. Vino încoa: urcă-te pe umerii mei, și lasă-mă pe mine să fac restul.

COPERNIC: Haide: gata! Să vedem la ce duce lucrul ăsta nou.

Scena a patra

Copernic și Soarele

COPERNIC: Prea ilustre Domn.

SOARELE: Scuză-mă, Copernic, dacă nu te invit să șezi: pentru că aici nu se folosesc scaune. Dar o să terminăm repede. Ai și auzit despre ce e vorba de la slujitoarea mea. Cît despre mine, din ceea ce raportează fata despre calitățile tale, găsesc că ești foarte potrivit pentru scopul urmărit.

COPERNIC: Domnule, văd în această treabă multe greutăți.

SOARELE: Greutățile nu trebuie să sperie pe un om ca tine. Ba chiar se spune că ele întăresc spiritul celui însuflețit de ele. Dar care sînt, la urma urmei, aceste greutăți?

COPERNIC: În primul rînd, oricît de mare ar fi puterea filozofiei, nu sînt sigur că ea este atît de mare încît să convingă Pămîntul să înceapă să alerge, în loc să stea liniştit, şi să înceapă să se obosească, în loc să stea să se odihnească: mai ales în aceste vremuri, care nu mai sînt timpuri eroice.

SOARELE: Păi dacă n-ai să poţi să-l convingi, o să-l sileşti.

COPERNIC: Bucuros, prea ilustre, dacă eu aş fi un Hercule, sau cel puţin un Orlando, şi nu doar un canonic de la Varmia.

SOARELE: Ce-are-a face asta cu chestiunea noastră? Nu se povesteşte oare de un matematician de-al vostru, din antichitate, care spunea că, dacă i s-ar fi dat un punct afară din lume, şi dacă ar fi stat el în acel loc, s-ar fi încumetat să mişte cerul şi pămîntul? Dar tu nu trebuie să mişti cerul; şi iată că te găseşti într-un loc care se află în afara Pămîntului. Aşadar, dacă nu eşti mai prejos decît acel matematician antic, nu se poate să nu izbuteşti să-l mişti, cu sau fără voia lui.

COPERNIC: Domnul meu, lucrul ar fi cu putinţă, dar pentru asta ar fi nevoie de o pîrghie, care ar trebui să fie atît de lungă, că nu numai eu, dar domnia-voastră prea ilustră, oricît ar fi de bogată, n-ar avea totuşi atîta avere încît să-i ajungă pentru a acoperi jumătate din cheltuielile materiei necesare spre a o făuri. O altă greutate mai mare este cea pe care vă voi spune-o acum; ba chiar o grămadă de greutăţi. Pămîntul pînă astăzi a deţinut primul tron în lume, adică centrul ei şi (după cum ştiţi) el stătea nemişcat, şi fără altă treabă decît să privească împrejur, şi toate celelalte globuri din univers, atît cele mai mari, cît şi cele mai mici, şi tot aşa cele strălucitoare ca şi cele întunecate, s-au rotit deasupra şi dedesubtul lui şi pe de lături în mod continuu: cu o grabă, cu o activitate, cu o iuţeală, că te ia groaza numai gîndindu-te. Şi astfel, toate lucrurile dovedind că se află în serviciul lui, părea că universul seamănă cu o Curte unde Pămîntul şedea pe un tron, iar celelalte globuri împrejur, ca nişte curteni, ca nişte paznici, ca nişte slujitori ce răspundeau fiecare de cîte o funcţie. Aşa că, de fapt, Pămîntul s-a crezut întotdeauna împăratul

lumii; și într-adevăr, astfel stînd lucrurile în trecut, nu se poate spune de loc că el se înșela; ba chiar n-aș tăgădui că ideea lui nu era foarte întemeiată. Ce să vă mai spun apoi despre oameni? întrucît socotindu-ne (așa cum ne vom socoti întotdeauna) mai mult decît primele și mai mult decît cele mai importante dintre toate creaturile pămîntești, fiecare dintre noi, deși nu-i decît o zdreanță de haină și deși n-are măcar un coltuc de pîine uscată de ros, s-a crezut fără doar și poate a fi un împărat, nu numai al Constantinopolului sau al Germaniei, sau peste jumătate de Pămînt, cum erau împărații romani, ci un împărat al universului; un împărat al Soarelui, al planetelor, al tuturor stelelor care se văd și al celor ce nu se văd; și cauza finală a stelelor, a planetelor, a domniei-voastre prea ilustre, și a tuturor lucrurilor. Dar acum, dacă vrem ca Pămîntul să se urnească din acel loc al său din centru, dacă facem astfel ca el să alerge, să se învîrtească, ca el să se ostenească necontenit, să execute doar atît, nici mai mult, nici mai puțin cît s-a făcut în trecut, pînă acum, de celelalte globuri, în sfîrșit, ca el să se numere printre planete, aceasta va aduce după sine că maiestatea-sa pămîntească, și maiestățile-lor omenești vor trebui să libereze tronul, și să lase puterea, rămînînd doar cu zdrențele lor, și cu mizeriile lor, care nu sînt puține.

SOARELE: Unde vrea să ajungă, în sfîrșit, cu acest discurs, domnul meu Nicolaus? Poate că are scrupule de conștiință, ca fapta sa să nu fie cumva o crimă de les-maiestate?

COPERNIC: Nu, prea ilustre; pentru că nici codicile, nici digestele, nici cărțile care tratează despre dreptul public, nici cele despre dreptul imperial, nici cele despre dreptul ginților, nici cele despre dreptul natural, nu pomenesc despre această crimă de les-maiestate, după cîte îmi amintesc. Dar vreau să spun, în esență, că fapta noastră nu va fi atît de simplă din punct de vedere material, după cît pare la prima vedere că ar trebui să fie; și că efectele ei nu vor aparține numai fizicii: pentru că ea va răsturna gradele demnității lucrurilor, și ordinea existențelor; va schimba

scopurile creaturilor; și prin asta va produce o foarte mare revoluție și în metafizică, ba chiar și în tot ceea ce atinge partea speculativă a științei. Și va rezulta de aici că oamenii, chiar dacă vor ști sau vor vrea să discute în mod sănătos, vor fi cu totul alții decît au fost pînă acum, sau decît și-au închipuit că sînt.

SOARELE: Fiul meu, aceste lucruri nu mă sperie de loc: întrucît eu îi port tot atîta respect metafizicii, cît și fizicii, și alchimiei, sau necromanției, dacă vrei s-o știi. Și oamenii se vor mulțumi să fie ceea ce sînt: și dacă asta n-o să le placă, vor raționa pe dos, și argumentînd în ciuda evidenței lucrurilor, cum foarte ușor vor putea face, și în acest chip vor continua să se considere ceea ce vor vrea, fie baroni, fie duci, fie împărați sau ceva și mai mult decît vor vrea: ei se vor consola cu asta, iar mie aceste păreri ale lor nu-mi vor pricinui nici cea mai mică neplăcere.

COPERNIC: Haideți să-i lăsăm în pace pe oameni și Pămîntul. Considerați, prea ilustre, ceea ce e firesc să se întîmple cu celelalte planete. Cînd vor vedea Pămîntul făcînd toate lucrurile pe care le fac ele, și că a devenit unul dintre ele, nu vor mai vrea nici ele să rămînă așa de netede, simple și fără podoabe, așa de pustii și de triste, cum au fost întotdeauna, și c Pămîntul singur să aibă toate acele ornamente: ei vor vrea și ele să aibă fluviile lor, mările lor, munții lor, planetele lor și printre alte lucruri animalele lor și locuitori; nevăzînd nici o rațiune ca ele să fie mai prejos decît Pămîntul, în nici o privință. Și iată o altă revoluție foarte mare în lume; și o sumedenie de neamuri și de populații noi, care într-o clipă se vor vedea apărînd din toate părțile, ca ciupercile.

SOARELE: Și tu o să le lași să apară, și să fie cîte vor putea să fie: că lumina și căldura mea o să fie de ajuns pentru toate, fără însă ca eu să-mi sporesc cheltuielile; și lumea o să aibă cu ce să le hrănească, să le îmbrace, să le adăpostească, să le întrețină în belșug, fără să facă alte datorii.

COPERNIC: Dar să se gîndească domnia-voastră prea ilustră puțin mai departe, și o să vadă că ea produce o altă încurcătură. Că stelele, văzînd că domnia-voastră

v-ați așezat, nu pe un taburet, ci pe tron, și că aveți în jur această Curte frumoasă și acest popor de planete, nu numai că vor vrea să șadă și ele și să se odihnească, dar vor vrea de asemenea să domnească; și pe cine altcineva au de guvernat decît pe supuși; dar vor vrea să-și aibă planetele lor, cum o să aveți și domnia-voastră; fiecare pe ale ei proprii. Care planete noi se va cădea să fie și ele locuite și împodobite cum este Pămîntul. Și acum n-o să stau să vă mai spun despre bietul neam omenesc, devenit încă mai dinainte ceva mai mult decît nimic, față chiar și numai de această lume; la ce se va reduce el cînd vor exploda atîtea mii de alte lumi, astfel încît să nu existe nici cea mai mică steluță din calea lactee care să nu și-o aibă pe a ei? Dar ținînd seama numai de interesul domniei-voastre, spun că pînă acum domnia-voastră ați fost, dacă nu primul în univers, cu siguranță al doilea, adică după Pămînt, și nu ați avut nici un egal; dat fiind că stelele n-au cutezat să se compare cu domnia-voastră; dar în această nouă stare a universului veți avea atîția egali, cîte stele vor fi cu lumile lor. Așa încît luați aminte ca această schimbare pe care vrem s-o facem, să nu fie în dauna demnității voastre.

SOARELE: Nu ții minte ce a spus Cezar al vostru cînd, trecînd Alpii, i s-a întîmplat să treacă pe lîngă acel tîrgușor al unor bieți barbari: că i-ar fi plăcut mai mult dacă ar fi fost primul în acel tîrgușor, decît să fie al doilea la Roma? Și mie de asemenea ar trebui să-mi placă mai mult să fiu primul în această lume a noastră, decît al doilea în univers. Dar nu ambiția e cea care mă împinge să vreau a schimba starea prezentă a lucrurilor: e numai dragostea de liniște, sau ca să spun mai exact, lenea. Astfel încît de faptul de a avea egali sau de a nu avea, și de a fi pe primul sau pe ultimul loc, mie puțin îmi pasă: pentru că, spre deosebire de Cicero, eu țin mai mult la odihnă decît la demnitate.

COPERNIC: Această odihnă, prea ilustre, eu, dinspre partea mea, mă voi strădui din răsputeri să vi-o dobîndesc. Dar mă îndoiesc, chiar, dacă aș realiza această inten-

ție, că ea va dura mult timp. Și mai întîi sînt aproape sigur că nu vor trece mulți ani și veți fi silit să umblați rotindu-vă împrejur ca un scripete de puț, sau ca o piatră de moară, fără a vă schimba însă locul. Apoi am o mică bănuială că pînă la urmă, după un timp mai scurt sau mai îndelung, o să vă convină mai bine să alergați iarăși: eu nu spun că în jurul pămîntului, dar ce vă pasă de asta? și poate că însăși această rotire împrejur pe care o veți executa o să servească drept argument ca să vă facă să mai mergeți. În sfîrșit, oricum ar fi, în ciuda oricărei greutăți și a oricărui alt motiv, dacă stăruiți în hotărîrea voastră, eu voi încerca să vă slujesc, astfel încît dacă lucrul nu-mi va izbuti, să vă gîndiți că eu n-am putut, și să nu spuneți că n-am pus suflet.

SOARELE: Fie așa cum spui, bunul meu Copernic: încearcă.

COPERNIC: Ne-ar mai rămîne numai o singură greutate.

SOARELE: Haide, spune care e?

COPERNIC: N-aș vrea ca pentru acest fapt să fiu ars de viu, ca pasărea fenix, pentru că, după ce s-ar întîmpla asta, sînt sigur că n-o să mai renasc din cenușa mea, cum face pasărea aceea, și n-o să mai văd, de atunci înainte, fața domniei-voastre.

SOARELE: Ascultă, Copernic: tu știi că o dată, pe cînd voi ăștia, filozofii, nici nu vă născuserăți încă, adică pe timpul cînd poezia stăpînea, eu am fost profet. Vreau ca acum să mă lași să fac pentru ultima oară o profeție, și ca în amintirea acelei vechi puteri ale mele, tu să-mi dai crezare. Așadar, îți spun că, după tine, unora care vor încuviința ceea ce vei fi făcut tu, s-ar putea să li se întîmple să fie arși, sau altceva asemănător, dar că tu din pricina acestei îndrăzneli, după cît pot eu să știu, n-o să pățești nimic. Și dacă tu vrei să fii mai sigur, ia această hotărîre: cartea pe care tu o s-o scrii în acest scop, dedic-o papei. În acest fel, îți făgăduiesc că n-ai de pierdut nici funcția de canonic.

DIALOGUL LUI PLOTIN CU PORFIRIU

„Odată, cînd mie, Porfiriu, îmi dăduse în gînd să-mi ridic viaţa, Plotin a băgat de seamă asta şi a venit la mine pe neaşteptate, pe cînd eram acasă, şi mi-a spus că exprimarea unui astfel de gînd nu porneşte dintr-o minte sănătoasă, ci dintr-o stare de melancolie şi m-a silit să-mi schimb gîndul." Porfiriu în *Viaţa lui Plotin*. La fel se spune în cartea despre viaţa lui Porfiriu scrisă de Eunapiu, care adaugă că Plotin a aşternut în scris convorbirea avută cu Porfiriu cu acel prilej.

PLOTIN: Porfiriu, tu ştii că eu îţi sînt prieten, şi ştii cît de statornic, şi nu trebuie să te mire că îţi observ faptele şi spusele şi starea cu o deosebită curiozitate, pentru că ea provine din faptul că te am aproape de inima mea. De mai multe zile te văd trist şi foarte îngîndurat, ai o astfel de privire, şi laşi să-ţi scape unele cuvinte, în sfîrşit, fără alte pregătiri şi ocoluri, eu cred că tu ţi-ai pus în cap un gînd rău.

PORFIRIU: Cum, ce vrei să spui?

PLOTIN: Un gînd rău împotriva ta însuţi. Lucrul nu-i bine nici măcar să-l numeşti. Ascultă, dragul meu Porfiriu, nu-mi ascunde adevărul; nu fi nedrept cu marea dragoste pe care o simţim unul faţă de altul de atîta timp. Ştiu bine că nu-ţi place să-ţi vorbesc astfel, şi înţeleg că ai fi ţinut să-ţi rămînă gîndul ascuns, dar despre un lucru atît de grav eu nu puteam să tac, şi ţie n-ar trebui să-ţi vie greu să-l discuţi cu cineva

care te iubește la fel ca pe sine însuși. Să discutăm împreună pe îndelete, și să căutăm să vedem motivele; tu o să-ți deschizi sufletul față de mine, o să te vaiți, o să plîngi, fiindcă eu merit încrederea ta, și la sfîrșit eu n-o să te mai împiedic să faci ceea ce noi o să găsim că este rațional să faci, și spre folosul tău.

PORFIRIU: Eu nu ți-am refuzat niciodată nimic din tot ce mi-ai cerut, dragul meu Plotin. Și acum îți mărturisesc un lucru pe care aș fi vrut să-l țin ascuns, și pe care nu l-aș mărturisi altcuiva pentru nimic pe lume; mărturisesc că ceea ce îți închipui despre intenția mea este adevărat. Dacă îți place ca noi să începem să discutăm despre acest subiect, deși sufletului meu îi displace mult, întrucît atari hotărîri se pare că au nevoie de cea mai adîncă tăcere, și că mintea cufundată în astfel de gînduri vrea să fie solitară și închisă în ea însăși mai mult ca oricînd, totuși eu sînt gata să fac și cu privire la asta așa cum vrei tu. Ba chiar voi începe eu, și o să-ți spun că această înclinație a mea nu purcede de la vreo nenorocire care mi s-a întîmplat, sau la care mă aștept să mi se întîmple, ci dintr-o plictiseală de viață, dintr-o plictiseală pe care o simt, atît de puternică, încît seamănă cu o durere și cu o zvîrcolire, de parcă nu numai că aș cunoaște, dar aș vedea, aș gusta, aș atinge deșertăciunea oricărui lucru ce mi se întîmplă în tot timpul. Astfel încît, nu numai intelectul meu, dar toată sensibilitatea trupului meu este (e un fel ciudat de a vorbi, dar potrivit cazului) plină de această deșertăciune. Și acum în primul rînd n-o să-mi poți spune că această înclinare a mea nu este rațională, deși voi admite cu ușurință că ea provine în bună parte dintr-o indispoziție a trupului. Dar cu toate acestea, ea este foarte rațională, ba chiar în afară de ea toate celelalte stări ale oamenilor, de orice fel ar fi ele, pe care le trăiesc și datorită cărora socot că viața și lucrurile omenești au vreo substanță, sînt, una mai mult, alta mai puțin, departe de rațiune, și se întemeiază pe vreo eroare sau pe vreo închipuire falsă. Și nici un lucru nu este mai rațional decît plictiseala. Plăcerile sînt toate deșarte. Însăși durerea, vorbesc despre aceea a sufle-

tului, de cele mai multe ori este deşartă, pentru că dacă te uiţi la cauza şi la obiectul ei, privind-o bine, ea nu are decît o mică realitate sau chiar nici una. La fel spun despre teamă, la fel despre speranţă. Numai plictiseala, care se naşte întotdeauna din deşertăciunea tuturor lucrurilor, nu este niciodată deşertăciune, nici eroare, nu e niciodată întemeiată pe ceva fals. Şi se poate spune că toate celelalte fiind deşertăciune, la plictiseală se reduce, şi în ea constă tot ceea ce are substanţial şi real viaţa oamenilor.

PLOTIN: Fie şi aşa. Nu vreau să te contrazic acum cu privire la asta. Dar noi trebuie să privim faptul pe care tu îl arăţi; spun, să-l privim mai îndeaproape, şi în el însuşi. Eu n-o să-ţi mai amintesc sentinţa lui Platon, potrivit căreia, după cum ştii, omului nu-i este permis, ca sclav trecător, să se sustragă prin propria lui putere de la acea temniţă, aproape, în care el se află prin voinţa Zeilor, adică să se lipsească de viaţă de bună voie.

PORFIRIU: Te rog, dragul meu Plotin, să-l lăsăm acum de o parte pe Platon, şi doctrina lui şi fantezia lui. Una este să lauzi, să comentezi, să aperi anumite opinii în şcoli şi în cărţi, şi alta este să le urmezi în viaţa practică. La şcoală şi în cărţi, am fost liberi să aprobăm sentimentele lui Platon şi să le urmăm, deoarece astfel e obiceiul azi; în viaţă, nu numai că nu le aprob, dar mai degrabă le detest. Ştiu că se spune că Platon răspîndea prin scrierile sale doctrina vieţii viitoare, pentru ca oamenii, cuprinşi de îndoială şi de bănuială cu privire la starea lor de după moarte, din cauza acestei nesiguranţe şi de teama pedepselor şi a nenorocirilor viitoare, se abţineau în viaţă de a face nedreptăţi şi de la alte fapte rele. Dacă eu aş crede că Platon a fost autorul acestor îndoieli, şi al acestor credinţe, şi că ele erau invenţiile lui, i-aş spune: vezi tu, Platon, cît a fost natura sau soarta sau necesitatea sau oricare altă putere autoare şi stăpînă a universului, şi cît este ea în mod continuu de duşmancă speciei noastre. Căreia din multe, ba chiar din nenumărate pricini i s-ar putea contesta superioritatea pe care noi, din alte motive, ne-o arogăm că o avem printre

animale, nu i se va găsi totuşi nici un motiv pentru care să i se poată lua întîietatea pe care foarte bătrînul Homer i-o atribuia, adică întîietatea nefericirii. Totuşi, natura ne-a dat ca leac al tuturor relelor moartea, care ar fi puţin temută de cei ce n-au folosit mult raţionamentele intelectului, şi ar fi chiar dorită de către ceilalţi. Şi ar fi o mîngîiere foarte dulce în viaţa noastră, plină de atîtea dureri, aşteptarea şi gîndul sfîrşitului nostru. Tu cu această îndoială teribilă, trezită de tine în minţile oamenilor, i-ai luat acestui gînd orice dulceaţă, şi l-ai făcut cel mai amar dintre toate gîndurile. Tu eşti pricina că-i vedem pe cei mai nefericiţi muritori temîndu-se mai mult de port decît de furtună, şi fugind cu gîndul de singurul lor leac şi repaus pentru neliniştile prezente şi pentru chinurile vieţii. Tu ai fost mai crud cu oamenii decît soarta sau necesitatea sau natura. Şi minţile noastre neputînd să dezlege în vreun fel această îndoială, nici să scape vreodată de ea, tu i-ai adus pe semenii tăi pentru totdeauna în această situaţie, că moartea le va fi plină de teamă, şi mai mizeră încă decît viaţa. De aceea, în timp ce toate celelalte animale mor fără vreo teamă, prin opera ta, liniştea şi siguranţa sufletului sînt excluse pe veci pînă şi din ultimul ceas al omului. Asta-i mai lipsea, o Platon, marei nefericiri a speciei omeneşti.

Pe lîngă că rezultatul pe care tu ţi-l propuseseşi, de a-i face pe oameni să se abţină de la violenţe şi nedreptăţi, nici n-a fost atins. Fiindcă acele îndoieli şi acele credinţe îi înspăimîntă pe toţi oamenii numai în ultimele lor ceasuri, cînd ei nu mai sînt în stare să facă vreun rău; în cursul vieţii îi înspăimîntă adesea pe cei buni, care nu vor să vateme, ci să fie de folos; îi înspăimîntă pe cei timizi şi pe cei slabi trupeşte, care n-au împotriva violenţelor şi nedreptăţilor nici înclinarea naturală, nici inima şi mîna îndeajuns de tari. Dar pe cei cutezători şi pe cei îndrăzneţi, pe cei care simt prea puţin puterea imaginaţiei, în sfîrşit, pe cei cărora în genere le-ar trebui un alt frîu decît legea singură, ele nu-i înspăimîntă, nici nu-i opresc de la faptele rele, aşa după cum vedem

din exemplele zilnice, și după cum ne-o arată experiența tuturor secolelor, din zilele tale pînă astăzi. Legile bune și mai ales educația bună, și cultura moravurilor și a minților sînt cele ce păstrează în societatea oamenilor justiția și bunătatea, pentru că sufletele cultivate și rafinate de oarecare civilizație, și obișnuite să se gîndească întrucîtva la lucruri, și să-și folosească cît de cît înțelegerea, aproape cu necesitate și aproape întotdeauna au oroare de a ridica mîna asupra semenilor lor și de a și-o mînji în sîngele lor; sînt de cele mai multe ori străini de orice fel de faptă dăunătoare altuia, și rare ori și cu greutate ajung să se expună la pericolul pe care îl atrage după ea călcarea legilor. Nu mai au însă acest efect bun închipuirile amenințătoare, și opiniile rele ale unor lucruri crude și înspăimîntătoare; ba chiar, așa cum fac de obicei mulțimea și cruzimea supliciilor pe care le folosesc statele, ele sporesc și mai mult, pe de o parte lașitatea sufletului, și pe de alta ferocitatea lui, principalele dușmance și calamități ale societății omenești.

Dar tu le-ai pus dinainte și le-ai făgăduit celor buni răsplata. Ce răsplată? O stare care ne apare plină de plictiseală și mai puțin tolerabilă chiar decît această viață. Fiecăruia îi apare evidentă severitatea supliciilor tale, dar dulceața răsplatei tale este ascunsă și secretă, neputînd fi înțeleasă de o minte de om. De aceea, o astfel de răsplată nu poate avea puterea de a ne ademeni spre dreptate și virtute. Și într-adevăr, dacă foarte puțini ticăloși, de teama acelui înspăimîntător iad al tău se abțin de la vreo faptă rea, eu mă încumet să afirm că niciodată vreunul bun, nici în cel mai mic act al său, n-a fost împins să facă bine din dorința acelui rai al tău. Căci raiul tău nu poate să aibă pentru imaginația noastră înfățișarea unui lucru de dorit. Dar pe lîngă că numai de o foarte ușoară mîngîiere ar putea fi chiar așteptarea sigură a acestui bine, ce altă speranță ai mai lăsat tu, pe care s-o poată avea cei virtuoși și drepți, dacă acel Minos al tău și acel Eac și Radamante, judecători foarte severi și neînduplecați, nu au să ierte nici o umbră sau nici o

urmă de vină? Şi care este omul care să se poată simţi sau crede atît de curat şi de pur cum îl ceri tu? Astfel încît atingerea acelei fericiri, oricare ar fi ea, devine aproape cu neputinţă; şi nu va fi de ajuns nici conştiinţa celei mai drepte şi mai dureroase vieţi spre a-i da omului, la sfîrşit, siguranţa stării lui viitoare, şi a-l scăpa de spaima pedepselor. Astfel, prin doctrina ta, teama, întrecînd la o distanţă nesfîrşit de lungă speranţa, este făcută stăpîna omului, şi fructul acestei doctrine pînă în cele din urmă este următorul: neamul omenesc, exemplu admirabil de nefericire în această viaţă, aşteaptă, nu ca moartea să fie sfîrşitul nenorocirilor lui, ci ca el să fie mult mai nenorocit şi după moarte. Prin asta tu ai întrecut în cruzime nu numai natura şi soarta, dar şi pe cel mai înspăimîntător tiran şi pe cel mai nemilos călău din lume.

Dar cu ce barbarie se poate compara hotărîrea ta de a nu-i îngădui omului să-şi pună capăt chinurilor, durerilor, neliniştilor, învingînd groaza de moarte şi lipsindu-se în mod voit de spirit? Desigur, în celelalte animale nu-şi află locul dorinţa de a sfîrşi cu viaţa, pentru că nefericirile lor au margini mai apropiate decît nefericirile omului; nu şi-ar afla locul de asemenea nici curajul de a-şi stinge viaţa de bună voie. Dar dacă totuşi atari înclinări ar fi în firea animalelor, nici o piedică nu li s-ar pune în cale pentru ca ele să nu poată muri; nici o opreliştе, nici o îndoială nu le-ar lua putinţa de a se scăpa de relele lor. Iată că tu şi în această privinţă ne faci inferiori animalelor, şi acea libertate pe care ar avea-o ele, dacă li s-ar întîmpla să o folosească, aceea pe care însăşi natura, atît de avară faţă de noi, nu le-a tăgăduit-o, la om dispare din cauza ta. Aşa încît singurul fel de vieţuitoare care este capabil de dorinţa morţii, el singur nu are în mîna lui moartea. Natura, soarta şi întîmplarea ne biciuiesc incontinuu pînă la sînge, spre chinul nostru şi cu o durere de nedescris; tu alergi, şi ne legi strîns braţele, şi ne fereci în lanţuri picioarele, astfel încît să nu ne mai fie cu putinţă nici să ne ferim, nici să ne dăm înapoi din faţa loviturilor lor. Într-adevăr, cînd privesc la imensitatea nefericirii

omenești, mă gîndesc că doctrina ta trebuie învinovățită mai mult decît orice alt lucru de această nefericire, și că e potrivit ca oamenii să se plîngă mult mai mult de tine decît de natură. Care deși, e adevărat, nu ne-a destinat decît o viață foarte nefericită, pe de altă parte însă ne-a lăsat să o putem sfîrși oricînd am vrea. Și în primul rînd nu se poate spune niciodată că este foarte mare o nenorocire care, dacă vreau, poate să devină foarte scurtă ca durată; apoi, chiar dacă omul nu s-ar hotărî să-și ridice viața, numai gîndul că ar putea, cînd poftește, să se sustragă nenorocirii, i-ar fi de o atît de mare mîngîiere și ușurare în orice nenorocire, încît numai prin puterea lui toate i s-ar părea ușor de îndurat. Astfel încît greutatea de nesuportat a nefericirii noastre, în primul rînd nu în altceva trebuie să fie văzută, cît în această îndoială de a nu putea, în orice moment, curmînd în mod voluntar propria noastră viață, să nu cădem într-o nenorocire cu mult mai mare decît cea prezentă. Nu numai mai mare, dar de o atrocitate și de o lungime de nedescris, încît admițînd că prezentul este sigur, și pedepsele acelea nesigure, cu toate acestea logic trebuie ca teama de ele, fără nici o asemuire sau comparație, să întreacă teama de orice rău cu putință din această viață. Această îndoială, o Platon, ușor ți-a fost să o trezești în noi, dar mai înainte se va stinge seminția oamenilor decît ea să fie dezlegată. Dar nici un lucru nu se naște, și nici nu se va mai naște vreodată, tot atît de aducător de nenorociri și de funest pentru specia omenească ca mintea ta.

Aceste lucruri i le-aș spune, dacă aș crede că Platon a fost autorul sau născocitorul acelei doctrine, dar eu știu foarte bine că n-a fost. Dar în orice caz, asupra acestei materii s-a spus îndeajuns, și aș vrea ca noi să o lăsăm acum de o parte.

PLOTIN: Porfiriu, într-adevăr, după cum știi, eu îl iubesc pe Platon, dar nu din această cauză aș vrea să discut invocînd autoritatea lui, mai ales cu tine și într-o astfel de chestiune, ci vreau să discut în mod rațional. Și dacă am atins așa în treacăt o anumită sentință platonică, am făcut-o mai mult ca să mă folosesc de

un fel de introducere, decît de altceva. Şi reluînd raţionamentul pe care îl aveam în minte, spun că nu numai Platon, sau oricare alt filozof, dar însăşi natura pare să ne înveţe că a pleca din lume prin simpla noastră voinţă nu este un lucru îngăduit. Nu e necesar să mă lungesc la vorbă cu privire la acest punct, pentru că dacă tu ai să te gîndeşti puţin, nu se poate ca singur să nu recunoşti că a te ucide cu propria mînă, fără vreo necesitate, este în contra naturii. Ba chiar, pentru a spune şi mai bine, este actul cel mai contrariu naturii care se poate săvîrşi. Pentru că toată ordinea lucrurilor ar fi răsturnată, dacă s-ar putea distruge ele însele. Şi se pare că este o contradicţie ca cineva să se folosească de viaţă spre a stinge însăşi viaţa, ca fiinţa să ne slujească la nefiinţă. Pe lîngă că, dacă vreun lucru ne este poruncit şi ordonat de către natură, desigur ea ne comandă în modul cel mai strict şi mai presus de orice, şi nu numai oamenilor, ci la fel oricărei creaturi din univers, de a năzui la conservarea proprie, şi de a o obţine în toate felurile, ceea ce este tocmai contrariul sinuciderii. Şi fără alte argumente, nu simţim noi că înclinaţia noastră ea însăşi ne îndeamnă şi ne face să urîm moartea, şi să ne temem şi să avem groază de ea, chiar şi în ciuda noastră? Aşadar, deoarece acest act al sinuciderii este contrariu naturii, şi atît de contrariu după cum vedem, eu nu m-aş putea convinge că este un lucru permis.

PORFIRIU: Eu am ţinut deja seama de toate aceste lucruri, întrucît după cum ai spus, nu-i cu putinţă ca sufletul să nu le observe, oricît de puţin ar sta cineva să se gîndească la această chestiune. Mi se pare că argumentelor tale li se poate răspunde prin multe altele, şi în mai multe feluri, dar voi încerca să fiu scurt. Tu te îndoieşti dacă ne este îngăduit să murim fără necesitate, eu te întreb dacă ne este îngăduit să fim nefericiţi. Natura opreşte sinuciderea. Ciudat mi s-ar părea ca neavînd ea voinţa sau puterea nici să mă facă fericit, nici să mă scape de nefericire, să aibă căderea să mă oblige să trăiesc. Desigur că dacă natura a pus în noi dragostea de conservarea proprie, şi ura faţă de moarte, ea nu ne-a dat mai puţin ura faţă de neferi-

cire, și dragostea față de mai binele nostru, ba chiar aceste ultime înclinații cu atît mai mari și cu atît mai importante cu cît fericirea este scopul oricărui act al nostru și al oricărei dragoste și uri a noastre, și întrucît nu se fuge de moarte, nici nu se iubește viața, în ea însăși, ci din respect și dragoste pentru mai binele nostru, și din ură față de rău și de ceva dăunător nouă. Deci cum poate să fie contrariu naturii, ca eu să fug de nefericire în singurul fel pe care îl au oamenii de a fugi de ea? care e cel de a ieși din viață, pentru că în timp ce sînt viu, eu n-o pot evita. Și cum poate să fie adevărat că natura îmi interzice să-i dau ascultare morții, care fără nici o îndoială că este mai binele meu, și să resping viața care, în mod evident ajunge să-mi fie dăunătoare și rea, deoarece nu poate să-mi folosească la altceva decît să mă facă să sufăr, și doar la aceasta în mod necesar îmi folosește și mă conduce în realitate?

PLOTIN: În orice caz, aceste lucruri nu mă conving că sinuciderea nu este contra naturii, pentru că mintea noastră simte o prea evidentă împotrivire și oroare față de moarte, și noi vedem că animalele care (cînd nu sînt silite de oameni sau nu se rătăcesc) fac orice lucru în mod natural, nu numai că nu ajung niciodată la acest act, dar oricît ar fi de chinuite și de nenorocite, ele sînt foarte străine de el. Și în sfîrșit, nu se află decît numai printre oameni cîte unul care să-l săvîrșească, și nici de cum printre acele popoare care au un fel de a trăi natural, întrucît la acestea nu se va afla nici unul care să nu aibă oroare de acest act, în cazul că ar avea vreo știre despre el sau că și l-ar putea închipui, ci numai printre populațiile noastre stricate și corupte, care nu trăiesc conform naturii.

PORFIRIU: Ei bine, eu vreau să-ți admit și că această acțiune este contrarie naturii, așa cum vrei tu. Dar ce înseamnă asta; dacă noi nu sîntem ființe naturale, ca să spunem astfel, înțeleg atunci că sîntem oameni civilizați. Compară-ne, nu spun cu ființele din orice altă specie pe care o vrei tu, dar cu acele națiuni de prin părțile Indiei și ale Etiopiei care, după cum se spune, păstrează încă obiceiurile primitive și sălbatice, și ți

se va părea greu să poți spune că și unele și altele sînt ființe ale unei aceleiași specii. Și această, cum să spun, transformare a noastră, și această mutație a vieții, și mai ales a sufletului, eu am fost întotdeauna sigur că nu s-a produs fără o infinită sporire a nefericirii noastre. Desigur că populațiile acelea sălbatice nu simt niciodată dorința de a sfîrși cu viața, nici măcar nu le trece prin minte că moartea poate fi dorită, în timp ce oamenii obișnuiți cu felul nostru de viață și, cum spunem, civilizați, o doresc foarte adesea, și uneori chiar și-o provoacă. Însă, dacă îi este permis omului civilizat, și să trăiască contra naturii, și să fie atît de nenorocit contra naturii, pentru ce nu i-ar fi permis să și moară contra naturii? dat fiind că de această nouă nefericire, care rezultă pentru noi din schimbarea stării de mai înainte, nici nu ne putem libera altfel, decît prin moarte. Cît despre reîntoarcerea noastră la acea primă stare, și la viața arătată nouă de către natură, aceasta abia de s-ar mai putea, și poate chiar de loc, cu privire la starea exterioară, iar în ce privește starea interioară, care este cea care contează mai mult, fără nici o îndoială că ar fi cu desăvîrșire cu neputință. Ce lucru este mai puțin firesc decît leacul? Atît cel care se exercită cu mîna, cît și cel care lucrează cu ajutorul doctoriilor? Atît unul cît și celălalt, în cea mai mare parte, atît în operațiile pe care le fac, cît și în materiile, în instrumentele și în mijloacele pe care le folosesc, sînt foarte departe de natură, și animalele și oamenii sălbatici nu le cunosc. Cu toate acestea, întrucît și bolile pe care ele vor să le vindece sînt în afară de natură, și nu se produc decît din pricina civilizației, adică a corupției stării noastre, aceste meșteșuguri, deși nu sînt naturale, sînt și se consideră oportune, și chiar necesare. Astfel acest act al sinuciderii, care ne liberează de nefericirea pe care ne-a adus-o corupția, deoarece este contrariu naturii, nu urmează că este condamnabil, pentru cele nenaturale trebuind un leac nenatural. Și ar fi totuși aspru și nedrept ca rațiunea, care spre a ne face și mai nenorociți decît sîntem de la natură obișnuiește să contrazică natura în celelalte

lucruri, în acesta s-ar alia cu ea, pentru a ne lua pînă și ultima scăpare ce ne mai rămîne, aceea singură pe care rațiunea ne-o arată, și să ne constrîngă să stăruim în nenorocire.

Acesta-i adevărul, Plotin. Acea natură primitivă a oamenilor antici, și a popoarelor sălbatice și inculte, nu mai este natura noastră; căci obișnuința și rațiunea au făcut în noi o altă natură, pe care noi o avem, și o vom avea întotdeauna, în locul celei dintîi. Nu era natural pentru om la început să-și provoace moartea în mod voluntar, dar nici nu era natural să o dorească. Astăzi și unul și celălalt sînt lucruri naturale, adică conforme cu noua noastră natură, care născuind încă și agitîndu-se în mod necesar, ca și cea veche, spre ceea ce ne apare ca fiind mai binele nostru, face astfel că noi de multe ori dorim și căutăm ceea ce într-adevăr este cel mai mare bine al omului, adică moartea. Și nu e de mirare, căci această a doua natură este guvernată și condusă în cea mai mare parte de rațiune. Care afirmă ca foarte sigur, că moartea nu este cu adevărat un rău, cum ne poruncește impresia primitivă, ba dimpotrivă, este singurul leac folositor pentru relele noastre, lucrul cel mai de dorit pentru oameni, și cel mai bun. Atunci întreb eu: măsoară oamenii civilizați celelalte acțiuni ale lor după natura primitivă? Cînd, și care acțiune oare? Nu după natura primitivă, ci după natura cealaltă, vrem adică să spunem după rațiune. Pentru ce numai acest act de a-ți lua viața va trebui să se măsoare nu după natura nouă sau a rațiunii, ci după natura primitivă? Pentru ce va trebui natura primitivă, care nu mai dă lege vieții noastre, să dea lege morții? Pentru ce nu trebuie ca rațiunea să guverneze moartea, întrucît ea cîrmuiește viața? Și noi vedem că de fapt, atît rațiunea cît și nefericirea stării noastre prezente, nu numai că sting mai ales la cei nefericiți și la cei îndurerați acea oroare înnăscută față de moarte, despre care vorbeai, dar o schimbă în dorință și iubire cum am zis mai înainte. Odată născută această dorință și iubire care, după natură, nu s-ar fi putut naște, și existînd nefericirea produsă de schimbarea noastră, și nu voită

de natură, ar fi evidentă nepotrivirea și contradicția, dacă ar mai rămîne interzicerea naturală a sinuciderii. Aceasta mi se pare că e de ajuns pentru a ști dacă îți este îngăduit să te ucizi tu însuți. Rămîne de văzut dacă este util.

PLOTIN: Despre aceasta nu-i necesar să-mi vorbești, dragul meu Porfiriu, deoarece dacă această acțiune este îngăduită (pentru că una care nu este justă și cinstită nu admit că poate să fie de folos), eu nu am nici o îndoială că nu este foarte utilă. Pentru că de fapt întrebarea se reduce la aceasta: care din cele două lucruri este cel mai bun, să nu suferi, sau să suferi. Știu bine că să te bucuri și să suferi totodată, probabil că ar fi lucrul ales aproape de toți oamenii, mai degrabă decît să nu suferi și nici să nu te bucuri, atît de mare fiind dorința, și pentru a spune astfel, setea pe care sufletul o are de a se bucura. Dar discuția nu cade asupra acestor termeni, pentru că bucuria și plăcerea, ca să vorbim deschis, sînt tot atît de imposibile, pe cît este suferința de neevitat. Și spun o suferință tot atît de continuă, pe cît de continuă este dorința și nevoia pe care le avem de bucurie și de fericire, și care nu este îndeplinită niciodată, și lăsînd la o parte suferințele particulare și accidentale care i se întîmplă fiecărui om, și care sînt la fel de sigure, înțelegînd să spun prin asta, că este sigur că trebuie să i se întîmple (mai mult sau mai puțin, și într-un fel sau altul), mai ales în cea mai aventuroasă viață din lume. Și într-adevăr, o singură suferință scurtă, pe care omul ar fi sigur că dacă ar continua să trăiască, ar trebui să o îndure, ar fi de ajuns ca, după rațiune, moartea să fie de preferat vieții, pentru că această suferință n-ar avea vreo compensație, în viața noastră neputînd să se producă vreun bine sau vreo plăcere adevărată.

PORFIRIU: Mie mi se pare că însăși plictiseala, și faptul de a te afla lipsit de orice speranță a unei stări și a unei soarte mai bune, sînt cauze suficiente spre a trezi dorința de a sfîrși cu viața, chiar și la cel ce se află într-o stare și cu o soartă, nu numai bune, ci chiar prospere. Și de multe ori m-am mirat că nicăieri nu

se vede făcută vreo mențiune despre principi ce au vrut să moară numai din plictiseală, și din saţietate faţă de starea lor proprie, așa cum se citește și se aude tot timpul despre alți oameni particulari. Cum erau cei ce, după ce îl auziseră pe Hegesius, filozof cirenaic, rostindu-și lecțiile lui despre nefericirea vieții, ieșind din școală se duceau și se omorau; de aceea acest Hegesius a fost supranumit cel ce te convinge să mori' și se spune, după cum cred că știi, că pînă la urmă regele Ptolomeu i-a interzis să mai discute despre acest subiect. Deși se află scris despre unii, ca de pildă despre regele Mitridate, despre Cleopatra, despre Oton romanul, și poate și despre alți cîțiva principi, care s-au ucis ei singuri, că toți aceștia au fost împinși la moarte aflîndu-se în nenorociri și în suferință, și pentru a scăpa de altele și mai mari; eu aș fi crezut însă că principii, mai ușor decît ceilalți, ar fi trebuit să resimtă ură faţă de starea lor, și dezgust faţă de toate lucrurile, și să dorească să moară. Pentru că, aflîndu-se în vîrful a ceea ce se numește fericirea omenească, mai avînd puține altele de sperat, și nici unul poate din cele ce se cheamă bunuri ale vieții (deoarece le posedă pe toate), nu-și pot făgădui un mîine mai bun decît ziua de astăzi. Și întotdeauna prezentul, oricît de norocos ar fi el, este trist și neplăcut; numai viitorul poate să placă. Dar oricum ar fi, în sfîrșit, noi putem să înțelegem că (exceptînd frica de lucrurile dintr-o altă lume) ceea ce îi oprește pe oameni să se lepede de viață de bună voie, și ceea ce îi face să o iubească și să o prefere morții, nu este altceva decît o simplă eroare foarte evidentă, ca să spunem astfel, de calcul și de măsură, adică o eroare care se face calculînd, măsurînd, și comparînd între ele, foloasele și pagubele. Eroare care se produce, s-ar putea spune, de atîtea ori cîte sînt momentele în care fiecare îmbrățișează viața, sau consimte să trăiască și se mulțumește cu ea, fie sau prin judecată și prin voință, fie numai prin faptul de a trăi.

PLOTIN: Așa este într-adevăr, dragul meu Porfiriu. Dar cu toate acestea, lasă-mă să te sfătuiesc, și chiar îngăduie-mi să te rog să-ți apleci urechea, cu privire la

această intenție a ta, mai degrabă la natură decît la rațiune. Și zic la acea natură primitivă, la acea maică a noastră și a universului, care deși n-a arătat că ne iubește, și deși ne-a făcut nefericiți, totuși ne-a fost mai puțin dușmancă și mai puțin nefastă decît ne-am fost noi cu propria noastră minte, cu curiozitatea noastră neîncetată și nemăsurată, cu speculațiile, cu raționamentele, cu visele, cu opiniile și doctrinele noastre mizere, căci ea, mai ales, s-a silit să ne vindece de nefericire, ascunzîndu-ne-o sau transfigurîndu-ne-o, în cea mai mare parte. Și oricît de mare ar fi schimbarea noastră, și micșorată în noi puterea naturii, totuși aceasta nu e redusă la nimic, nici noi nu ne-am schimbat și înnoit pînă într-atît, încît să nu mai rămînă în fiecare din noi o mare parte din omul vechi. Ceea ce, cu toată prostia noastră, niciodată nu va putea să fie altfel. Iată, aceasta pe care tu o numești greșeală de calcul, este într-adevăr, o greșeală, și tot atît de mare pe cît este de palpabilă, și totuși ea este săvîrșită neîncetat, și nu numai de proști și de idioți, ci și de inteligenți, de învățați, de înțelepți, și se va săvîrși pe veci dacă natura, ea însăși, care a produs acest neam al nostru, și chiar judecata și propria mînă a oamenilor nu o fac să înceteze. Și crede-mă că nu este silă de viață, nu-i disperare, nu-i sentiment al nimicniciei lucrurilor, al deșertăciunii grijilor, al singurătății omului, nu-i ură de lume și de tine însuți care să poată dura mult, cu toate că aceste dispoziții ale sufletului sînt foarte raționale, și contrariile lor iraționale. Dar cu toate acestea, după ce a trecut cîtva timp, după ce s-a schimbat ușor dispoziția trupului, puțin cîte puțin, și deseori chiar dintr-o dată, pentru motive foarte mici și de-abia perceptibile, îți revine gustul de viață, se naște cînd o nouă sperantă, cînd alta, și lucrurile omenești își reiau vechea înfățișare, și se înfățișează iar ca demne de-o oarecare luare aminte, nu însă intelectului ci, ca să spunem astfel, chiar sensibilității sufletești. Și aceasta e de ajuns spre a face ca cineva, deși cunoaște bine adevărul si e convins de el, cu toate acestea, în ciuda rațiunii, să continue a rămîne în viață, și să procedeze cu ea

cum fac şi ceilalţi, pentru că această sensibilitate (se poate spune), şi nu intelectul, e cea care ne guvernează.

Fie că e raţională sinuciderea, fie că e împotriva raţiunii împăcarea sufletului cu viaţa, sigur e că prima este un act crud şi inuman. Şi nu trebuie să-ţi placă mai mult, nici să preferi să fii un monstru după raţiune, mai degrabă decît un om după natură. Şi pentru ce, de asemenea, să nu vrem noi să ţinem seama de loc de prietenii, de rudele de sînge, de fiii, de fraţii, de părinţii, de soţia, de persoanele de încredere şi de servitorii cu care sîntem obişnuiţi să trăim de multă vreme, şi pe care murind trebuie să-i părăsim pentru totdeauna, şi să nu simţim în inima noastră nici o durere de această despărţire, nici să nu ţinem seama de ceea ce vor simţi ei, atît din cauza pierderii unei persoane scumpe sau familiare lor, cît şi din cauza grozăviei actului? Eu ştiu bine că sufletul înţeleptului nu trebuie să fie prea slab, nici să se lase biruit de milă şi de jale pînă într-atît încît să fie tulburat, să se prăbuşească la pămînt, să cedeze, şi să leşine ca un laş, să-şi petreacă timpul într-un plîns nesfîrşit, şi în acte nedemne de tăria celui ce are o deplină şi adîncă cunoaştere a condiţiei omeneşti. Dar această tărie de suflet trebuie să fie folosită în acele împrejurări triste care ne vin de la soartă, şi care nu se pot evita, şi să nu abuzăm de ea, lipsindu-ne de bună voie, pentru totdeauna, de vederea, de convorbirea, de apropierea celor scumpi nouă. Să consideri ca nimic durerea despărţirii şi a pierderii rudelor, a prietenilor intimi, a tovarăşilor sau să nu fii în stare să simţi vreo durere la o astfel de întîmplare, nu este fapta unui înţelept, ci a unui sălbatec. Să nu ţii de loc seama că prin omorîrea ta îi îndurerezi pe prieteni şi pe cei devotaţi ţie înseamnă să nu-ţi pese de loc de altul, şi să-ţi pese prea mult de tine însuţi. Şi într-adevăr, cel ce se ucide el însuşi nu are grijă, nici nu se gîndeşte la altcineva, nu urmăreşte decît folosul propriu, şi azvîrle, ca să spunem astfel, departe de el pe toţi semenii, şi tot neamul omenesc, aşa încît în această acţiune a lui de a se lepăda de viaţă apare cea mai sinceră, cea mai

sordidă, şi desigur cea mai puţin frumoasă şi mai puţin generoasă iubire de tine însuţi, care există pe lume.

Ca încheiere, dragul meu Porfiriu, printre supărările şi relele vieţii, oricît de multe şi de neîncetate ar fi ele, dacă, după cum ţi se întîmplă astăzi ţie, nu se produc nenorocıri şi necazuri din cale afară de mari, nici groaznice dureri trupeşti, ele nu sînt greu de suportat, mai ales de către un om înţelept şi puternic, cum eşti tu. Şi viaţa este un lucru de o atît de mică importanţă, încît omul, în ce-l priveşte, n-ar trebui să fie prea îngrijorat, nici să şi-o păstreze, nici să nu şi-o piardă. De aceea, fără să stea să cîntărească orice lucru cu o prea mare atenţie, pentru orice cauză oricît de mică ce i s-ar oferi de a se apleca mai degrabă spre viaţă decît spre moarte, n-ar trebui să refuze să facă acest lucru. Şi fiind rugat de un prieten, de ce n-ar trebui să-i facă pe plac? Acum eu te rog din toată inima, dragul meu Porfiriu, în amintirea anilor de pînă acum, cît a durat prietenia noastră, părăseşte acest gînd; să nu vrei să devii pricina acestei mari dureri pentru bunii tăi prieteni, care te iubesc din tot sufletul, pentru mine, care nu am o altă fiinţă mai scumpă pe lume, nici o tovărăşie mai dulce. Să vrei mai degrabă să ne ajutăm să îndurăm viaţa, ca astfel, fără a mai avea vreun alt gînd despre noi, să ne lăsăm în voia soartei. Să trăim, dragul meu Porfiriu, şi să ne încurajăm reciproc: să nu refuzăm de a duce acea parte din relele speciei noastre, pe care ne-a hărăzit-o destinul. Să năzuim dar să ne ţinem tovărăşie unul altuia, să ne încurajăm, dîndu-ne mîna şi ajutor unul altuia, pentru a sfîrşi în modul cel mai bun această trudă a vieţii. Care, fără nici o îndoială, va fi de scurtă durată. Şi cînd moartea o să vină, atunci nu ne vom plînge, şi chiar pînă în ultima clipă prietenii şi tovarăşii ne vor întări, şi ne va bucura gîndul că, după ce ne vom fi stins, ei de multe ori îşi vor aduce aminte de noi, şi tot ne vor mai iubi încă.

DIALOGUL UNUI VÎNZĂTOR DE ALMANAHURI CU UN TRECĂTOR

VÎNZĂTORUL: Almanahuri, almanahuri noi; calendare noi. Nu vă trebuie, domnule, almanahuri?

TRECĂTORUL: Almanahuri pentru noul an?

VÎNZĂTORUL: Da, domnule.

TRECĂTORUL: Crezi c-o să fie un an fericit, noul an?

VÎNZĂTORUL: Sigur că da, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Ca anul care a trecut?

VÎNZĂTORUL: Mult mai fericit.

TRECĂTORUL: Sau ca cel dinaintea lui?

VÎNZĂTORUL: Şi mai fericit, şi mai fericit, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Dar atunci la fel cu ce an? Nu ţi-ar plăcea să fie la fel cu vreunul din ultimii ani?

VÎNZĂTORUL: Nu, domnule, nu mi-ar plăcea.

TRECĂTORUL: De cîţi ani vinzi dumneata almanahuri de anul nou?

VÎNZĂTORUL: Or fi vreo douăzeci de ani, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Cu care din aceşti douăzeci de ani ai vrea să semene anul viitor?

VÎNZĂTORUL: Eu? N-aş putea să vă spun.

TRECĂTORUL: Nu-ţi aduci aminte chiar de nici unul care să ţi se fi părut fericit?

VÎNZĂTORUL: Într-adevăr, nu, prea stimate domn.

TRECĂTORUL: Şi totuşi viaţa e un lucru frumos. Nu-i aşa?

VÎNZĂTORUL: Asta se ştie bine.

TRECĂTORUL: Atunci n-ai vrea să mai trăiești din nou acești douăzeci de ani, sau chiar tot timpul de cînd te-ai născut?

VÎNZĂTORUL: Ei, dragă domnule, de-ar vrea Dumnezeu ca asta să fie cu putință.

TRECĂTORUL: Dar dacă ar trebui să duci din nou viața pe care ai dus-o pînă acum, nici mai mult, nici mai puțin, cu toate plăcerile și supărările prin care ai trecut, ai mai vrea?

VÎNZĂTORUL: Ba de loc.

TRECĂTORUL: Dar ce altă viață ai vrea să duci din nou? Viața pe care am dus-o eu, sau prințul, sau ce altfel de viață? Oare nu crezi că și eu, și prințul, și oricare altul, ar răspunde întocmai ca dumneata, și dacă ar trebui să ducă iar viața pe care a mai dus-o, nimeni n-ar vrea s-o mai ia de la început?

VÎNZĂTORUL: Asta o cred.

TRECĂTORUL: Și că nici dumneata nu te-ai mai întoarce în timp cu această condiție, decît numai dacă n-ai putea face altfel?

VÎNZĂTORUL: Nu, domnule, într-adevăr, nu m-aș mai întoarce îndărăt.

TRECĂTORUL: Dar atunci, ce fel de viață ai vrea dumneata să duci?

VÎNZĂTORUL: Aș vrea o viață așa, la întîmplare, cum o da Dumnezeu, fără să pun nici o condiție.

TREGĂTORUL: O viață la întîmplare, și să nu știi nimic despre ea dinainte, cum nu știm despre noul an?

VÎNZĂTORUL: Întocmai.

TRECĂTORUL: Tot așa o viață aș vrea și eu dacă ar trebui să mai trăiesc din nou, și la fel ar vrea toți. Asta-i o dovadă că soarta chiar pînă la sfîrșitul acestui an s-a purtat rău cu toată lumea. Și se vede limpede că fiecăruia i se pare că pentru el răul a fost mai mare și mai apăsător decît binele, astfel încît nimeni n-ar vrea să se mai nască încă o dată, dacă ar trebui să trăiască aceeași viață ca mai înainte, cu tot răul și cu tot binele ei. Viața frumoasă nu este viața pe care o cunoaștem, ci aceea pe care n-o cunoaștem, nu viața trecută, ci cea viitoare. O dată cu noul an, soarta va începe să se poarte bine cu dumneata și cu mine,

și cu toți ceilalți, și va începe o viață fericită. Nu-i adevărat?

VÎNZĂTORUL: Să sperăm.

TRECĂTORUL: Atunci arată-mi cel mai frumos almanah pe care-l ai.

VÎNZĂTORUL: Iată, prea stimate domn. Ăsta costă treizeci de bani.

TRECĂTORUL: Ţine treizeci de bani.

VÎNZĂTORUL: Vă mulţumesc, prea stimate domn, la revedere! Almanahuri, almanahuri noi... calendare noi...

DIALOGUL LUI TRISTAN CU UN PRIETEN

PRIETENUL: Am citit cartea dumneavoastră. Melancolică ca de obicei.

TRISTAN: Da, după cum obișnuiesc eu să scriu.

PRIETENUL: Melancolică, neconsolată, disperată: se vede că viața asta vi se pare un lucru foarte urît.

TRISTAN: Ce pot să vă spun? pe atunci aveam vîrîtă în cap această nebunie, că viața omenească e nefericită.

PRIETENUL: Nefericită poate că da. Dar totuși, în sfîrșit...

TRISTAN: Nu, nu, ba chiar e foarte fericită. Acum mi-am schimbat părerea. Dar cînd am scris această carte, aveam nebunia asta în cap, cum vă spun. Și eram atît de convins de ea, încît la orice m-aș fi putut aștepta, dar nu mă simțeam în stare să pun la îndoială observațiile pe care le făceam cu privire la acest subiect, părîndu-mi-se pe atunci că conștiința oricărui cititor avea să depună o imediată mărturie pentru fiecare din aceste observații. Mi-am închipuit cel mult că se putea naște o dispută despre utilitatea sau pericolul unor atari observații, dar niciodată despre adevărul lor; ba chiar am crezut că vorbele mele jalnice, răul fiind comun tuturor, vor găsi ecou în inima oricui avea să le audă. Și cînd am aflat că mi se contesta nu vreo anumită propoziție, ci totul, și se spunea că viața nu e nefericită, și că dacă mie mi se părea astfel, trebuia să fie efectul unei infirmități, sau al unei alte suferințe personale, la început am rămas buimăcit,

îngrozit, nemișcat ca o stană de piatră, și timp de mai multe zile am crezut că mă aflu pe altă lume; pe urmă, după ce mi-am revenit în fire, m-am indignat puțin; apoi am rîs, și mi-am zis: oamenii sînt în genere ca soții. Soții, dacă vor să trăiască liniștiți, este necesar să-și creadă soțiile — fiecare pe a lui — credincioase; și așa și fac, chiar dacă o lume întreagă știe că adevărul e cu totul altul. Cine vrea și trebuie să trăiască într-o țară, e bine să o creadă una dintre cele mai bune țări de pe pămînt; și chiar o crede ca atare. Oamenilor, dacă vor să trăiască, le este necesar, tuturor, să creadă viața frumoasă și de preț, și așa o și cred și se mînie împotriva cui gîndește altfel. Pentru că, în realitate, neamul omenesc crede întotdeauna nu adevărul, ci ceea ce este, sau pare să fie, mai potrivit pentru el. Neamul omenesc, care a crezut și va crede atîtea nerozii, n-o să creadă niciodată nici că nu știe nimic, nici că nu este nimic, nici că nu are nimic de sperat. Nici un filozof care ar susține unul din aceste trei lucruri n-ar avea succes, nici n-ar face școală, mai ales printre oamenii din popor: pentru că, pe lîngă că toate aceste trei lucruri sînt puțin potrivite pentru cine vrea să trăiască, primele două jignesc mîndria oamenilor, iar cel de al treilea, ba chiar și celelalte două, cer curaj și tărie sufletească spre a fi crezute. Și oamenii sînt lași, slabi, au spiritul josnic și îngust; docili întotdeauna să spere binele, pentru că întotdeauna sînt înclinați să-și schimbe părerile despre bine așa după cum nevoia le conduce viața; foarte iuți să depună armele, cum spune Petrarca, în fața soartei, foarte iuți și foarte hotărîți să se consoleze de orice nenorocire, să accepte orice despăgubire în schimbul a ceea ce le este tăgăduit sau a ceea ce au pierdut, să se adapteze cu orice preț, la orice soartă oricît de nedreaptă și de crudă, și chiar dacă ar fi lipsiți de orice lucru demn de dorit, să trăiască cu credințe false, dar atît de puternice și de sigure, ca și cum ar fi cele mai adevărate și cele mai întemeiate din lume. Cît despre mine, după cum Europa meridională rîde de soții îndrăgostiți de soțiile necredincioase, tot așa eu rîd de neamul omenesc îndrăgostit de viață, și judec

că e foarte puțin bărbătesc să vrei să te lași înșelat și amăgit ca proștii, și pe lîngă relele pe care le înduri să mai fii și bătaia de joc a naturii și a destinului. Vorbesc întotdeauna nu despre înșelătoriile imaginației, ci ale intelectului. Dacă aceste sentimente ale mele se nasc din cauza bolii, nu știu: știu însă că, bolnav sau sănătos, calc în picioare lașitatea oamenilor, refuz orice consolare și orice înșelătorie copilărească, și am curajul să susțin lipsa oricărei speranțe, să privesc cutezător pustiul vieții, să nu-mi ascund nici o parte din nefericirea omenească, și să accept toate consecințele unei filozofii dureroase, dar adevărate. Care dacă nu folsește la altceva, dă oamenilor puternici mîndra satisfacție de a vedea smuls orice văl ascunsei și misterioasei cruzimi a destinului omenesc. Eu îmi spuneam aceste lucruri în sinea mea, ca și cum acea filozofie dureroasă ar fi fost invenția mea, cînd o vedeam respinsă de toți, așa cum se resping lucrurile noi și nemaiauzite. Dar pe urmă, gîndindu-mă, mi-am amintit că ea era tot atît de nouă, cît și Solomon și Homer, și poeții și filozofii cei mai vechi ce se cunosc; care cu toții abundă în figuri, în povești, în sentințe ce arată extrema nefericire omenească; și unii din ei spun că omul este dintre toate animalele cel mai vrednic de milă; alții zic că e mai bine să nu te naști, și pentru cine s-a născut, să moară din leagăn; alții, că cel care le este drag Zeilor, moare la tinerețe, și alții infinite alte lucruri de același fel. Și mi-am mai adus aminte că încă de pe acele vremuri pînă mai ieri, alaltăieri, toți poeții și toți filozofii și scriitorii, și mari și mici, într-un fel sau altul, repetaseră și confirmaseră aceleași doctrine. Așa încît am început iarăși să mă mir; și astfel între mirare și mînie și rîs am petrecut mult timp; pînă ce studiind mai adînc această materie, am aflat că nefericirea omului era una din erorile inveterate ale intelectului, și că falsitatea acestei păreri, și fericirea vieții, era una din marile descoperiri ale secolului al nouăsprezecelea. Atunci, m-am potolit și acum mărturisesc că mă înșelam crezînd ceea ce am crezut.

PRIETENUL: Şi v-aţi schimbat părerea?

TRISTAN: Desigur. Vreţi ca eu să contrazic adevărurile descoperite de către secolul al nouăsprezecelea?

PRIETENUL: Şi credeţi tot ceea ce crede acest secol?

TRISTAN: Cu siguranţă. Ce-i de mirare în asta?

PRIETENUL: Credeţi aşadar în perfectibilitatea infinită a omului?

TRISTAN: Fără îndoială.

PRIETENUL: Credeţi că în realitate specia omenească se îmbunătăţeşte pe zi ce trece?

TRISTAN: Da, desigur. E adevărat că uneori mă gîndesc că cei vechi preţuiau, ca forţă a trupului, fiecare cît patru din noi. Şi trupul este omul; pentru că (lăsînd la o parte tot restul), mărinimia, curajul, pasiunile, puterea de a munci, puterea de a te bucura, tot ceea ce face nobilă şi vie viaţa, depinde de vigoarea trupului, şi fără ea nu există. Unul care e slab la trup, nu e bărbat, ci copil; ba chiar şi mai rău decît atît; pentru că soarta lui e să stea să privească pe ceilalţi care trăiesc, şi el cel mult să trăncănească, dar viaţa nu e pentru el. Şi de aceea, în antichitate slăbiciunea trupului a fost ruşinoasă, ba şi în secolele cele mai civilizate. Dar la noi încă de foarte mult timp educaţia nu catadicseşte să se mai gîndească la trup, lucru prea de jos şi ordinar; se gîndeşte numai la spirit, şi tocmai vrînd să cultive spiritul, distruge trupul: fără să bage de seamă că distrugîndu-l pe acesta, distruge totodată şi spiritul. Şi chiar dacă s-ar putea îndrepta în această privinţă educaţia, nu s-ar putea niciodată, fără a schimba radical starea societăţii moderne, să se găsească vreun leac bun şi pentru celelalte aspecte ale vieţii private şi publice, care toate, prin calităţile lor, au contribuit în antichitate la menţinerea şi la perfecţionarea trupului, iar astăzi contribuie la distrugerea lui. Rezultatul e că în comparaţie cu anticii, noi sîntem doar ceva mai mult decît nişte copii, şi se poate spune acum mai mult decît oricînd că, faţă de noi, anticii au fost oameni. Vorbesc astfel atît despre indivizii comparaţi între ei, cît şi despre masele (spre a folosi acest foarte elegant cuvînt modern) comparate între ele. Şi adaug că anticii au fost incomparabili

mai virili decît noi și în sistemele lor de morală și de metafizică. Dar în orice caz, eu nu mă las impresionat de atari mici obiecțiuni, și cred în mod constant că specia omenească progresează mereu în perfecțiune.

PRIETENUL: Mai credeți, se înțelege, și că știința, sau, cum se spune, luminile, vor crește continuu.

TRISTAN: Desigur. Deși văd că cu cît crește voința de a învăța, cu atît scade voința de a studia. Și e un lucru care te uimește, dacă numeri pe învățați, dar pe adevărații învățați, care trăiau în același timp acum o sută cincizeci de ani și chiar mai tîrziu, să vezi cît de mare era numărul lor față de cel din vremea noastră. Să nu mi se spună că învățații sînt puțini pentru că în general cunoștințele nu mai sînt acumulate doar de unii indivizi, ci împărțite între mulți; și că mulțimea acestora din urmă compensează raritatea acelora. Cunoștințele nu sînt ca bogățiile, care se împart și se adună și întotdeauna fac aceeași sumă. Unde toți știu puțin, se și știe puțin; pentru că știința se adaugă științei și nu se împrăștie. Instrucțiunea superficială poate să fie, nu propriu-zis împărțită între mulți, dar comună multora neînvățați. Restul științei nu aparține decît celui învățat, și mare parte din ea celui foarte învățat. Și, lăsate la o parte cazurile fortuite, numai cine este foarte învățat și dispune în mod individual de un imens capital de cunoștințe, este capabil să mărească în mod temeinic și să ducă mai departe știința omenească. Acum, exceptînd poate Germania, de unde știința n-a putut fi încă smulsă, nu vi se pare că pe zi ce trece devine tot mai imposibil să vezi apărînd oameni de aceștia foarte învățați? Eu fac aceste reflecții ca să discut, și ca să filozofez puțin, sau poate ca să fac sofistică, nu că n-aș fi și eu convins de ceea ce spuneți. Ba chiar de aș vedea lumea întreagă plină de ignoranți impostori, pe de o parte, și de ignorați îngîmfați pe de alta, nici atunci n-aș crede mai puțin decît cred acum, că știința și luminile cresc în mod continuu.

PRIETENUL: Prin urmare, credeți că acest secol este superior tuturor secolelor trecute.

TRISTAN: Desigur. Așa au crezut despre ele toate secolele, chiar și cele mai barbare; și așa crede și secolul meu, și eu împreună cu el. Dacă însă m-ați întreba prin ce este el superior celorlalte secole, adică prin ceva ce aparține trupului sau prin ceva ce aparține spiritului, eu m-aș referi la cele spuse mai înainte.

PRIETENUL: În sfîrșit, pentru a spune totul în două cuvinte, cu privire la natura și la destinul oamenilor și al lucrurilor (deoarece acum nu vorbim de literatură, nici de politică) gîndiți despre el ceea ce gîndesc și ziarele?

TRISTAN: Întocmai. Cred și îmbrățișez profunda filozofie a ziarelor, care omorînd orice altă literatură și orice alt studiu, mai ales pe cele grave și neplăcute, sînt maeștri și lumină ai timpului prezent. Nu-i adevărat?

PRIETENUL: Foarte adevărat. Dacă ceea ce spuneți, o spuneți serios și nu în glumă, ați devenit de-ai noștri.

TRISTAN: Da, desigur, de-ai voștri.

PRIETENUL: Dar atunci, ce o să faceți cu cartea dumneavoastră? Vreți să ajungă la urmași, deși cuprinde sentimente atît de contrarii părerilor pe care le aveți acum?

TRISTAN: La urmași? Rîd, pentru că glumiți; și dacă cumva nu glumiți, aș rîde și mai mult. N-o spun pentru mine, ci pentru indivizii și lucrurile individuale ale secolului al nouăsprezecelea: trebuie să pricepeți bine că nu mi-e teamă de urmașii care vor ști despre ea tot atît cît au știut și înaintașii. *Indivizii au dispărut dinaintea maselor*, spun într-un mod elegant gînditorii moderni. Ceea ce vrea să spună că este inutil ca individul să-și mai dea vrea osteneală, deoarece, pentru orice merit al său nu-i mai rămîne de sperat nici în realitate, nici în vis, nici măcar acel mizer premiu al gloriei. Lasă să lucreze masele; dar oare ce pot să facă ele fără indivizi, deși fiind compuse din indivizi, doresc și sper să mi-o explice cunoscătorii indivizilor și ai maselor, care astăzi luminează lumea. Dar ca să ne întoarcem la problema cărții și a urmașilor, în special cărțile, care acum de cele mai multe ori se scriu într-un timp mai scurt decît îți trebuie ca să le citești, vedeți bine că dacă ele costă cît valorează, tot așa durează proporțional cu cît costă. Cît despre

mine, cred că secolul viitor va trage o foarte groasă linie asupra imensei bibliografii a secolului al nouă-sprezecelea, sau va spune: eu am biblioteci întregi de cărți care au costat care douăzeci, care treizeci de ani de oboseală, și care mai puțin, dar toate, o foarte mare muncă. Să le citim mai întîi pe acestea, deoarece e probabil ca din ele să tragi un folos mai mare; și cînd n-o să mai am astfel de cărți de citit, de abia atunci o să pun mîna pe cărți improvizate. Prietene, acest secol este un secol al copiilor, și foarte puțini oameni care mai rămîn trebuie să se ducă să se ascundă de rușine, ca cel ce mergea drept în țara șchiopilor. Și acești copii buni vor să facă orice lucru pe care în alte vremuri l-au făcut oamenii, și să-l facă întocmai ca copiii, dintr-o dată, fără vreo oboseală prealabilă. Ba chiar vor ca gradul la care a ajuns civilizația, și ca geniul timpului prezent și viitor, să-i absolve și pe ei și pe urmașii lor în mod permanent de orice nevoie de a se strădui și de lungile oboseli necesare spre a deveni capabili de aceste lucruri. Îmi spunea, acum cîteva zile, un prieten de al meu, om de inițiativă și de acțiune, că pînă și mediocritatea a devenit foarte rară; aproape toți sînt incapabili, aproape cu toții sînt nepotriviți pentru funcțiile sau îndeletnicirile cărora nevoia sau soarta sau alegerea i-au destinat. În asta mi se pare că constă în parte diferența care există între secolul acesta și celelalte secole. În toate celelalte secole, ca și în acesta, omul mare a fost foarte rar; dar în celelalte, mediocritatea a avut majoritatea, pe cînd în acesta nulitatea are majoritatea. De unde rezultă că zgomotul și confuzia sînt atît de mari, încît cu toții vrînd să fie totul, nu se dă nici o atenție celor mari dar puțini, care totuși eu cred că mai există și acum, dar spre care prin imensa mulțime a concurenților, nu mai e cu putință să-ți deschizi drum. Și astfel, în timp ce toți cei mai de jos se cred iluștri, obscuritatea și lipsa succesului devine destinul comun și al celor mai de jos și al celor mai de sus. Dar să trăiască statistica! să trăiască științele economice, morale și politice, enciclopediile portative, manualele, și multele creații frumoase ale secolului

nostru! și să trăiască veșnic secolul al nouăsprezecelea! poate sărac în lucruri, dar foarte bogat și foarte amplu în cuvinte: care întotdeauna au fost cel mai bun semn, după cum știți. Și să ne consolăm la gîndul că timp de alți șaizeci și șase de ani, acest secol va fi singurul care să vorbească, și să-și expună motivele.

PRIETENUL: Vorbiți, după cît se pare, puțin ironic. Dar ar trebui ca cel puțin în sfîrșit să vă amintiți că acesta este un secol de tranziție.

TRISTAN: Și ce încheiere trageți din asta? Toate secolele, mai mult sau mai puțin, au fost și vor fi de tranziție, pentru că societatea omenească nu stă niciodată liniștită, nici nu va fi vreodată vreun secol în care societatea omenească să fi existat numai pentru a exista. Astfel încît acest foarte frumos cuvînt sau nu scuză de loc secolul al nouăsprezecelea, sau o atare scuză este scuza tuturor secolelor. Rămîne să căutăm să vedem unde va ajunge societatea omenească, mergînd pe drumul pe care se află astăzi, dacă adică tranziția care se produce acum este de la bine la mai bine sau de la rău la mai rău. Poate vreți să-mi spuneți că cea de față este o tranziție prin excelență, adică o trecere rapidă de la o stare de civilizație la o alta, foarte diferită de cea precedentă. În atare caz, cer permisiunea de a rîde de această trecere rapidă, și să răspund că toate tranzițiile trebuie să se facă încet; pentru că dacă se fac dintr-o dată, după foarte scurt timp se revine îndărît pentru a se face apoi tranzițiile treptat treptat. Așa s-a întîmplat întotdeauna. Cauza e că natura nu merge prin salturi, și că forțînd natura nu se obțin efecte care să dureze. Sau, mai bine zis, astfel de tranziții grăbite sînt tranziții aparente, nu reale.

PRIETENUL: Vă rog să nu purtați astfel de discuții cu prea multe persoane, fiindcă altminteri o să vă faceți mulți dușmani.

TRISTAN: Puțin îmi pasă. De acum înainte nici dușmanii, nici prietenii n-or să-mi mai facă mult rău.

PRIETENUL: Sau mai probabil o să fiți disprețuit, ca puțin competent în filozofia modernă, și puțin interesat la progresul civilizației și al luminilor.

TRISTAN: Îmi pare foarte rău, dar ce-i de făcut? Dacă or să mă dispreţuiască, o să caut să mă consolez de asta.

PRIETENUL: Dar, în sfîrşit, v-aţi schimbat părerile sau nu? şi ce-i de făcut cu această carte?

TRISTAN: Cel mai bine e să fie arsă. În caz că nu voim să fie arsă, să fie păstrată ca o carte de visuri poetice, de invenţii şi capricii melancolice, sau ca o expresie a nefericirii autorului: pentru că v-o mărturisesc în secret, scumpul meu prieten, eu vă cred fericit pe dumneavoastră şi îi cred fericiţi pe toţi ceilalţi; dar în ce mă priveşte pe mine, cu permisiunea dumneavoastră şi a secolului nostru, sînt foarte nefericit; şi astfel mă cred; şi toate ziarele din cele două lumi nu mă vor convinge de contrariul.

PRIETENUL: Eu nu cunosc cauzele acestei nefericiri despre care vorbiţi. Dar dacă cineva este fericit sau nefericit, nimeni altul decît însăşi persoana în cauză este judecător şi judecata acestuia nu poate da greş.

TRISTAN: Foarte adevărat. Şi mai mult încă, vă spun deschis că eu nu mă supun nefericirii mele, nici nu-mi plec capul destinului, sau să pactizez cu el, cum fac ceilalţi oameni, ci cutez să doresc moartea, şi s-o doresc mai presus de orice; cu atîta ardoare şi cu atîta sinceritate, cu cîtă, cred în mod sigur, nu e dorită pe lume decît de foarte puţini. Nu v-aş vorbi astfel dacă n-aş fi foarte sigur că, o dată sosit ceasul, fapta nu-mi va desminţi cuvintele; pentru că deşi eu nu mai văd vreo ieşire în viaţa mea, am totuşi sentimentul lăuntric care mă face aproape sigur că ceasul de care vorbesc nu e departe. Prea sînt copt pentru moarte, prea mi se pare absurd şi de necrezut de a trebui, aşa mort cum sînt din punct de vedere spiritual, aşa de închisă cum e în mine din orice parte povestea vieţii, s-o mai duc încă patruzeci sau cincizeci de ani, cu cîţi mă ameninţă natura. Numai la gîndul acestui lucru mă cutremur. Dar cum se întîmplă cu toate acele rele pe care le biruie, ca să spun aşa, forţa imaginaţiei, tot astfel acesta mi se pare un vis şi o iluzie, cu neputinţă de a se adeveri. Ba chiar dacă cineva îmi vorbeşte de un viitor îndepărtat ca despre un lucru care îmi aparţine, nu pot să mă împiedic să nu surîd în mine însumi:

atîta încredere am că drumul pe care îmi rămîne să-l mai străbat nu e lung. Şi acesta, pot s-o spun, este singurul gînd care mă susţine. Cărţi şi studii, pe care adeseori mă mir că le-am putut iubi atîta, planuri de fapte mari şi speranţe de glorie şi de nemurire, sînt lucruri cărora le-a trecut pînă şi timpul de a mai putea rîde de ele. Despre planurile şi speranţele acestui secol nu rîd: le doresc din toată inima cel mai mare succes cu putinţă, şi laud, admir şi cinstesc cu adînc respect şi cît se poate de sincer bunele lor intenţii; nu-i invidiez însă pe urmaşi, nici pe cei ce mai au încă de trăit vreme îndelungată. În alte vremuri i-am invidiat pe proşti şi pe nerozi, şi pe cei ce au o părere foarte bună despre ei înşişi; şi bucuros aş fi schimbat locul cu vreunul din ei. Astăzi nu-i mai invidiez nici pe nerozi, nici pe înţelepţi, nici pe cei mari, nici pe cei mici, nici pe cei slabi, nici pe cei puternici. Îi invidiez pe morţi, şi numai cu ei aş schimba. Orice închipuire plăcută, orice gînd de viitor pe care eu le mai făuresc, cum mi se întîmplă, în singurătatea mea, şi cu care îmi petrec timpul, constă în moarte, şi din ea nu poate să iasă. Nici în această dorinţă amintirea visurilor din prima tinereţe şi gîndul de a fi trăit zadarnic nu mă mai tulbură, cum făceau de obicei. De dobîndesc moartea, voi muri atît de liniştit şi atît de mulţumit, ca şi cum niciodată n-aş fi sperat, nici n-aş fi dorit altceva pe lume. Aceasta este singura binefacere care poate să mă împace cu destinul. Dacă mi s-ar propune pe de o parte soarta şi faima lui Cezar sau a lui Alexandru, lipsită de orice pată, şi pe de alta de a muri astăzi, şi dacă ar trebui să aleg, eu aş spune să mor astăzi, şi nici n-aş vrea să mai am timpul să mă hotărăsc.

CUPRINS

	Pag.
Prefață	V
Istoria neamului omenesc	1
Dialogul lui Hercule cu Atlas	15
Dialogul Modei cu Moartea	19
Propunerea de premii făcută de Academia Xilografilor	24
Dialogul unui spiriduș cu un gnom	29
Dialogul lui Malambruno cu Farfarello	34
Dialogul Naturii cu un suflet	38
Dialogul Pămîntului cu Luna	43
Rămășagul lui Prometeu	50
Dialogul unui fizician cu un metafizician	59
Dialogul lui Torquato Tasso cu geniul lui familiar	66
Dialogul Naturii cu un islandez	74
Parini sau despre glorie	82
Dialogul lui Frederik Ruysch cu mumiile sale	113
Cuvinte memorabile ale lui Filippo Ottonieri	120
Dialogul lui Cristofor Columb cu Pietro Gutierrez	144
Elogiul păsărilor	150
Cîntecul cocoșului sălbatic	158
Fragment apocrif al lui Straton din Lampsaco	162
Dialogul lui Timandru cu Eleandru	168
Copernic	179
Dialogul lui Plotin cu Porfiriu	191
Dialogul unui vînzător de almanahuri cu un trecător	207
Dialogul lui Tristan cu un prieten	210

La pagina 96, la nota 2, se va citi:

La Gerusalemme liberata, de Torquato Tasso, iar la nota 3: *Orlando furioso*, de Lodovico Ariosto. (Ambele greşeli aparţin editurii.)

Redactor responsabil : FLORIN CHIRIȚESCU
Tehnoredactor : AURICA IONESCU

Dat la cules 03.10.1967. Bun de tipar 30.03.1968. Apărut 1968. Tiraj 20.140 ex. broșate. Hîrtie tipar înalt tip B de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 12,34. Coli tipar 15 A. nr. 11.819. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 85—31=59.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 718 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

În colecția

„CLASICII LITERATURII UNIVERSALE"

au apărut:

LOUIS ROBERT STEVENSON
Seniorul de Ballantrae

•

VERGILIU
Bucolice — Georgice

•

GEORG BÜCHNER
Pagini alese

•

BOLESLAW PRUS
Faraonul

•

RAMÓN DEL VALLE — INCLÁN
Tiranul Banderas — Curtea miracolelor

Lei 6